

בבית המשפט העליון

רע"א 9849/17

לפני: כבוד השופט י' עמית
כבוד השופטת ד' ברק-ארז
כבוד השופט ע' גרוסקופף

המבקש: אבי פיקאלי

נגד

המשיבים: 1. הכשרה חברה לביטוח בעמ
2. איי.די.איי. חברה לביטוח בעמ
3. סלבין אייל

המתייצב בהליך: היועץ המשפטי לממשלה

בקשת רשות ערעור על פסק דינו של בית המשפט המחוזי
תל אביב-יפו בתיק עא 040514-06-17 שניתן ביום
19.11.2017 על ידי כבוד השופטת ש' דותן

תאריך הישיבה: ז' באב התשע"ח (19.07.2018)

בשם המבקש: עו"ד ג'ון גבע ועו"ד שלומי הדר
בשם המשיבה 1: עו"ד דביר דמנד ועו"ד מתנאל אזרד
בשם המשיבה 2: עו"ד אלי ישראלי ועו"ד הילה ארז-רון
בשם היועץ המשפטי לממשלה: עו"ד רעות לונדין

פסק-דין

השופט י' עמית:

פוליסת ביטוח לרכב (מקיף או צד ג') כוללת מגבלת גיל לנהג. בעל הרכב
מאפשר לאדם שאינו עומד במגבלת הגיל לנהוג ברכב, וכמהלך נהיגתו נגרם נזק לרכב
עצמו או לכלי רכב אחר. האם אי העמידה במגבלת הגיל שוללת את קיומו של הכיסוי
הביטוחי? או שמא אי עמידה במגבלת הגיל אינה אלא 'החמרת הסיכון' כמשמעה
בסעיף 18 לחוק חוזה הביטוח, התשמ"א-1981, המזכה את המבוטח בתגמולי ביטוח
מופחתים?

זוהי השאלה המונחת לפתחנו במסגרת בקשת רשות ערעור זו, המוגשת על
פסק דינו של בית המשפט המחוזי בתל אביב-יפו (כב' השופטת ש' דותן) מיום
19.11.2017 בע"א 40514-06-17, בו נדחה ערעור המבקש על פסק דינו של בית משפט

השלום בתל אביב-יפו (כב' השופטת א' בוסני) מיום 17.4.2017 בתא"מ 60057-03-15,
 שדחה הודעת צד ג' ששלח המבקש למשיבה 1.

רקע עובדתי ופסקי הדין של בית משפט השלום ובית המשפט המחוזי

1. מר שרון שמביקו (להלן: המבוטח) רכש מידי המשיבה 1, הכשרה חברה לביטוח בע"מ (להלן: המשיבה או המבטחת), פוליסת ביטוח מקיף עבור הרכב שבבעלותו (להלן גם: הרכב הפוגע). פוליסת הביטוח כללה החרגה מפורשת המגבילה את השימוש ברכב לנהגים מגיל 30 ומעלה. הגבלה זו הופיעה במפורש בעמוד הראשון לפוליסה, תחת פרק "הרשאים לנהוג", וכן בעמוד השני תחת הפרק של "הגבלת גיל", בו נאמר כי –

"מוצהר ומוסכם בזה כי הפוליסה אינה מכסה נזק שייגרם לרכב המבוטח או לצד ג' אם בעת קרות הנזק הרכב היה נהוג ע"י נהג שטרם מלאו לו 30 שנה".

מגבלת הגיל האמורה נקבעה בפוליסה בהתאם לאמור בטופס הצעת הפוליסה, בו סומן X ברובריקת הגבלת גיל הנהג. טופס ההצעה נקב במפורש בגיל המינימאלי (30) ובשנת הלידה של הנהג הצעיר ביותר המבוטח (1983). פוליסת הביטוח הונפקה ביום 15.10.2013.

2. בחלוף כחמישה חודשים, ביום 21.3.2014, יצאו המבוטח ואחד מעובדיו (להלן: המבקש) לנסיעה ברכב. מי שנהג ברכב היה המבקש, שהיה כבן 23 באותה העת, ולצדו ישב המבוטח. איתרע מזלם של השניים, ובמהלך אותה הנסיעה אירעה תאונה בה פגע רכבו של המבוטח ברכב שנעצר לפניו (להלן: הרכב הנפגע). כתוצאה מן הפגיעה נהדף הרכב הנפגע קדימה ופגע גם הוא ברכב שלפניו. בעקבות התאונה נגרם לרכב הנפגע נזק משמעותי והוא הוכרז "אובדן גמור" (total loss).

המשיבה הפורמאלית 2 (המבטחת של הרכב הנפגע) והמשיב הפורמאלי 3 (בעליו של הרכב הנפגע) הגישו תביעה לבית משפט השלום נגד המבקש, בגין הנזק שנגרם לרכב הנפגע והנזק הכספי שנגרם לבעליו (אובדן פרמיה ואובדן הנחת העדר תביעות). בעקבות כך, הגיש המבקש הודעת צד ג' נגד המשיבה, שביטחה כאמור את הרכב הפוגע. על תביעות אלו נסב הדיון בבית משפט השלום ולאחריו הדיון בערעור בבית המשפט המחוזי.

3. למען שלמות התמונה העובדתית, נציין כי בסמוך לאחר התאונה, המבוטח פנה בשיחת טלפון אל נציגת סוכנות הביטוח. במהלך השיחה נשאל המבוטח אם מי שנהג ברכב היה מעל גיל 30, והוא השיב על כך בחיוב, באופן שאינו תואם את מצב הדברים כהווייתם. עוד יצויין, כי לאחר התאונה המבוטח תיקן את רכבו מבלי לתבוע את המשיבה, ורק לאחר שהוגשה התביעה על ידי המשיבים הפורמאליים 2-3, פנה המבקש והגיש את תביעתו נגד המשיבה. אבהיר כבר עתה, כי הטענות בדבר נסיבות התרחשות התאונה נדונו והוכרעו בבית משפט השלום ואושרו על ידי בית המשפט המחוזי, ואין הן מענייניו של הדיון בבקשה דנן, שהיא בקשת רשות ערעור "בגלגול שלישי". לפיכך, אתמקד להלן אך ורק בקביעות ובטענות המשפטיות בנוגע לסוגיית קיומו של כיסוי ביטוחי לרכבו של המבוטח, בגין התאונה שאירעה בעת שהמבקש נהג ברכב.

4. עמדתו של בית משפט השלום היתה כי אי עמידה במגבלת גיל הנהג הקבועה בפוליסה מביאה לשלילת הכיסוי הביטוחי; וכי אין מדובר במצב של "החמרת סיכון הביטוחי" כמשמעו בסעיפים 17-18 לחוק חוזה הביטוח, התשמ"א-1981 (להלן: חוק חוזה הביטוח או החוק) שבגיננו זכאי המבוטח לתגמולי ביטוח חלקיים (כפי שעוד יוסבר להלן).

בית משפט השלום ציין כי הוא ער לקיומה של גישה שונה, ולפיה במקרים חריגים ניתן לראות באי עמידה במגבלת הגיל כהחמרת סיכון גרידא. ואולם, בנסיבות המקרה דנן, בהן הוכח במישור העובדתי כי המבוטח קיבל לידי את הפוליסה, ידע על מגבלת הגיל ולא הודיע על כל הסתייגות ממגבלה זו – אזי נשלל הכיסוי הביטוחי, ואין לראות במגבלת הגיל משום החמרה של הסיכון הביטוחי. טענת המבקש כי מגבלת הגיל לא צוינה בהדגשה ובהבלטה כנדרש נדחתה אף היא. לנוכח קביעה זו, בית המשפט לא נדרש לטענות המבטחת כי המבוטח הכשיל את בירור החבות (סעיף 24 לחוק) או לקיומה של מרמה מצדו (סעיף 25 לחוק). בשורה התחתונה, בית משפט השלום קיבל את תביעת המשיבה הפורמאלית 2 וקבע כי על המבקש לשפותה בסך של 75,094 ₪ בגין תגמולי הביטוח ששילמה למשיב הפורמאלי 3. כן חויב המבקש לפצות את המשיב 3 בסכום של 2,086 ₪ בגין הפסד פרמיה. הודעת צד ג' ששלח המבקש למשיבה נדחתה.

5. המבקש לא השלים עם פסק דינו של בית משפט השלום והגיש עליו ערעור לבית המשפט המחוזי. בית המשפט המחוזי דחה את הערעור, הן במישור העובדתי הן במישור המשפטי. בנוגע לשאלת הכיסוי הביטוחי, בית המשפט אימץ את גישת בית משפט השלום, ולפיה אי עמידה במגבלת הגיל שוללת את הכיסוי ביטוחי. בית המשפט

הוסיף כי אלמלא כן, משמעות הדבר תהיה רכישת פוליסת ביטוח לאחר קרות מקרה הביטוח. לעניין זה הפנה בית המשפט לפסק הדין בע"א (מחוזי ת"א) 24290-07-11 קאלו נ' תרטיס חב' לכימיקלים בע"מ (20.5.2012), שם נאמר כי מבחינת מדיניות משפטית ראויה, אין לאפשר למבוטח לרכוש ביטוח 'זול' הכולל מגבלת גיל, לאפשר לנהג צעיר לנהוג ברכב, ובהתרחש תאונה לדרוש פיצוי יחסי. ערעורו של המבקש נדחה אפוא, אולם המבקש לא אמר נואש והגיש את בקשת רשות הערעור שלפנינו.

עיקר טענות הצדדים

6. המבקש, שהיה ער להלכות בנוגע למתן רשות ערעור ב"גלגול שלישי", תחם את בקשתו לשאלה המשפטית עמה פתחנו את פסק הדין, בנוגע לטיבה של מגבלת גיל הכלולה בפוליסת ביטוח רכב. לטענתו, כוונת המחוקק בחוקקו את חוק חוזה הביטוח היתה לחזק את מעמדו של המבוטח ולרכך את הגישה של 'הכל או לא כלום', וכוונה זו באה לידי ביטוי, בין היתר, בהוראות סעיפים 17-18 לחוק המאפשרות תשלום תגמולי ביטוח יחסיים. המבקש טוען כי משעה שניתן "לקנות בכסף" כיסוי ביטוחי לנהג צעיר באמצעות ייקור הפרמיה, אזי יש להחיל את סעיפים 17-18 לחוק. כתימוכין לטענתו, מפנה המבקש לפסק הדין ברע"א 3260/10 חתמי לוידס נ' סלוצקי (15.9.2013) (להלן: עניין סלוצקי). אל פסק הדין בעניין סלוצקי אשוב ואדרש ביתר הרחבה בהמשך הדברים.

7. מנגד, המשיבה תומכת יתדותיה בפסקי דינם של בית משפט השלום ובית המשפט המחוזי. לטענתה, יש להבחין בין עניין סלוצקי לבין המקרה דנן, שכן עניין סלוצקי נסב על ביטוח רכוש דירה ועל תחולת סעיף 21 לחוק, שעניינו בנקיטת אמצעי להקלת סיכוננו של המבטח; ואילו במקרה דנן מדובר בביטוח רכב ובמגבלת גיל, שאין לראותה כאמצעי להקלת סיכון. המשיבה מפנה לפסיקה של הערכאות הדיוניות שניתנה בנושא, ממנה עולה כי המחוקק לא התכוון לאפשר למבוטחים ליהנות מפוליסה מוזלת ולטעון בדיעבד כי יש לשנות את הפוליסה, באופן המקנה להם תגמולי ביטוח יחסיים. במישור הקונקרטי, המשיבה טוענת כי הוכח במקרה דנן שהמבוטח היה מודע למגבלת הגיל שנקבעה בפוליסה, וממילא אין מקום לפסוק תגמולי ביטוח יחסיים.

עמדת היועץ המשפטי לממשלה

8. בהמשך להחלטתי מיום 3.5.2018, היועץ המשפטי לממשלה (להלן: היועמ"ש) הגיש עמדה מטעמו בנוגע לסוגיה המשפטית העומדת במוקד הבקשה דנן.

עמדתו של היועמ"ש היא כי במישור העקרוני, יש לפרש את הסעיפים בחוק חוזה הביטוח העוסקים בשינויים בסיכון באופן מרחיב ופרו-צרכני. לפיכך, כאשר הסיכון הוחמר מבלי שלמבוטח היתה אחריות לכך, יש להחיל את ההסדר הקבוע בסעיף 18 לחוק, המזכה את המבוטח בתגמולי ביטוח יחסיים.

באשר למקרים בהם התרשלות המבוטח היא שהובילה להחמרת הסיכון ולקרות מקרה הביטוח, היועמ"ש סבור כי יש להבחין בין שני מצבים: מצב אחד הוא כאשר התרשלות המבוטח אירעה בשלב כריתת חוזה הביטוח (התרשלות שהובילה לכך שהמבוטח רכש פוליסת ביטוח שאינה מתאימה לו), שאז אי עמידה בתנאי הפוליסה תגרור שלילת כיסוי; מצב שני הוא כאשר המבוטח התרשל באופן קיום הפוליסה (כך שהתרשלותו הובילה להתרחשות מקרה הביטוח), שאז ככל הנראה מדובר בהחמרת סיכון המזכה את המבוטח בתגמולי ביטוח יחסיים לפי סעיף 18 לחוק. כמו כן, מבקש היועמ"ש להבחין בין סיכונים הכלולים בחוזה הביטוח שהוחמרו במרוצת הזמן – שאז לשיטתו חל ההסדר הקבוע בסעיף 18 לחוק; לבין סיכונים שכלל אינם כלולים בחוזה הביטוח, שאז אין להטיל על המבטח חובה לשלם למבוטח תגמולי ביטוח כלשהם.

בנוסף, היועמ"ש סבור כי יש לייחס משקל מודעות המבוטח באשר לכיסוי הביטוחי. לגישתו, מקום בו מתקיימת מודעות כאמור, יהיה בכך כדי לחזק את המסקנה כי החוזה משקף את רצונו של המבוטח. או-אז, אם התממש סיכון שאינו מכוסה בפוליסה, הנטייה תהיה לקבוע כי מדובר בסיכון חדש שאינו כלול בפוליסה, ולא בהחמרת סיכון. לגישת היועמ"ש, אם יקבע כי מדובר בהחמרת סיכון מבלי לקחת בחשבון את מודעות המבוטח בעת רכישת הפוליסה, הדבר יגרור "סיכון מוסרי", כיוון שמבוטחים צפויים לרכוש פוליסה מוזלת ולטעון בדיעבד כי היא מכסה סיכונים נוספים. היועמ"ש רואה לנכון להזהיר מפני פריצת גבולות הכיסוי הביטוחי והרחבת הכיסויים מעבר למה שסיכמו הצדדים. לגישתו, צעד מעין זה עלול לגרור הטלת עלויות על חברות הביטוח ואף לפגוע במגמה הקיימת בשוק הביטוח כיום של תמחור דיפרנציאלי בהתאם לנתוני הלקוח, מגמה הפועלת לטובת ציבור המבוטחים. מן העבר השני, עלול להיווצר תמריץ למבוטחים להסתפק ברכישת פוליסת ביטוח "רזה" ומוזלת, מתוך הנחה שממילא בדיעבד יורחב הכיסוי הביטוחי.

9. באשר למקרה הקונקרטי שלפנינו, היועמ"ש סבור כי בהתבסס על קביעותיהן העובדתיות של הערכאות דלמטה – ולפיהן המבוטח הבין איזה מוצר ביטוחי הוא רכש, תוך שהוא מודע למגבלת הגיל מבלי שביקש לשנותה – אזי מדובר במצב בו

המבוטח רכש ביטוח עבור סיכון מוגדר, ולאחר מעשה ביקש להיפרע מהמבטחת בגין נזק שלא כוסה בפוליסה. בנסיבות אלו, היועמ"ש סבור כי מדובר ב"מקרה קצה" שאין לראותו כהחמרת סיכון, וכי מגבלת הגיל היא סייג לחבות המבטחת הפוטרת אותה כליל מהצורך לשלם תגמולי ביטוח.

10. בהתאם להחלטתנו, שניתנה בתום הדיון שהתקיים בפנינו, היועמ"ש הגיש מסמך נוסף הכולל נתונים והערכות אקטואריות שהתקבלו מרשות שוק ההון, ביטוח וחיסכון. לפי האמור במסמך זה, החלת סעיף 18 לחוק בנסיבות הדומות למקרה דנן, תוביל להתייקרות תעריפי הביטוח עבור רוב ציבור המבוטחים. באשר להשלכותיו של פסק הדין בעניין סלוצקי, נאמר כי יש להבחין בין הענף של ביטוח דירה (שעמד במוקד הדיון בעניין סלוצקי) לבין ביטוח רכב (הרלוונטי למקרה דנן). זאת, לנוכח הפערים בכמות האנשים הרוכשים את שני המוצרים ובשכיחות הגשת התביעות בשני סוגי הביטוח (ביטוח רכב הוא מוצר נפוץ בהרבה, וגם שכיחות הגשת התביעות בתחום זה גבוהה בהרבה). עוד צוין, כי בעקבות פסק הדין בעניין סלוצקי, חלק מחברות הביטוח שינו את פוליסות ביטוח תכולת דירה המוצעות על ידן באופן שמחמיר עם ציבור המבוטחים. על רקע זה, נטען כי החלת סעיף 18 לחוק לגבי ביטוח רכב במקרים כדוגמת המקרה שלפנינו, קרי ביחס לסיכונים שלא תומחרו בעת כריתת חוזה הביטוח, צפויה להביא לשינוי דומה בשוק ביטוח הרכב.

11. המבקש הגיש התייחסות קצרה מטעמו בתגובה למסמך שהוגש מטעם היועמ"ש. בתמצית, המבקש טוען כי עמדת היועמ"ש בדבר התייקרות צפויה של תעריפי הביטוח אינה מבוססת, והנתונים המוצגים בה אינם מתייחסים לפרמטרים נוספים (מלבד מגבלת הגיל) המשפיעים על שיעורן של פרמיות הביטוח. עוד טוען המבקש כי קשה להלום שמבוטח יעדיף לרכוש פוליסה עבור נהג ותיק, ובעקבות כך להימצא במצב של תת-ביטוח (ככל שהוא יאפשר לנהג צעיר לנהוג ברכב). לחיזוק טענתו, המבקש מפנה ל"בדיקה מדגמית" שערך בנוגע לפערים בתעריפי הפרמיות עבור נהגים בגילאים שונים. לדבריו, מדובר בפערים לא משמעותיים, מה שמלמד כי חברות הביטוח עצמן תופשות את מגבלת הגיל כעניין שולי. בנוסף, המבקש טוען כי להניח שהתחרות בין חברות הביטוח תרתיע אותן מפני ייקור מחירים. לבסוף, המבקש מפנה לאתר האינטרנט של המשיבה, בו נאמר כי גיל הנהג הוא אחד הפרמטרים המשמשים לקביעת תעריף הביטוח. מכאן מסיק המבקש כי גיל הנהג הוא פרמטר הנוגע להחמרת הסיכון, ואין לראותו כסיכון נפרד שלא כוסה בפוליסה.

המשיבים הפורמאליים (המבטחת של הרכב הנפגע ובעליו של הרכב הנפגע) הגישו גם הם התייחסות קצרה בתגובה להתייחסות המבקש דלעיל. בהתייחסות זו הביעו המשיבים הפורמאליים תמיכתם בעמדה העולה מדברי היועמ"ש, ולפיה אי עמידה במגבלת גיל אינה מהווה החמרת סיכון החוסה תחת סעיף 18 לחוק.

דיון והכרעה

12. נקדים ונאמר כי בהינתן שהבקשה למתן רשות ערעור שלפנינו מעוררת שאלה משפטית עקרונית החורגת מעניינם הקונקרטי של הצדדים, ולנוכח קיומן של פסיקות סותרות בסוגיה בערכאות הדיוניות, החלטנו לדון בבקשה כאילו ניתנה רשות ערעור והוגש ערעור על פי הרשות שניתנה. לפיכך, מכאן ואילך אתייחס למבקש כאל המערער.

נפתח הילוכנו במילות הקדמה קצרות הנוטעות במישור העקרוני, בנוגע לטיבו של חוזה הביטוח. נמשיך בהצגת המצע הנורמטיבי שלאורו יש לדון בסוגיה שלפנינו, ובכלל זה הוראות חוק חוזה הביטוח העוסקות ב'שינויים בסיכון', כמו גם פסק הדין בעניין סלוצקי, המהווה נדבך מרכזי בטענות הצדדים. לאחר מכן נפנה לדון באופן כללי בגבולותיו של הסיכון המבוטח, ובהמשך נידרש באופן פרטני לטיבן של מגבלות גיל המופיעות בפוליסות ביטוח רכב. נסיים בהתייחסות לשיקולי מדיניות רלוונטיים ולהשלכות רוחב אפשריות שיש ליתן עליהן את הדעת, וכן נציין פתרון משפטי חלופי שניתן להחיל במצבים של אי עמידה במגבלת גיל, במקרים חריגים המצדיקים זאת.

חוזה הביטוח – כללי

13. ביטוח הוא במהותו מכשיר להקצאת סיכונים ופיזורם. באמצעות מכשיר זה ניתנת למבוטח האפשרות להסיר מעליו סיכון שהוא אינו חפץ בו, ולהעבירו אל כתפי המבטחת. זו, בתורה, סופגת את הסיכון ומפזרת אותו על פני קבוצה גדולה יותר של פרטים מבוטחים, והכל כנגד תשלום דמי ביטוח מצד כל מבוטח ומבוטח. עקרונות אלו של העברת הסיכון מהמבוטח למבטחת, ונטרולו באמצעות ביטוחם של גופים מרובים, הם מיסודותיו המרכזיים של רעיון הביטוח (ראו, בין היתר, ירון אליאס דיני ביטוח כרך א 6-9 (מהדורה שלישית, 2016) (להלן: אליאס); דברי הנשיא שמגר בע"א 1845/90 סיני נ' מגדל חברה לביטוח בע"מ, פ"ד מז(5) 661, 681 (1993) (להלן: עניין סיני)). [במאמר מוסגר: גם המבטחת מפזרת את הסיכון באמצעות מבטחי משנה, נושא החורג מענייננו].

חוזה הביטוח כשמו כן הוא, חוזה לכל דבר ועניין, וכך הוא מוגדר בסעיף 1 לחוק. עם זאת, מדובר בחוזה מזן מיוחד, המשתייך למשפחת החוזים שהמחוקק ראה לנכון לייחד להם חוק משל עצמם (כדוגמת חוק חוזה קבלנות, התשל"ד-1974; חוק חוזה סוכנות (סוכן מסחרי וספק), התשע"ב-2012; וחוק כרטיסי חיוב, התשמ"ו-1986). מובן, כי אין פירוש הדבר שחוזה הביטוח אינו כפוף לחוק החוזים (חלק כללי), התשל"ג-1973 ולחוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה), התשל"א-1971, כמו גם לחוק החוזים האחידים, התשמ"ג-1982. ואולם, מקום בו נקבע בחוק חוזה הביטוח הסדר מיוחד או נשללה תחולתה של הוראה המעוגנת בדיני החוזים הכלליים – תגברנה הוראותיו של חוק חוזה הביטוח (ראו, בין היתר, שחר ולר חוק חוזה הביטוח, תשמ"א-1981 כרך א 71-74 (2005) (להלן: ולר); אורי ידין פירוש לחוקי החוזים – חוק חוזה הביטוח, התשמ"א-1981 13-14 (ג' טדסקי עורך, התשמ"ד) (להלן: ידיו)).

[הערה: ככלל, יש להבחין בין 'חוזה הביטוח' ל'פוליסת הביטוח'. פוליסת הביטוח מונפקת על פי רוב לאחר כריתת החוזה, כך שלחוזה הביטוח יש קיום גם מבלעדיה (ראו סעיפים 1-2 לחוק חוזה הביטוח). פוליסת הביטוח מצטרפת אפוא לחוזה הביטוח ומשלימה אותו (ראו עמוס הרמן "על חוזה הביטוח, על הפוליסה ועל מה שביניהם" שערי משפט ו 121, 124, 150-154 (2013) (להלן: הרמן)). הבחנה זו אינה בעלת נפקות לערעור שלפנינו, אולם לנוכח עירוב המושגים המתרחש תדיר, ראיתי לשוב ולחדד את הדברים].

14. אחד ממאפייניו הייחודיים של חוק חוזה הביטוח מתבטא בגישתו הפרו-צרכנית ובחזוק מעמדו של המבוטח אל מול המבטחת. ידועים בהקשר זה דבריו של פרופ' ידיו, שצוטטו לא אחת בפסיקה:

"חוק חוזה הביטוח נמנה עם החוקים שבהם מדינת סעד באה לעזרת 'האיש הקטן'... מגמתו הכללית של החוק היא לשמור על המבוטח מפני כוחו העדיף של המבטח ובפני הפעלה וניצול של עמדתו העדיפה. בלשון אחר: החוק בא לתקן, ולו במעט, את חוסר השוויון בין הצדדים לחוזה ביטוח" (ידיו, עמ' 18).

(ראו גם דברי השופט טירקל בע"א 1809/95 הלמן נ' לה נטיונאל חברה לביטוח בע"מ, פ"ד נ(3) 77, 82 (1996), המפנה לדבריו הנ"ל של ידיו, אותו הוא מכנה "מאבות

החוק"; כן ראו דברי השופט דנציגר ברע"א 104/08 פלוני נ' מנורה חברה לביטוח בע"מ, פס' 17 (2.2.2011).

גישה פרו-צרכנית זו, המבקשת "לאזן" בין שני צדדים לחוזה שאינם שווי כוחות, באה לידי ביטוי בשורה של הוראות הפזורות לאורך החוק, וכן בכללי פרשנות שיושמו בפסיקה בנוגע לפוליסות ביטוח, כגון כלל הפרשנות נגד המנסח ודוקטרינת הפרשנות בהתאם לציפיות הסבירות של המבוטח (שעוד אשוב ואזכיר בהמשך). כפי שצוין בפסיקה, גישה פרו-צרכנית זו אף יפה ביתר שאת כאשר מועלית טענה לקיומו של סייג לאחריות המבטחת, שאז נדרש בית המשפט לנקוט משנה זהירות בטרם יקבלה (רע"א 4032/17 הפניקס חברה לביטוח בע"מ נ' חברת ס.א.ל שיווק ביצים בע"מ, פס' 2 והאסמכתאות שם (14.5.2018); לדיון בהצדקות להרחבת אחריותן של חברות ביטוח, הנובעות, בין היתר מאופן כריתת חוזה הביטוח; פערי הכוחות בין המבטחת למבוטח; טיב הממכר, שהמבוטח ההדיוט אינו בקיא במשמעויותיו ופרטיו; והצורך בהגברת אמון הציבור במבטחת, ראו דודי שוורץ "דיני ביטוח – תהליכים ומגמות" ספר השנה של המשפט בישראל 35, 37-45 (תשנ"ו); על פרשנות חוזה הביטוח ראו, בין היתר: ע"א 453/11 מ.ש. מוצרי אלומיניום בע"מ נ' "אריה" חברה לביטוח בע"מ (21.8.2013) (להלן: עניין אלומיניום); דודי שוורץ וריבי שלינגר דיני ביטוח 301-355 (תשס"ה) (להלן: שוורץ ושלינגר); ולר, עמ' 130-155).

15. לצד האמור, יש לזכור כי שורש תוקפו של חוזה הביטוח הוא לעולם הסכמת הצדדים. זוהי נקודת המוצא, ולא בכדי פתחנו ואמרנו כי חוזה הביטוח הוא בראש ובראשונה חוזה. "אכן, פוליסת הביטוח היא בבחינת התקשרות חוזית, הבאה ליתן למבוטח הגנה מפני נזק מסוג מסוים, אולם, מאידך גיסא, הפוליסה גם נותנת ביטוי למידת המחויבות שחברת הביטוח מוכנה ליטול על עצמה ולהיקף הסיכונים שהיא מקבלת על עצמה לכסות, הכול על-פי התנאים המפורטים באותה התקשרות חוזית" (דברי השופט ד' לוין בע"א 124/89 הפניקס הישראלי חברה לביטוח בע"מ נ' כהן, פ"ד מו(2) 372, 381-382 (1992) (הדגשה הוספה – י"ע)). לכן, ככלל, בבואנו להכריע אם אירוע שגרם לנזק הוא בבחינת 'מקרה ביטוח' שיש להטיל בגינו חבות על המבטחת, נדרשים אנו לתור אחר גבולותיו של הסיכון שעליו הסכימו הצדדים בעת כריתת חוזה הביטוח. זאת, שהרי "תנאי יסודי להיווצרות החיוב בתשלומי הביטוח הוא קיום אירוע הנובע מהתממשות סיכון מוסכם בין המבוטח למבטח" (דברי השופטת פרוקצ'יה בע"א 8972/00 שלזינגר נ' הפניקס חברה לביטוח בע"מ, פ"ד נז(4) 817, 834 (2003) (ההדגשה הוספה – י"ע) (להלן: עניין שלזינגר)).

מגמתו הכללית של החוק לחזק את מעמדו של המבוטח אל מול המבטחת, לא שוכנת אפוא לבדה, ולצדה ניצבת מגמה שניה, ספציפית וממוקדת, שנועדה להבטיח שהמבוטח "יקבל את הכיסוי שרצה לרכוש ושהמבטח הבטיח לו; שיקבל את התגמולים שהיה זכאי לצפות להם; ... שהמבטח לא יוכל להתחמק מאחריותו או להגבילה מכוח 'האותיות הקטנות' שהחכים להביא בין תנאי הפוליסה" (ידין בעמ' 19). במילים אחרות, ברצותו להגן על המבוטח מפני כוחה העודף של המבטחת, המחוקק ביקש למנוע מצב שבו זו האחרונה תתנער מחבותה כלפי המבוטח באמצעות היתלות באותיות הקטנות 'שהחכימה להביא' (או שמא להחביא) בין תנאי הפוליסה. זאת, למען לא יישללו מהמבוטח תגמולי הביטוח שציפה לקבל בעת שכרת את חוזה הביטוח. ודוק: לפרופוזיציה זו יש תמונת ראי, ולפיה יש להישמר מפני חיוב המבטחת בגין כיסוי שלא הובטח, הנמצא מעבר לציפיותיו של המבוטח, באופן החותר תחת היסוד ההסכמי שבבסיס חוזה הביטוח. הבחנה יסודית זו תוסיף ותלווה אותנו לאורך פסק הדין (על השלכות שליליות, העלולות להתממש בעקבות הטלת חבות על חברות הביטוח בגין סיכונים שלא נלקחו בחשבון בעת כריתת חוזה הביטוח, נעמוד בהמשך הדברים).

משהצבנו לנגד עינינו מגמות ותכליות אלה, נפנה לבחון את הוראות החוק הרלוונטיות לדיון בערעור דנן, שעניינן ב"שינויים בסיכון" ובתשלום תגמולי ביטוח מופחתים.

"שינויים בסיכון" (או: מה נשתנה? הסיכון נשתנה)

16. סימן ד' לפרק א' של חוק חוזה הביטוח נושא את הכותרת "שינויים בסיכון". סעיפים 16-21 הכלולים בסימן זה, עוסקים במספר מצבים הנבדלים זה מזה: החל מסיכון שנתבטל (סעיף 16); עבור בסיכון שהוחמר (סעיפים 17-18); דרך סיכון שהופחת (סעיף 20); וכלה באי נקיטת אמצעי להקלת הסיכון (סעיף 21).

בתמצית, ניתן לומר כי מקום בו הסיכון נתבטל (למשל, כאשר הנכס המבוטח הושמד לפני או במהלך תקופת החוזה), חוזה הביטוח בטל עמו והמבוטח זכאי להחזר דמי הביטוח מיום התבטלות הסיכון, גם אם לא הודיע על כך לחברת הביטוח; מקום בו הסיכון הופחת, המבוטח זכאי להפחתת דמי הביטוח, אולם רק בגין התקופה שלאחר משלוח הודעה מתאימה לחברת הביטוח; ואילו מקום בו מדובר בסיכון שהוחמר, על המבוטח להודיע על כך לחברת הביטוח באופן מיידי, אולם זכותו לקבל תגמולי ביטוח (ולו באופן חלקי) לא תיפגע אלא בהתקיים תנאים מסוימים, כמפורט להלן (להרחבה)

בנוגע למצבים השונים החוסים תחת הסימן של "שינויים בסיכון", ראו אצל ילון, עמ' 78-68 ; ולר, עמ' 427-477 ; אליאט, פרקים 19.1-19.4).

הסעיפים הרלוונטיים לענייננו, אם במישרין ואם בעקיפין, הם אלו העוסקים בסיכון שהוחמר ובאי נקיטת אמצעי להקלת הסיכון. נעמוד עליהם בקצרה.

17. סעיף 17 לחוק עוסק בחובתו של המבוטח ליתן הודעה למבטח מיד עם היוודע דבר החמרת הסיכון:

חובת הודעה על החמרת הסיכון
 17. (א) נודע למבוטח שחל שינוי מהותי, עליו להודיע על כך מיד למבטח בכתב.
 (ב) לענין סימן זה, "שינוי מהותי" – כל אחד מאלה:
 (1) שינוי בענין מהותי ששאלה עליו הוצגה למבוטח לפני כריתת החוזה ושחל אחרי שניתנה תשובה לאותה שאלה;
 (2) שינוי שחל אחרי מסירת הפוליסה למבוטח, בנושא שצויין בה במפורש כענין מהותי;
 (3) דבר המגלה שתשובה לשאלה בענין מהותי היתה לא נכונה ויש בכך כדי להחמיר את סיכון המבטח החמרה של ממש.

סעיף 18 לחוק עוסק בתוצאות האפשריות של החמרת הסיכון, אלו שלפני קרות מקרה הביטוח ואלו שלאחר התרחשותו:

תוצאות של החמרת הסיכון
 18. (א) תוך שלושים ימים מהיום שנמסרה למבטח הודעה על שינוי מהותי או מהיום שנודע לו עליו בדרך אחרת, לפי המוקדם יותר, וכל עוד לא קרה מקרה הביטוח, רשאי המבטח לבטל את החוזה בהודעה בכתב למבוטח.
 (ב) ביטל המבטח את החוזה מכוח סעיף זה, זכאי המבוטח להחזר דמי הביטוח ששילם בעד התקופה שלאחר הביטול, זולת אם פעל המבוטח בכוונת מרמה; לא ביטל המבטח את החוזה, רואים אותו כמסכים להמשך קיומו על אף השינוי.
 (ג) קרה מקרה הביטוח לפני שנתבטל החוזה מכוח סעיף זה, אין המבטח חייב אלא בתגמולי ביטוח מופחתים בשיעור יחסי, שהוא כיחס שבין דמי הביטוח שהיו משתלמים לפי המקובל אצלו במצב שלאחר השינוי לבין דמי הביטוח המוסכמים, והוא פטור כליל בכל אחת מאלה:

(1) לא ניתנה הודעה לפי סעיף 17, והדבר נעשה בכוונת מרמה;
 (2) מבטח סביר לא היה מתקשר באותו חוזה, אף בדמי ביטוח מרובים יותר, אילו ידע שהמצב הוא כפי שהוא לאחר השינוי; במקרה זה זכאי המבוטח להחזר דמי הביטוח ששילם בעד התקופה שלאחר השינוי.

ולהשלמת התמונה נביא גם את סעיף 19 לחוק, הקובע כלהלן:

שלילת תרופות

19. המבטח אינו זכאי לתרופות האמורות בסעיף 18 בכל אחת מאלה:
 (1) השינוי חדל להתקיים לפני שקרה מקרה הביטוח או שלא השפיע על קרותו או על חבות המבטח או היקפה;
 (2) השינוי היה תוצאה של אמצעי שננקט על דעת המבטח;
 (3) השינוי היה תוצאה של אמצעי שננקט לשם מניעת נזק חמור לגוף או לרכוש, ובלבד שהמבוטח הודיע למבטח בכתב על נקיטת האמצעי מיד לאחר שנקט אותו או שנודע לו עליו.

סעיף 18 דן כאמור בשני מצבים: האחד – כאשר נודע לחברת הביטוח על החמרת הסיכון לפני התרחשות מקרה הביטוח, שאז רשאית היא לבטל את החוזה (ס"ק (א)-(ב)); השני – כאשר נודע לחברת הביטוח על החמרת הסיכון לאחר התרחשות מקרה הביטוח, שאז זכאי המבוטח לתגמולי ביטוח מופחתים בשיעור יחסי, בהתאם ליחס שבין דמי הביטוח ששילם בפועל לבין דמי הביטוח שהיה משלם אילו דבר החמרת הסיכון היה נודע במועד (ס"ק (ג); וראו אצל ולר, עמ' 455).

עם זאת, זכותו של המבוטח לקבל תגמולי ביטוח "יחסיים" במצב של החמרת הסיכון נשללת בשני מקרים: המקרה האחד מתמקד במצבו הסובייקטיבי של המבוטח, ועניינו במצב שבו הימנעות המבוטח ממתן הודעה לחברת הביטוח על אודות החמרת הסיכון נעשתה "בכוונת מרמה" (ס"ק (ג)(1)); המקרה השני מתמקד במצבה האובייקטיבי של המבטח, ולפיו תופטר חברת הביטוח לחלוטין מחובתה לשלם תגמולי ביטוח, מקום בו "מבטח סביר" לא היה נכון לבטח את המבוטח, אף כנגד ייקור הפרמיה, אילו ידע מראש על החמרת הסיכון (ס"ק (ג)(2)).

יש לציין כי הוראת סעיף 18 הנ"ל כמעט זהה בלשונה לזו המופיעה בסעיף 7 לחוק, העוסק בתוצאות אי-גילוי בשלב הטרם-חוזי, מקום בו המבוטח השיב לשאלה בעניין מהותי "תשובה שלא היתה מלאה וכנה".

18. כפי שניתן לראות, בין סעיף 17 לסעיף 18 קיים מתח מסוים. סעיף 17(א) מטיל על המבוטח חובה אקטיבית להודיע למבוטחת על החמרת הסיכון מיד ובכתב. לעומת זאת, סעיף 18(ג) (1) לחוק ממתן במידה רבה את נימתה הגורפת של הוראת סעיף 17(א), בקבעו כי אי עמידה בחובת מסירת ההודעה תשלול מהמבוטח את זכותו לתגמולי ביטוח רק אם הדבר נעשה בכוונת מרמה. מכאן, שגם אם המבוטח היה מודע להחמרת הסיכון וחסא באי מסירת הודעה על כך למבטחת מטעמים שאינם כוונת מרמה, כגון שכחה, אדישות, התרשלות וכיו"ב, הוא יהיה זכאי לתגמולי ביטוח יחסיים.

19. עד כאן באשר להחמרת הסיכון. להשלמת התמונה נביא את סעיף 21 לחוק, העוסק במחדלו של מבוטח שנמנע מלנקוט אמצעי להקלת הסיכון שנדרש ממנו על פי הוראות הפוליסה:

אמצעים להקלת הסיכון

21. הותנה שעל המבוטח או על המוטב לנקוט אמצעי להקלת סיכונו של המבטח הקלה מהותית ואותו אמצעי לא ננקט תוך הזמן שנקבע לכך, יחולו הוראות סעיפים 18 ו-19, בשינויים המחוייבים.

סעיף זה מחיל את ההסדר שנקבע בסעיף 18 לחוק, לרבות בנוגע לתשלום תגמולי ביטוח יחסיים, על המצב המתואר של אי נקיטת אמצעי להפחתת הסיכון על ידי המבוטח. סעיף זה עמד במוקד פסק הדין בעניין סלוצקי (שאליו נידרש להלן), ומכאן הרלוונטיות שלו לדיון בערעור דנן.

20. המנגנון של תשלום תגמולי ביטוח יחסיים היה אחד החידושים בחוק חוזה הביטוח, שנועדו לחזק את מעמדו של המבוטח אל מול המבטחת ולרכך את הדין ששרר קודם לכן, בו שלט הכלל הבינארי הנהוג במשפט האנגלי של 'הכל או לא כלום' (המבוא לדברי ההסבר להצעת חוק הביטוח, תשל"ו-1975, ה"ח 1209 בעמ' 21 (להלן: דברי ההסבר); ידיו, עמ' 19). לפי המתואר אצל ולד, עקרון זה של "ביצוע יחסי" נועד "למקרי ההטעיה הקלים, יחסית, שבהם ההטעיה לא פגעה אנושות ברצון המבטחת להתקשר בחוזה". זאת, על יסוד ההנחה כי ביצוע יחסי באופן שנקבע בחוק מהווה מעין "שחזור" של רצון הצדדים כפי שהיה במועד הכריתה. לחלופין, ניתן לראות

בעקרון הביצוע היחסי משום כלל המבטא מעין פשרה המערבת בתוכה מידה של "שרירותיות" לצד מידה של "צדק": "שרירותיות" מסוימת הבאה לידי ביטוי באופן חישוב תגמולי הביטוח; ו"צדק" שנועד למנוע מצב בו ימצא עצמו המבוטח כשידיו על ראשו לאחר קרות מקרה הביטוח (ולר, עמ' 322-323). להשלמת התמונה, נציין כי ההסדר בנוגע להחמרת הסיכון עוגן גם בקודקס האזרחי, מבלי שנכללו בו שינויים משמעותיים (סעיפים 304-305 להצעת חוק דיני ממונות, התשע"א-2011, ה"ח הממשלה 595, עמ' 826-827; שוורץ ושלינגר, עמ' 402 בטקסט לה"ש 40; לביקורת על הנוסח המוצע בקודקס, ראו שחר ולר "הצעת חוק דיני ממונות בתחום חוזה הביטוח: הערכה ביקורתית" משפטים לו 595 (תשס"ז)).

21. משהנחנו בפני הקורא את התשתית העיונית הראשונית הדרושה לצורך הדיון בערעור שלפנינו, נשוב ונציג את השאלה הצריכה לענייננו, והיא: מה דינה של מגבלת גיל הקבועה בפוליסה לביטוח רכב? האם מדובר במגבלה המהווה תנאי לקיומו של כיסוי ביטוחי, שהפרתו שוללת את זכותו של המבוטח לתגמולי ביטוח? או שמא אי עמידה במגבלה זו מהווה החמרת סיכון, המזכה את המבוטח בתגמולי ביטוח יחסיים בהתאם להוראת סעיף 18(ג) לחוק?

בבואנו להשיב על שאלה זו, נקדיש תחילה מספר מילים לפסק הדין בעניין סלוצקי, שכאמור עמד במוקד טענות הצדדים בערעור שלפנינו.

הלכת סלוצקי

22. פסק הדין בעניין סלוצקי נסב על פוליסת ביטוח רכוש (ביטוח תכולת דירה) שנרכשה על ידי מר סלוצקי, שבמסגרתה בוטחו, בין היתר, תכשיטים. סלוצקי ביטח את תכולת הדירה במשך 20 שנה ברציפות, בפוליסה המתחדשת מדי שנה בשנה. בשנת 2004 חודשה הפוליסה, אך התווסף לה תנאי המחייב את המבוטח להחזיק את התכשיטים בכספת ביתית (כספת מתאימה היתה מותקנת בביתו של סלוצקי). לא חלפו מספר חודשים מיום חידוש הפוליסה שכללה את התנאי החדש, וגנבים פרצו לביתו של סלוצקי. למרבה הצער, 'חוק מרפי' הנודע (המוכר בישראל גם כ'חוק הנחס'), פעל את פועלו, ובמועד הפריצה התכשיטים לא אוחסנו בכספת ונלקחו שלל על ידי הגנבים (הכספת עצמה לא נפרצה). שאלת זכותו של סלוצקי לקבל תגמולי ביטוח בגין התכשיטים הגנובים היא שעמדה להכרעה בפסק הדין.

23. פסק הדין נכתב על ידי חברתי, השופטת ברק-ארז, אליה הצטרפו המשנה לנשיא (כתוארה אז) נאור והשופט פוגלמן. וכך הוגדרה בפסק הדין השאלה הטעונה הכרעה: "מה דינה של הפרת תנאי שנקבע בפוליסה והטיל על המבוטח חיוב שהיה בו כדי להקל או לצמצם את סיכוניו של המבטח"? (שם, פס' 17).

הסעיף הרלוונטי שתחולתו נבחנה הוא כאמור סעיף 21 לחוק חוזה הביטוח, העוסק באי נקיטת אמצעי להקלת הסיכון. בפסק הדין נקבע כי בהתחשב בתכליתו הצרכנית של החוק, ראוי לאמץ פרשנות רחבה לסעיף 21 ולהחילו גם במצבים של אי הפעלת אמצעי מיגון, ולא רק במצבים של אי התקנת אמצעי מיגון. טענתה של חברת הביטוח כי יש לראות את הפקדת התכשיטים בכספת כ"תנאי מוקדם" לתחולתו של הכיסוי הביטוחי, נדחתה, בנימוק כי יש בה כדי לרוקן מתוכן את ההסדר הקבוע בסעיפים 18 ו-21 לחוק. יצויין כי זו היתה גם עמדת היועץ המשפטי לממשלה, שכמו במקרה שלפנינו התייצב בשלב הערעור והגיש עמדה מטעמו.

24. חלקו השני של פסק הדין בעניין סלוצקי עסק באופן החלתו של עקרון הביצוע היחסי הקבוע בסעיף 18(ג) לחוק בנסיבות של סעיף 21 לחוק, קרי כאשר המבוטח לא נקט אמצעי להפחתת הסיכון כפי שנדרש ממנו על פי תנאי הפוליסה.

בתמצית, נקבע כי הבחינה היא דו-שלבית: בשלב הראשון יש לבחון אם חברת הביטוח שסיפקה את הפוליסה, מציעה פוליסת ביטוח שאינה מחייבת את המבוטח לנקוט אמצעי זה (ניתן להניח כי ככל שפוליסה כזו מוצעת, היא תהא יקרה יותר). אם התשובה על כך חיובית – עיקרון הביצוע היחסי יבוצע בהתאם ליחס שבין דמי הביטוח בשני סוגי הפוליסות שהמבטחת-הנתבעת הספציפית מציעה; ואם התשובה על כך שלילית – יש לבחון אם 'מבטחת סבירה' היתה מתקשרת בחוזה ביטוח שאינו מחייב את המבוטח לנקוט אמצעי כאמור. אז מגיע השלב השני: אם מבטחת סבירה היתה נכונה לבטח את המבוטח מבלי לחייבו בנקיטת אמצעי כאמור – עקרון ביצוע היחסי ייושם בהתאם לדמי הביטוח שהיו נגבים על פי אותה 'פוליסה משוערת' שהיתה מונפקת על ידי המבטחת הסבירה; ואם מבטחת סבירה היתה מסרבת לבטח את המבוטח ללא התחייבות מצדו לנקוט אמצעי כאמור – תופטר המבטחת-הנתבעת מחובתה לשלם תגמולי ביטוח כלשהם (שם, פס' 36-39).

באשר לנטלי ההוכחה, נקבע כי הנטל להוכיח כי מבטחת סבירה לא היתה מתקשרת בחוזה ביטוח, אף בעבור דמי ביטוח מרובים יותר, מוטל על המבטחת; והוא

הדין לגבי הנטל להוכיח דבר קיומה של פוליסה מקבילה שעל בסיסה יש לחשב את התשלום היחסי, המוטל גם הוא על כתפי המבטחת (שס, פס' 41-42).

25. לקראת סוף דבריה, התייחסה השופטת ברק-ארז לטענה כי הפרשנות שהציגה לסעיף 21 לחוק, עלולה לפגוע בתמריץ של המבוטח למלא כנדרש אחר תנאי הפוליסה:

"לכאורה, על רקע הדיון אותו ערכתי לעיל, עשויה לעלות הטענה כי אין למבוטח תמריץ למלא את תנאי הפוליסה, שהרי ממילא יזכה בתגמולי ביטוח. לא אלה הם פני הדברים. ניתן להניח כי במרבית המקרים שבהם לא ינקוט המבוטח באמצעי להקלת הסיכון, ויתקיים קשר סיבתי בין אי נקיטת האמצעי לבין קרות מקרה הביטוח, יופחתו משמעותית תגמולי הביטוח להם יזכה המבוטח, או אף יאויינו כליל, באותם מצבים שבהם המבטח יופטר לחלוטין מתשלום (ראו: אליאס, בעמ' 838). כפי שציינתי, נטל ההוכחה המוטל בהקשר זה על חברת הביטוח אינו כבד מנשוא. לפיכך, הסכנה האורבת למבוטח המפר את תנאי הפוליסה היא משמעותית, ואין מקום לחשש שהסדר התשלום היחסי שנקבע בחוק חוזה הביטוח מעודד 'הפרה סיטונאית' של תנאי הפוליסה. הוא רק יוצר איזון ראוי בין חובתו של המבוטח לקיים את תנאי חוזה הביטוח לבין השאיפה להמעיט במקרים שבהם נשללות מהמבוטח זכויותיו באופן מוחלט, אף בשל מחדל רגעי, לאחר ששילם את דמי הביטוח" (שס, פס' 43).

אל הערה זו של חברתי אתייחס בהמשך הדברים.

26. להשלמת התמונה, נציין כי בפסק הדין נקבע כי סלוצקי אמנם הפר את החובה שהוטלה עליו בפוליסה להחזיק את התכשיטים בכספת, וכי אכן מדובר במצב של אי נקיטת אמצעי להקלת סיכון שבו עוסק סעיף 21 לחוק. חרף האמור, התוצאה האופרטיבית של פסק הדין היתה כי סלוצקי זכאי למלוא תגמולי הביטוח. זאת, מן הטעם שחברת הביטוח לא עמדה בנטל ההוכחה המוטל עליה לצורך סטיה מתוצאה זו: ראשית, חברת הביטוח לא הוכיחה כי מבטחת סבירה היתה מסרבת לבטח את תכשיטיו של סלוצקי, אף בעבור דמי ביטוח גבוהים יותר, אילו ידעה שאלו אינם מופקדים בכספת (שאז היתה מופטרת לחלוטין מחובתה לשלם תגמולי ביטוח); ושנית, חברת הביטוח לא הביאה ראיות בנוגע לשיעור הפרמיות הנגבות בפוליסות רכוש המכסות תכשיטים שאינם מוחזקים בכספת, שעל פיהן ניתן היה לערוך תחשיב בנוגע לשיעורם היחסי של תגמולי הביטוח. לפיכך, נקבע כי חברת הביטוח לא עמדה בנטל המוטל

עליה מכוח סעיף 18(ג) לחוק, ועל כן עליה לשלם לסלוצקי תגמולי ביטוח בגין שוויים המלא של התכשיטים.

27. ההלכה שנקבעה בעניין סלוצקי קיבלה בהמשך חיזוק בפסק דין נוסף של בית המשפט העליון (כאותו הרכב), בו נדון מקרה של פריצה לבית עסק וגניבת מלאי עסקי, לאחר שהאזעקה לא נדרכה עובר לפריצה. בדומה לעניין סלוצקי, אף שם נקבע כי מדובר באי נקיטת אמצעי להקלת סיכון, וכי משלא עמדה חברת הביטוח בנטל המוטל עליה, יש לזכות את המבוטח במלוא תגמולי הביטוח (רע"א 3370/14 ד"ר מוצרי קירור בע"מ נ' הפניקס הישראלי חברה לביטוח בע"מ (23.7.2014)); למקרה נוסף שצעד בעקבות הלכת סלוצקי, שם חדלו המבוטחים באי התקנת סורגים כנדרש, אי התקנת כספת ואי דריכת האזעקה, ראו החלטת השופטת ברק-ארז ברע"א 3461/14 בר נתן נ' הפניקס הישראלי חברה לביטוח בע"מ (3.7.2014) בה נדחתה הבקשה למתן רשות ערעור). מטבע הדברים, הלכת סלוצקי הכתה שורשים גם בפסיקתן של הערכאות הדיוניות, ועוד אשוב ואתייחס לכך בהמשך דבריי.

[יצויין כי היו מקרים בעבר שבהם בתי המשפט פסקו תגמולי ביטוח יחסיים לפי סעיף 18(ג) על דרך של אומדנא, כאשר לא הובאו ראיות לעניין שיעור הפרמיה שהיתה נגבית אילו נודע מראש על החמרת הסיכון (ע"א (מחוזי חי') 2302/04 מנודה חברה לביטוח נ' נג'ר (20.12.2004); ת.א. (שלום חי') 7544/05 חברה ביצורית בע"מ נ' איילון חברה לביטוח בע"מ (2.9.2007)). אך עתה, לאור הלכת סלוצקי, דומה כי נסתם הגולל על אפשרות זו (אליאט, עמ' 880-881)].

בין הלכת סלוצקי למקרה דנן

28. נקל להבין מדוע השליך המערער יהבו על פסק הדין בעניין סלוצקי. שהרי אם ניישם את העקרונות שנקבעו בו על נסיבות המקרה דנן, ונקבל את הטענה כי אי עמידה במגבלת הגיל היא בבחינת 'החמרת סיכון' הנכנסת בגדרו של סעיף 18 לחוק – אזי לכאורה יש בסיס לטענתו כי הוא זכאי לתגמולי ביטוח מופחתים. זאת, בהתאם ליחס שבין דמי הביטוח ששילם המערער בפועל עבור פוליסה המעניקה כיסוי לנהגים מגיל 30 ומעלה בלבד, לדמי הביטוח שחברת הביטוח גובה עבור פוליסה המעניקה כיסוי לנהג צעיר. מנגד, אם נדחה את הטענה כי יש למתוח קו מקשר בין פסק הדין בעניין סלוצקי למקרה דנן, ואם נקבע כי אין לראות את אי העמידה במגבלת הגיל כהחמרת סיכון גרידא (כמשמעה בסעיף 18 לחוק), אזי תישלל זכותו של המערער לתגמולי ביטוח כלשהם.

29. אקדים את המאוחר ואומר כי לטעמי, המקרה שלפנינו שונה מהמקרה שנדון בעניין סלוצקי. הבדל זה אינו מתבטא אך בסוג הביטוח הרלוונטי (ביטוח רכב לעומת ביטוח תכולת דירה – שוני עליו עמד היועמ"ש), אלא גם בסעיף החוק הרלוונטי לכל אחד מן המקרים.

חברתי, השופטת ברק-ארז, היטיבה לתחום את השאלה הטעונה הכרעה בעניין סלוצקי במילים: "מה דינה של הפרת תנאי שנקבע בפוליסה והטיל על המבוטח חיוב שהיה בו כדי להקל או לצמצם את סיכוניו של המבטח". הדיון בעניין סלוצקי – שנסב כאמור על אי הפקדת התכשיטים בכספת – נכנס אפוא במובהק למשכצת של סעיף 21 לחוק, העוסק באי נקיטת אמצעי להפחתת הסיכון. אכן, "התקנת אמצעי מיגון ברכב או בכל נכס אחר מיועדת ככלל להקטין את הסיכונים לגנבה או לגרימת נזק" (דברי השופט סוקול בע"א (מחוזי חי') 3488/06 אקדמן שאיבות בע"מ נ' אנקונה סוכנות לביטוח (1994) בע"מ בפס' 24 (7.1.2008)), ואציין כי אני עצמי הייתי חלק מן המותב שנתן את פסק הדין).

ואולם, בעוד שדרישה מצד חברת הביטוח להתקנת אמצעי מיגון, נועדה להפחית את הסיכון להתרחשות מקרה ביטוח (סעיף 21 לחוק), הרי שמגבלה הנוגעת לגיל הנהג אינה דרישה של חברת הביטוח שנועדה להפחית את הסיכון להתרחשות תאונה, כי אם בחירה של המבוטח המבקש לתפור את מידותיה של הפוליסה לצרכיו. הבחנה זו, בין דרישת המבטח לבין בחירת המבוטח, היא בעלת חשיבות רבה לענייננו, ועוד אשוב ואדרש אליה בהרחבה בהמשך.

כך או כך, דומה כי אין חולק שסעיף 21 לחוק אינו רלוונטי לערעור דנן. איש לא טען בענייננו כי מתן אפשרות לנהג מתחת לגיל 30 לנהוג ברכב המבוטח, כמוהו כאי נקיטת אמצעי להקלת סיכוניו של המבטח, ובדין לא נטען כך. אמנם, סעיף 21 לחוק מפנה להוראותיו של סעיף 18 לחוק, וברי כי הניתוח המשפטי בעניין סלוצקי, ככל שהוא נוגע לסעיף 18 לחוק, רלוונטי למקרה שלפנינו. בד בבד, חשוב לזכור כי תחולתה של ההלכה שנקבעה בעניין סלוצקי על המקרה שלפנינו אינה במישרין, אחד לאחד, אלא 'בשינויים המחוייבים' (כלשון סעיף 21 סיפא לחוק).

30. זאת ועוד. אין חולק כי במקרה שלפנינו, פוליסת הביטוח קבעה במפורש, ברחל בתך הקטנה, כי היא לא מכסה נזקים שייגרמו לרכב המבוטח או לצד ג', אם בעת קרות הנזק הרכב היה נהוג על ידי נהג שטרם מלאו לו 30 שנה. בכך שונים הדברים

מהנסיבות שנדונו בעניין סלוצקי, שם העיר בית המשפט המחוזי כי בפוליסת הביטוח לא נאמר במפורש מהן תוצאות הפרת החיוב החוזי של החזקת התכשיטים בכספת, וכי בנסיבות האמורות אין להעדיף את עמדת המבטחת לפיה מדובר בפטור מוחלט, שכן יש לשאוף לכך שתניית פטור תהיה מובנת וברורה (פס' 12 לפסק דינו). כאמור, לא זה המקרה שלפנינו, בו מדובר בתנייה חוזית ברורה שאינה משתמעת לשני פנים.

בהתחשב בלשונה הבהירה של הפוליסה, אף איננו נדרשים ליישומו של כלל הפרשנות נגד המנסח (שאוזכר גם הוא בעניין סלוצקי בפס' 23). כלל זה, על פי טיבו, נתפש בתור כלל המופעל במצב של עמימות טקסטואלית, כאשר ישנה יותר מאפשרות סבירה אחת לפרש את ההוראה החוזית, ויש הרואים בו בתור כלל של "סוף הדרך הפרשנית" המופעל רק לאחר שמוצו דרכי הפרשנות האחרות (ראו, בין היתר: שוורץ ושליונגר בעמ' 312-318; אליאט, עמ' 84-86; וראו והשוו ולר בעמ' 133-140). כאמור, לא זה המקרה שלפנינו.

31. באספקלריא של האמור לעיל, השאלה בערעור שלפנינו מתחדדת, לאמור: האם חרף לשונה הברורה והמפורשת של תניית מגבלת הגיל בפוליסה, השוללת כיסוי ביטוחי במצב שבו נהג הרכב צעיר מגיל 30, יש לראות את הפרתה על ידי המבוטח כאקט המהווה 'החמרת סיכון' בלבד כמשמעה בסעיף 18 לחוק? לשאלה זו נפנה כעת, תחילה במבט מלמעלה ובהמשך במבט מקרוב. כפי שניווכח, הלכת סלוצקי וההבחנות בינה לסוגיה העומדת במוקד הערעור דנן, יוסיפו ללוות אותנו בדרכנו לאורך פסק הדין.

בין יסוד הסיכון ליסוד הנזק ובין סיכון מוסכם לסיכון חדש

32. במהותה, טענתו של המערער בנויה מהמהלך הבא: הסיכון המבוטח בפוליסה המדוברת הוא נזק לרכוש (לרכב המבוטח או לצד ג'); גיל הנהג הוא פרמטר המשפיע על הסיכון להתרחשות הנזק; אי עמידה במגבלת הגיל מגבירה את הסיכון להתרחשות הנזק; וניתן "לקנות בכסף" הרחבה לכיסוי הביטוחי באמצעות ייקור הפרמיה, כך שיחול גם על נהג צעיר. לגישת המערער, צירוף הדברים מוביל למסקנה כי מתן אפשרות לנהג מתחת לגיל 30 לנהוג ברכב המבוטח, בניגוד למגבלת הגיל הקבועה בפוליסה, מהווה החמרה של הסיכון המבוטח, וככזו נכנסת בגדרו של סעיף 18 לחוק.

33. במבט ראשון טענתו של המערער מושכת את העין, אולם במבט נוסף ומעמיק דינה להידחות.

ראשית, נשוב לרגע קט למושכלות יסוד. באופן תיאורטי, פרמיית ביטוח מחושבת ונקבעת על פי תוחלת הנזק, על בסיס מכפלת סיכויי התרחשות הנזק בשיעור הנזק לכשיתרחש (עניין סיני, עמ' 674; אליאס, עמ' 10-12). כאשר בביטוח רכב עסקינן, אין חולק כי גיל הנהג הוא אחד הפרמטרים שבכוחם להשפיע על הסיכון להתרחשות מקרה ביטוח, וככזה עשוי להשליך על שיעור הפרמיה (לנתוני עבר בנוגע להשפעת גיל הנהג על מעורבות בתאונות (בניו יורק) ועל שכיחות הגשת תביעות (בבריטניה), ראו יעקב קיהל ביטוח כלי-רכב בישראל 70-71 (מהדורה שניה, 1995)). עד כאן הדין עם המערער.

ברם, אין פירוש הדבר כי כל אימת שמדובר במצב של אי מילוי אחר תנייה בפוליסה, המתייחסת לפרמטר שבכוחו להשפיע על הסיכון להתרחשות הנזק ועל מחיר הפרמיה – אזי מצויים אנו בגדרו של פרק א' סימן ד' לחוק העוסק ב"שינויים בסיכון". וביישום לענייננו: ההנחה שגיל הנהג משפיע על הסיכון להתרחשות תאונה, בצירוף העובדה שניתן לבטח נהג צעיר כנגד ייקור הפרמיה, אין פירושו כי אי עמידה במגבלת הגיל מהווה בהכרח 'החמרת סיכון' כמוכּנה בחוק. גישה זו, הנשקפת מטענות המערער, לוקה בכך שהיא יוצרת זיקה מוטעית בין יסוד הסיכון ליסוד הנזק, ובכך שהיא מבקשת להשוות בין סיכון מוטכס שהוחמר (אליו מתייחסים סעיפים 17-18 לחוק), לבין סיכון חדש שהגביר את הסיכון להתרחשות הנזק. אסביר ואדגים.

34. שוק הביטוח מציע לציבור הצרכנים פוליסות רבות ומגוונות. חלקן מעניקות כיסוי מפני נזקים מסוגים שונים כמו ביטוח חיים, ביטוח רכוש וכיו"ב, וחלקן מעניקות כיסוי לנזק מסוג אחד העלול להיגרם עקב סיכונים שונים כגון ביטוח מפני מחלה וביטוח מפני תאונות אישיות, המתייחסים שניהם לנזקי גוף. העובדה שמושא הנזק בשתי פוליסות שונות (או בשני רבדים ביטוחיים שונים באותה פוליסה) הוא זהה, אין פירושה כי הסיכון בשתי הפוליסות זהה גם כן.

לדוגמה: ראובן רוכש ביטוח נסיעות לחו"ל 'סטנדרטי', המעניק לו כיסוי מפני נזקי גוף שייגרמו לו בעת שהייתו בחו"ל. פוליסת ביטוח זו אינה מכסה נזקי גוף מקום בו מטרת הנסיעה היא השתתפות בפעילות ספורט תחרותית-מקצוענית. ככל שראובן מעוניין לרכוש פוליסת ביטוח המכסה נסיעה שמטרתה היא פעילות ספורט תחרותית כאמור (או להרחיב את תחולת הפוליסה הבסיסית כך שתכלול רובד ביטוחי נוסף המכסה נזקים כתוצאה מפעילות זו), הוא יכול לעשות כן תמורת תשלום נוסף, אולם הוא בוחר שלא לעשות כן.

אם נלך לשיטתו של המערער, אזי הכיסוי המבוטח אחד הוא (נזקי גוף); סוג הפעילות (פעילות רגילה / ספורט תחרותי-מקצועני) הוא פרמטר המשפיע על הסיכון להתרחשות הנזק (שהרי לא מי שיוצא לחופשה רגילה כמי שיוצא לחו"ל במטרה מראש להשתתף בפעילות ספורט תחרותי כאמור, המגבירה את הסיכון להתרחשות נזקי גוף); וניתן "לקנות בכסף" הרחבה לכיסוי הביטוחי הסטנדרטי, כך שיחול גם על נזקי ספורט תחרותי-מקצועני. לכאורה, לפי גישה זו, השתתפות בפעילות ספורט כאמור מהווה החמרה של הסיכון המבוטח, ועל כן נכנסת היא בגדרו של סעיף 18 לחוק ומזכה את ראובן בתגמולי ביטוח יחסיים.

35. כאמור, הכשל בטיעון המתואר נעוץ בקו שהוא מבקש למתוח בין יסוד הנזק (שבעבורו זכאי המבוטח לתגמולי ביטוח) לבין יסוד הסיכון הגורם לנזק (שמפניו מעניקה הפוליסה כיסוי ביטוחי), ובהעדר הבחנה בין הסיכון המוסכם בפוליסה לבין סיכון חדש שאינו מכוסה בפוליסה. אמנם, בדוגמה לעיל, קיימת זהות בין מושא הנזק בשתי הפוליסות, שהרי שתיהן מתייחסות לנזקי גוף. אך בכך אין כל רבותא, שכן זהות בנזק אין פירושה זהות בסיכון. ואכן, שתי הפוליסות המתוארות מתייחסות לסיכונים מסוגים שונים, שכן הסיכון להתרחשות נזק כתוצאה מנסיעה לחו"ל שמטרתה עיסוק בספורט תחרותי-מקצועני, הוא סיכון שלא נכנס מלכתחילה בגדרי הפוליסה שראובן רכש. לכן, אין לראותו כ"סיכון מוסכם", שהוא כזכור "תנאי יסודי להיווצרות החיוב בתשלומי הביטוח" (דברי השופטת פרוקצ'יה בעניין שלזינגר, שם). משעה שאין מדובר בסיכון מוסכם, הרי שממילא אין מדובר בסיכון שהוחמד, כי אם בסיכון חדש שנותר מחוץ לגבולות הפוליסה.

36. להבדיל, כאשר לאחר רכישת הפוליסה מתחולל שינוי כלשהו בסיכון המוסכם, או-אז הוראות החוק העוסקות ב"שינויים בסיכון" הופכות רלוונטיות. לדוגמה, שרה רכשה פוליסת ביטוח המעניקה כיסוי מפני נזקי ספורט אתגרי בשעה שלא היתה בהיריון, ולאחר רכישת הפוליסה נכנסה להיריון ולא הודיעה על כך לחברת הביטוח. אם נניח כי עצם ההיריון מהווה "שינוי מהותי" (כהגדרתו בסעיף 17 לחוק) ומחמיר את הסיכון להתרחשות אירוע ביטוחי, וכי מבטחת סבירה היתה מוכנה לבטח אישה בהיריון מפני נזקי ספורט אתגרי כנגד ייקור הפרמיה – הרי שנכנסים אנו בגדרו של סעיף 18 לחוק, באופן המזכה את שרה בתגמולי ביטוח יחסיים בקרות מקרה ביטוח.

הדברים נכונים גם בתרחישים הפוכים. לדוגמה, שמעון רכש ביטוח חיים ונדרש לשלם תוספת פרמיה בשל עודף משקל. במהלך תקופת חוזה הביטוח פצח

שמעון בדיאטה והפחית ממשקלו, באופן שהוציאו מהקטגוריה של אדם הסובל מעודף משקל. בנסיבות אלו, ניתן לומר כי הסיכון המוסכם הופחת, ולכן שמעון יהיה זכאי לדרוש את הפחתת דמי הביטוח בהתאם להוראת סעיף 20 לחוק (אליאס, עמ' 891). [יובהר כי הדוגמאות לעיל הן תיאורטיות והובאו לשם הדיון בלבד, ואין באמור כדי לקבוע מסמרות בנוגע למקרים קונקרטיים (ואפנה להוראות סעיפים 49 ו-54(ב) לחוק, השוללים את תחולת ההסדר של החמרת הסיכון (סעיפים 17-19 לחוק) לגבי ביטוח חיים ולגבי ביטוח תאונה, מחלה ונכות שבו חייב המבטח לשלם תגמולי ביטוח לפי שיעור הנזק שנגרם)].

37. סעיפים 17-18 לחוק עוסקים במצב של סיכון שהוחמר, ועמדנו על כך שמדובר בסיכון מוסכם שהוחמר, ולא בסיכון חדש שלא נכלל בפוליסה מלכתחילה. דומה כי לכך כיוון היועמ"ש בטענתו כי כאשר מבוטח התרשל לגבי כריתת החוזה, דהיינו רכש פוליסה שאינה מתאימה לו, אזי אין מדובר במצב של החמרת סיכון. ניתן לדייק ולומר, כי הטעם לכך הוא שהתרשלות המבוטח בעת כריתת החוזה, הובילה לכך שהסיכון המוסכם לא הוגדר כיאות; ומשעה שמצויים אנו מחוץ לגבולות הסיכון המוסכם, ממילא נשמט הבסיס תחת חבותה של המבטחת (זאת מתוך הנחה שהמבטחת עמדה בכל חובותיה האחרות המוטלות עליה על פי דין).

הערה נוספת בקשר ליסוד הסיכון: סעיף 17(ב)(3) לחוק, העוסק בחובת הודעה בגין החמרת סיכון; סעיף 20 לחוק, העוסק בהפחתת סיכון; וסעיף 21 לחוק, העוסק באמצעי להקלת הסיכון – מתייחסים שלושתם לסיכוננו של המבטח. לאמור, הסיכון נבחן מנקודת מבטה של חברת הביטוח, קרי עד כמה הוחמר או הופחת הסיכון להתרחשות אירוע ביטוחי בגינו תחוב בתשלום תגמולי ביטוח למבוטח. כך או כך, אין בדבר כדי להעלות או להוריד, שכן הסיכון מנקודת מבטה של המבטחת הוא ממילא הסיכון המוסכם, ובהעדר סיכון מוסכם, אין לדבר על סיכון שהוחמר. הסיכון המוסכם הוא אפוא מעין מפתח הנדרש לצורך כניסה בשעריו של פרק א' סימן ד' לחוק ('שינויים בסיכון'), ובבואנו לקבוע אם מקרה מסוים מהווה 'החמרת סיכון' לפי סעיף 18 לחוק, עלינו לבחון תחילה אם הסיכון שהוחמר מתייחס לסיכון שבו נשאה חברת הביטוח מלכתחילה.

אי עמידה במגבלת גיל – החמרת סיכון קיים או סיכון חדש?

38. ההבחנה בין סיכון מוסכם לסיכון חדש היא הבחנה יסודית, אולם יישומה בפועל אינו תמיד מלאכה קלה. לעתים קו הגבול בין השניים גלוי וברור, ולעתים קו

הגבול עשוי להיות דק וחמקמק (ראו גם אצל ולד בעמ' 462, העומד על כך שלעתים קשה להבחין בין שינוי בסיכון לבין שינוי נסיבות שכתוצאה ממנו חלף הסיכון שבוטח וסיכון חדש בא תחתיו).

יש להעיר כי חלק גדול מפסקי הדין העוסקים בסעיף 18 לחוק, דנים במצבים של אי נקיטת אמצעי מיגון (כגון במקרים של גניבת רכב, פריצה לבית עסק או דירת מגורים וכיו"ב). משכך, ההידרשות לסעיף 18 במקרים אלו נעשתה מכוח סעיף 21 לחוק, בדומה לנסיבות בעניין סלוצקי. כפי שהוסבר בראשית הדברים, סעיף 21 לחוק אינו חל על המקרה שלפנינו, ולכן אין זה המקום לפרט את הפסיקה העוסקת בסעיף זה. אתמקד אפוא בסוגי מקרים שבכוחם לסייע לפתרון הסוגיה שלפנינו.

39. סוג אחד של מקרים בהם נדונה תחולתו של סעיף 18 לחוק, מתייחס למצבים שבהם הנכס המבוטח נועד לשמש למטרה אחת אולם שימש בפועל למטרה אחרת. כך, בע"א (מחוזי י-ם) 36240-10-10 פרנקו נ' מנורה חב' לביטוח בע"מ (14.12.2010) (להלן: עניין פרנקו) נדון מקרה שבו אדם רכש ביטוח מבנה עבור דירת מגורים, אולם בפועל השתמש בנכס כבית עסק. יצויין כי באותו מקרה הביטוח נעשה עבור "מבנה דירה", כשבהגדרת המונח "דירה" נקבע במפורש כי אין הוא כולל "חלקי הדירה המשמשים לעסק בלבד". במבנה פרצה דלקה שהסבה נזק למבנה, ותביעתו של המבוטח לקבלת תגמולי ביטוח נדחתה. אחת מטענותיו של המערער היתה כי מדובר בהחמרת סיכון. בית המשפט (כב' השופט זילברטל) דחה את הטענה, בקבעו כי:

"[חברת הביטוח] ביטחה נכס מסוג אחד והלכה למעשה התברר כי הנזק נגרם לנכס מסוג אחר, כך שלא מדובר בהחמרת הסיכון המקורי אלא בסיכון שונה במהותו מהסיכון שבוטח. החמרת סיכון מטבעה אמורה להתייחס לסיכון המקורי שאותו הפוליסה מכסה. במקרה דנן צויין בפוליסה במפורש שאין היא מכסה חלקים של הדירה המשמשים לעסק בלבד. לא ניתן לומר ששימוש בדירה כעסק כמוהו כהחמרת הסיכון שבוטח, שהרי הפוליסה החריגה במפורש את הסיכון שבסופו של דבר התקיים" (שם, פס' 6, ההדגשה הוספה – י"ע).

אם כן, באותו מקרה סוג הנזק היה אחד (נזק למבנה), אך הסיכון המבוטח והסיכון בפועל היו שונים (כיסוי מפני נזק למבנה המשמש למגורים לעומת כיסוי מפני נזק למבנה המשמש כבית עסק). על פני הדברים, בין דוגמה זו למקרה שלפנינו קיים דמיון לא מבוטל, שהרי אף אצלנו סוג הנזק הוא אחד (נזק לרכב), ואף אצלנו ניתן

לומר כי הסיכון המבוטח הוא שונה (נזק לרכב הנהוג בידי נהג ותיק לעומת נזק לרכב הנהוג בידי נהג צעיר). יודגש כי כמו בעניין פרנקו, גם במקרה שלנו הפוליסה החריגה במפורש את הסיכון שבסופו של דבר התממש.

40. מקרה דומה נדון בע"א (מחוזי ת"א) 1435/01 קורט נ' המגן חברה לביטוח בע"מ (15.7.2003), שם דובר בביטוח נכס שהוגדר בפוליסה כ"מועדון זמר", בשעה שבפועל הוא שימש למופעי חשפנות והימורים. בית המשפט (כב' השופטים י' גרוס, א' קובו, מ' רובינשטיין) קבע כי "מבטח סביר לא היה לוקח על עצמו ומבטח בית עסק המנהל משחקי הימורים, ובאשר למועדון חשפנות הרי שקיים סיכוי סביר כי חברת הביטוח היתה גובה פרמיה גבוהה ביותר במידה והיתה מוכנה לקבל אחריות ולבטח את המקום, כל זאת, לאור השוני המהותי ברמת הסיכון" (פס' 5 לפסק הדין). מאמירה זו משתמע כי בית המשפט דן בטענה באספקלריא של החמרת סיכון לפי סעיף 18 לחוק (ראו גם התייחסות לפסק הדין אצל אליאס בעמ' 872 ה"ש 35). עם זאת, בשורה התחתונה, בית המשפט דחה את הערעור בקבעו כי "למעשה די בקביעה ובמסקנה כי השימוש במועדון היה שונה תכלית שינוי מהאמור בתיאורו של המערער בהצעת הביטוח, ומדובר בשינוי בסיסי ומהותי ביותר, על מנת להגיע למסקנה בדבר דחיית תביעתו כנגד המשיבה" (שם, ההדגשה הוספה – י"ע). מאמירה זו ניתן להסיק כי בית המשפט ראה את ייעודו החדש של הנכס בתור סיכון חדש שלא נכנס מלכתחילה בגדרה של הפוליסה.

יצויין כי גישה זו, העולה כאמור בקנה אחד עם פסק הדין בעניין פרנקו – ולפיה שימוש בנכס לייעוד שונה מזה שהוגדר בפוליסה שולל את הכיסוי הביטוחי ואינו מהווה החמרת סיכון – קיבלה תימוכין בספרות (ראו אצל ולד בעמ' 462 ה"ש 26, הסבור כי "במקרה שבו מדובר בפעילות עסקית בעלת אופי שונה... ייתכן שיהיה מקום לומר שהסיכון המבוטח חלף מן העולם").

41. הצורך להבחין בין סיכון שהוחמר לסיכון חדש לא פסח על עולם ביטוחי הרכב, ובפועל נראה כי רובם המכריע של המקרים בהם התעוררה סוגיה זו נסב על תביעות פח למיניהן (נזכיר בהקשר זה את המסמך שהוגש מטעם היועמ"ש, בו צוין כי ביטוח רכב הוא מוצר נפוץ ביחס לביטוחי רכוש אחרים וכי שכיחות הגשת תביעות בתחום זה הינה גבוהה).

מן המפורסמות הוא, שחברות הביטוח נוהגות לכלול תניות שונות בפוליסות ביטוח רכב שנועדו לתחום את הסיכון הביטוחי, שחלקן מתייחסות למאפיינים של הנהג הרכב. כך, למשל, מופרות תניות המגבילות את זהות הנהג, כגון תנייה הנוקבת

באופן מפורש בשמותיהם של הנהגים הרשאים לנהוג ברכב; תנייה המתייחסת למספר האנשים הרשאים לנהוג ברכב; מגבלות גיל למיניהן (כבמקרה דנן); מגבלות המתייחסות לפרמטרים כמו ותק הנהיגה של הנהג, פרק הזמן בו הוא מחזיק רישיון נהיגה בתוקף, העבר התעבורתי שלו, וכיוצא באלה תניות ומגבלות (במסמך שהוגש מטעם היועמ"ש נאמר כי נכון להיום קיימות 25 שאלות חיתום המתייחסות למאפייני הנהג). עיון בפסיקה, בעיקר של בתי משפט השלום, מעלה כי קיימות אסכולות שונות בנוגע לדרך סיווגן של תניות מסוג זה, הגם שניכר כי בכל הנוגע לסוגיה הנקודתית שלפנינו – טיבה של מגבלת גיל – רובם המכריע של פסקי הדין תומך בגישה שנקטה על ידי בית משפט השלום ובית המשפט המחוזי במקרה שלפנינו. לאמור, אי עמידה במגבלת גיל שוללת מן המבוטח את זכותו לקבל תגמולי ביטוח, ואינה מהווה 'החמרת סיכון' כמשמעה בסעיף 18 לחוק.

42. נזכיר מקצת פסקי הדין שעסקו בתניות מהסוג האמור. למקרים בהם נפסק כי אי עמידה במגבלת גיל שוללת את הכיסוי הביטוחי ואינה מהווה 'החמרת סיכון', אפנה תחילה לפסק דינה של כב' השופטת ר' לבהר שרון בע"א (מחוזי ת"א) 24290-07-11 קאלו נ' תרטיס חברה לכימיקלים בע"מ (20.5.2012), שרבים מפסקי הדין צעדו בעקבותיו; ראו גם פסק דינו של כב' השופט א' ואגו בע"א (מחוזי ב"ש) 51905-03-17 אבו רביעה נ' מנורה מבטחים ביטוח בע"מ (12.6.2017), שם מגבלת הגיל בפוליסה היתה 24 והנהג היה בן 23 ו-11 חודשים;

כן אפנה לשורת פסקי דין של בתי משפט השלום, שצעדו בתלם זה וקבעו כי אי עמידה במגבלת גיל מביאה לשלילת הכיסוי הביטוחי, וביניהם: פסק דינה המקיף של כב' השופטת א' בוסני בתא"מ (שלום ת"א) 25546-05-13 מנורה מבטחים החזקות בע"מ נ' קנדאן (19.9.2017), שם מגבלת הגיל בפוליסה היתה 24 והנהג היה בן 22 (נזכיר כי פסק דינו של בית משפט השלום בערעור שלפנינו ניתן גם הוא על ידי השופטת בוסני); פסק דינה של כב' השופטת פ' נויבירט בת.א. (שלום ת"א) 27385-02-11 קווים מערכות תחבורה בע"מ נ' שמואלי (10.8.2017), שם נקבעה בפוליסה מגבלת גיל של 23 וכן ותק נהיגה מינימלי של 4 שנים, בעוד שהנהג היה בן 22 עם ותק נהיגה של שנתיים; פסק דינה של כב' השופטת מ' צור בת.א. (שלום חי') 53824-01-13 איילון חברה לביטוח בע"מ נ' אבו שיחה (3.7.2017), שם הוגבלה הפוליסה לנהגים בני 40 ומעלה בעלי ותק נהיגה של לפחות שנה, והנהגת היתה בת 39; פסק דינה של כב' השופטת א' הלר בתא"מ (שלום טב') 26714-03-14 כלל חברה לביטוח בע"מ נ' טאלם נח'אש (21.12.2016), שם מגבלת הגיל היתה 24; פסק דינו של כב' השופט ע' יריב בתא"מ (שלום ת"א) 54326-06-15 בראל - ניהול ואחזקת בתים משותפים בע"מ נ'

הפניקס חברה לביטוח בע"מ (1.4.2016), שם מגבלת הגיל היתה 40 והנהג היה בן 38; פסק דינה של כב' השופטת ש' הינדה בתא"מ (שלום ת"א) 29239-05-13 הפניקס חברה לביטוח בע"מ נ' אלבו (22.2.2016), שם מגבלת הגיל היתה 30 וחסרו לנהג 18 יום עד יום הולדתו ה-30; פסק דינו של כב' השופט א' יקואל בתא"מ (שלום ראשל"צ) 36723-07-12 יפרח נ' מדינת ישראל (27.8.2014), שם מגבלת הגיל היתה 24; פסק דינה המקיף של כב' השופטת ק' אניספלד בת"א (שלום חד') 1006-01-11 וייס נ' הראל חברה לביטוח בע"מ (9.6.2014), שם מגבלת הגיל היתה 30 והנהג היה כבן 21; פסק דינה של כב' השופטת י' בלכר בתא"מ (שלום ראשל"צ) 4588/09 אגד אגודה שיתופית לתחבורה בישראל נ' דאטש (20.6.2013), שם מגבלת הגיל היתה 40 והנהג היה בן 35; פסק דינו של כב' השופט ע' טאהה בתא"מ (שלום נצ') 16134-09-09 הפניקס חברה לביטוח בע"מ נ' סעדיה (7.8.2012), שם מגבלת הגיל היתה 24 והנהג היה צעיר מגיל זה; ופסק דינו של כב' השופט ג' ארנברג בת"א (שלום י-ם) 20048/08 בדיר נ' עבאדי (21.7.2009), שם פוליסת הביטוח נקבה בשמו של המבוטח וכל אדם אחר בגיל 30 ומעלה שהוא בעל ותק נהיגה של שנה לפחות, והנהג היה בן 21.

למקרים בהם הפוליסה נקבה בשמותיהם המפורשים של האנשים הרשאים לנהוג ברכב, ונקבע כי אי עמידה בתניה זו שוללת את הכיסוי הביטוחי, ראו פסק דינו של כב' השופט י' כהן בע"א (מחוזי חי') 11156-10-14 קרדן רכב בע"מ נ' שומרה חברה לביטוח בע"מ (4.3.2015); וכן פסק דינה המקיף של כב' השופטת ת' בר- אשר צבן בתא"מ (שלום י-ם) 13842/08 שירות 2000 בטיחות בתעבורה בע"מ נ' מנורה חב' לביטוח בע"מ (28.6.2010); פסק דינה של כב' השופטת ש' הינדה בתא"מ (שלום ת"א) 32334-08-14 ש. שלמה רכב בע"מ נ' גלפרין (26.9.2016); ופסק דינו של כב' השופט מ' חאג' יחיא בתא"מ (שלום בי"ש) 34940-02-14 סמילוביץ נ' נעים (9.2.2015).

למקרה שבו הכיסוי הביטוחי הותנה בכך שהנהג יחזיק ברישיון נהיגה ישראלי בתוקף, ונקבע כי אי עמידה בתנאי זה שוללת את הכיסוי הביטוחי ואינה מהווה החמרת סיכון, ראו פסק דינה של כב' השופטת י' רוטנברג בתא"ק (שלום ת"א) 2976-05-15 דהן נ' איי אי ג'י ישראל חברה לביטוח בע"מ (8.12.2017), שם הנהגת אמנם החזיקה רישיון נהיגה אמריקאי בתוקף, אך לא היה בידיה רישיון נהיגה ישראלי.

יצויין כי רובם הגדול של פסקי הדין שאוזכרו לעיל, ניתנו לאחר שניתן פסק הדין בעניין סלוצקי.

43. מנגד, למקרים בהם נקבע כי אי עמידה במגבלת גיל אינה שוללת כיסוי ביטוחי אלא מהווה החמרת סיכון, ראו פסק דינה של כב' השופטת ר' לבהר שרון בבר"ע (מחוזי ת"א) 2236/06 שוקרון נ' שירביט חברה לביטוח בע"מ (28.3.2007), שם היה מדובר בהחרגה של נהג צעיר (עם זאת, יש לציין כי נסיבות אותו מקרה היו ייחודיות, שכן המבוטח שלח הודעה בכתב לחברת הביטוח באמצעות סוכן הביטוח, בה ביקש להרחיב את הכיסוי הביטוחי כך שיחול גם על בנו הצעיר, אך הודעה זו נשלחה בתום לב לכתובת שגויה); כן ראו פסק דינו של כב' השופט ג' ארנברג בת.א. (שלום י-ם) 22043/08 עבידת נ' אינטרהום בע"מ (29.12.2009), שם מגבלת הגיל היתה 30 והנהג היה בן 28.

למקרים בהם נפסק כי העדר רישיון נהיגה בתוקף, בניגוד לתנאי הפוליסה, אינו שולל כיסוי ביטוחי אלא מהווה החמרת סיכון, ראו פסק דינה של כב' השופטת ש' גלר בתא"מ (שלום ת"א) 45826-02-13 ביטוח ישיר אי.די.איי. חברה לביטוח בע"מ נ' מוחסן (9.11.2014), שם דובר במבוטח כבן 60 ששכח לחדש את רישיון הנהיגה שלו, והרישיון פקע כשלושה חודשים לפני התרחשות התאונה; כן ראו פסק דינו המקיף של כב' השופט א' ויצנבליט בתא"מ (שלום הר') 31807-02-16 כלל חברה לביטוח בע"מ נ' בוכהיים (29.8.2017), שם תנאי הפוליסה חייבו את הנהג להחזיק רישיון נהיגה בתוקף במשך 12 החודשים שקדמו לתאונה, אולם באותו מקרה רישיונו של הנהג לא היה בתוקף במשך כ-14 חודשים, לטענתו בשל אי תשלום קנס והליכי הוצאה לפועל שננקטו נגדו. יצויין כי בפסק הדין הובעה הדעה העקרונית כי תניות הנוגעת למאפייני הנהג – לרבות גיל הנהג, ותק נהיגה, מגבלה שמית של נהגים הנקובים בפוליסה, ותנייה המחייבת רישיון נהיגה בתוקף – הן מעצם טיבן תניות שאינן שוללות כיסוי ביטוחי, אלא תניות הנכנסות בגדרו של ההסדר המעניק למבוטח תגמולי ביטוח יחסיים, וזאת בהתאם להלכת סלוצקי (שם, פס' 23).

למקרים בהם הפוליסה נקבה במספר מוגבל של נהגים הרשאים לנהוג ברכב, ונקבע כי אי עמידה בתנאי זה מהווה החמרת סיכון, ראו פסק דינה של כב' השופטת י' ייטב בת.א. (שלום י-ם) 27693-01-13 אבו עראר נ' נתיבי ערוער בע"מ (19.10.2017), שם דובר בפוליסה שכיסתה 10 עובדים הרשאים לנהוג ברכב, שעה שבפועל הועסקו 60 עובדים; ראו בדומה גם פסק דינו של כב' השופט ש' ברלינר בת.א. (מחוזי חי') 1305/99 שריף נ' קודיר (16.6.2002), אלא ששם דובר בתביעה בגין נזקי גוף שנגרמו לעובד, כאשר פוליסת ביטוח חבות המעבידים נרכשה עבור המעביד ועובד אחד נוסף, כשבפועל הועסקו על ידו בין שישה לשמונה עובדים (ראו עוד אצל אליאס בעמ' 879-878 וההפניות לפסקי דין נוספים בה"ש 48).

44. עד כאן סקירה של פסקי דין רלוונטיים, המעלה כי אין קו אחד בפסיקה בסוגיה, לרבות בשאלה הנקודתית העומדת במוקד הערעור דנן, שעניינה במצבים של אי עמידה במגבלת גיל (עם זאת, כפי שתואר, ברובם המכריע של פסקי הדין נקבע כי אי עמידה במגבלת גיל שוללת את הכיסוי הביטוחי ואינה מהווה החמרת סיכון).

הגיעה אפוא שעת ההכרעה, וכפי שרמזתי בדבריי לעיל, דעתי היא כי במישור העקרוני, אי עמידה במגבלת גיל אינה מהווה 'החמרת סיכון' אלא שוללת את הכיסוי הביטוחי. אף אין זה מקרי בעיניי שרובם המוחלט של פסקי הדין שדנו בסוגיה, לרבות אלו שניתנו לאחר שניתן פסק הדין בעניין סלוצקי, הגיעו גם הם למסקנה זו (ואציין כי עמדה זו קיבלה תימוכין גם בספרות – ראו אצל אליאס בעמ' 676). כמותם, אף אני סבור כי מסקנה זו נובעת מעקרונות חוזה הביטוח; מהרציונאל הניצב בסיס ההסדר של 'שינויים בסיכון'; משיקולי מדיניות; ולנוכח השלכות הרוחב הפוטנציאליות על שוק הביטוח. אסביר ואפרט.

45. לא בכדי הוקדש חלקו הראשון של הדיון לעיל להבחנה בין סיכון מוסכם לסיכון חדש. כפי שצוין, חוזה הביטוח הוא בראש ובראשונה חוזה המבטא מפגש רצונות של הצדדים. אמנם, חוזה הביטוח הוא בדרך כלל חוזה אחד שנכרת מבלי שהתקיים משא ומתן של ממש לגבי תוכנו, ולעתים הוא אף מנוסח בידי גורמי הפיקוח על הביטוח (ולר, עמ' 96-97, 168-169). ברם, מאפיינים אלה אין פירושם שהמבוטח נעדר השפעה על טיב המוצר שהוא רוכש. נהפוך הוא. בהקשרים רבים, הכוח לעצב את גבולות הסיכון המבוטח ולהשפיע על שיעור הפרמיה – באמצעות בחירת המוצר הביטוחי המתאים – נתון בידי המבוטח.

דברים אלה נכונים באופן כללי, והם נכונים במידה רבה גם לתחום ביטוח הרכב. דהיינו, כאשר מבוטח מתקשר עם חברת הביטוח לצורך רכישת פוליסת ביטוח רכב, גבולות הכיסוי הביטוחי (ובהתאם לכך גם גובה הפרמיה) נתונים במידה בלתי מבוטלת להשפעתו. דוגמה מובהקת לכך היא מגבלה הנוגעת לזהות הנהג או לגילו, כבמקרה שלפנינו. אכן, כל אדם מן היישוב שהתקשר בעבר עם חברת ביטוח לצורך רכישת פוליסת ביטוח מקיף או ביטוח צד ג', יודע כי הבחירה כיצד לעצב את גבולות הפוליסה בהקשר זה - נתונה בידי: ברצותו ירכוש כיסוי ביטוחי 'רחב' המאפשר לכל נהג, לרבות נהג צעיר, לנהוג ברכב (כנגד ייקור הפרמיה); וברצותו ירכוש כיסוי ביטוחי 'צר' עבור נהג או נהגים מסוימים בלבד (שעלותו נמוכה יותר). רוצה לומר, שבכוחו של המבוטח לתפור את מידותיה של הפוליסה לצרכיו האישיים. כוח זה הנתון בידי

המבוטח אף מתיישב עם התפישה המקובלת הרואה את המבוטח בתור המציע ואת חברת הביטוח בתור הניצעת, שהיא זו הנדרשת לבצע קיבול לצורך כריתת חוזה הביטוח (הרמן בעמ' 128-133, וראו בעמ' 131 דוגמאות לסוגי מקרים בהם המבטחת היא המציעה והמבוטח הוא הניצע).

במילים אחרות, לרשותו של המבוטח עומדים מגוון של מוצרים ביטוחיים, וניתנת לו האפשרות להושיט ידו אל המדף, לבחור את המוצר הביטוחי התואם את צרכיו, ולשלם בעבורו את הפרמיה המתאימה. מגמה זו של יצירת תעריף דיפרנציאלי עבור כל מבוטח בהתאם לשורה של פרמטרים אינדיבידואליים (בכללם גיל הנהג בביטוח רכב), מאפיינת כיום את עולם הביטוח והולכת ומשתכללת עם השנים. יתרונה הגדול טמון בכך שהיא מאפשרת לצדדים להתאים, ככל הניתן, את המוצר הביטוחי לצרכיו של המבוטח, המשלם בתמורה פרמיה ההולמת את הסיכונים הרלוונטיים עבורו. מכאן חשיבותה של מגמה זו, המאפשרת לצמצם מצבים של "סבסוד צולב" בהם מבוטחים נמוכי סיכון מסבסדים מבוטחים גבוהי סיכון, כפי שהיה קורה אילו תעריף הביטוח היה זהה עבור כלל ציבור המבוטחים (ראו גם אצל ולד, עמ' 55-56). [במאמר מוסגר: "סבסוד צולב" יכול לעיתים להיות מוצדק משיקולי מדיניות כמו מניעת הפליה מגזרית או מגדרית. נושא זה חורג מענייננו].

46. הנה כי כן, בעת רכישת פוליסת ביטוח רכב, ניצב המבוטח בפני מדף מוצרים המציג לראווה סוגי פוליסות שונות. לענייננו, ולשם הפשטות, נניח כי באפשרות המבוטח לבחור אחת מבין שתי פוליסות: פוליסה יקרה שאינה כוללת מגבלת גיל כלשהי, ולצדה פוליסה מוזלת הכוללת מגבלת גיל. מבוטח המושיט ידו ובוחר בפוליסה המוזלת הכוללת מגבלת גיל, מעצב בכך את גבולות הסיכון המוסכם והכיסוי הביטוחי ממנו ינהה. לו רצה בכך, יכול היה המבוטח לבחור בפוליסה היקרה המעניקה לו כיסוי עבור כל נהג, אולם הוא ביכר את הפוליסה המוזלת. בכך תחם המבוטח את גבולותיו של הכיסוי הביטוחי, והגדיר במו ידיו מהו הסיכון המוסכם שבהתממשותו יהיה זכאי לתגמולי ביטוח.

ודוק: לא חברת הביטוח היא שדורשת מן המבוטח לקבוע מגבלת גיל בפוליסה. זוהי בחירתו של המבוטח, אם בשל רצונו להתאים את הכיסוי הביטוחי לצרכיו, ואם במטרה להוזיל את הפוליסה ולחסוך בתשלום הפרמיה. בכך שונים הדברים תכלית השינוי מהנסיבות שנדונו בעניין סלוצקי. כזכור, שם דובר במבוטח שהחזיק בביטוח רכוש במשך כ-20 שנה (בפוליסה המתחדשת מדי שנה), עד שבאה חברת הביטוח והציבה בפניו דרישה חדשה – לאפסן את תכשיטיו בכספת. דהיינו, לא

היתה זו בחירה של המבוטח שהעדיף מוצר ביטוחי א' (המחייב אותו להחזיק את התכשיטים בכספת) על פני מוצר ביטוחי ב' (שאינו מחייב אותו בכך). היתה זו דרישה של חברת הביטוח שביקשה מן המבוטח לנקוט אמצעי להקלת הסיכון.

47. בהקבלה לעולם ביטוח הרכב, הנסיבות בעניין סלוצקי דומות למבוטח שביקש לרכוש ביטוח מקיף לרכבו, וכתנאי לכך דרשה ממנו חברת הביטוח להתקין אמצעי מיגון כגון 'איתוראן' או 'אימוביליזר' על מנת להפחית את הסיכון לגניבת הרכב. אכן, במצב מעין זה, מקום בו אירע מקרה ביטוח מבלי שהמבוטח נקט אמצעי מיגון כנדרש – יחול ככלל סעיף 21 לחוק, בהתאם להלכה שנקבעה בעניין סלוצקי.

ברם, המקרה שלפנינו שונה מעיקרו, באשר המבוטח הוא שתפר את מידותיה של הפוליסה הרצויה לו, בכך שבחר באופן אקטיבי לקבוע בה מגבלת גיל המוזילה את שיעור הפרמיה. בכך שירטט המבוטח את גבולות הסיכון המוסכם שבגיננו יהא זכאי לתגמולי ביטוח, וקשה להלום שלאחר קרות מקרה הביטוח, יתאפשר למבוטח לשרטט גבולות אלה מחדש, מקום בו נתברר לו בדיעבד כי עדיף היה אילו רכש מלכתחילה מוצר ביטוחי משופר. בטרמינולוגיה חוזית, ניתן לדמות את הדבר לצד לחוזה שלא שיקלל נכונה את סיכוייו להרוויח מהתקשרותו החוזית או שטעה טעות בכדאיות העסקה, ובהמשך, משנתחוויר לו המחיר הכרוך בטעותו, הוא מבקש לכפות על הצד השני חוזה חדש, בבחינת רכישת ביטוח באופן רטרואקטיבי. זאת, כאמור, קשה להלום.

48. המסקנה כי אי עמידה במגבלת גיל אינה מהווה 'החמרת סיכון' כמובְּנָה בחוק, אלא 'הוספת סיכון' חדש שלא כוסה בפוליסה, היא מסקנה מתבקשת גם לנוכח מכלול הוראות החוק העוסקות בשינויים בסיכון.

עמדנו על כך שהסימן בחוק העוסק ב"שינויים בסיכון" דן לא רק במצבים של סיכון שהוחמר (סעיפים 17-18 לחוק); אלא גם במצבים של סיכון שנתבטל (שאז מתבטל חוזה הביטוח והמבוטח זכאי להחזר דמי הביטוח מיום התבטלות הסיכון – סעיף 16 לחוק אשר משקף גם את העיקרון הביטוחי האוסר על ביטוח רטרואקטיבי); וגם במצבים של סיכון שהופחת (שאז המבוטח זכאי להפחתת דמי הביטוח בגין התקופה שלאחר משלוח הודעה מתאימה לחברת הביטוח – סעיף 20 לחוק).

כאשר החוק מדבר על 'סיכון שנתבטל', ברי כי הכוונה לסיכון מוסכם שנתבטל, שהרי אם הסיכון שנתבטל אינו סיכון שנכלל מלכתחילה בגדרי חוזה הביטוח, פשיטא שחוזה הביטוח יישאר בתוקפו ואין כל עילה לבטלותו. הוא הדין לגבי מצב של

'הפחתת הסיכון' – שהרי אם הסיכון שהופחת אינו הסיכון המוסכם, ממילא לא נגבתה בגינו כל פרמיה, וממילא אין המבוטח זכאי להפחתה בדמי הביטוח. כאמור, כך גם לגבי ההוראות הדנות ב'החמרת הסיכון', שאף הן אינם עוסקות אלא בהחמרת הסיכון המוסכם. צא ולמד, שסימן ד' בפרק א' לחוק חוזה הביטוח העוסק ב'שינויים בסיכון', עניינו ב'שינויים בסיכון המוסכם', ולא בשינויים בסיכון המצוי מחוץ לדל"ת אמותיהם של חוזה הביטוח והפוליסה.

49. מה לדברים אלה ולטיבה של מגבלת גיל בביטוח רכב? נדגים את הדברים באמצעות היפוך נסיבות המקרה שלפנינו:

יהודה הוא בעלים של רכב המבוטח בביטוח מקיף, ובפוליסה קיימת מגבלת גיל השוללת כיסוי ביטוחי לנהגים מתחת לגיל 30. לבנו של יהודה מלאו 18 שנה, ובשעה טובה הוא עבר 'סטט' וקיבל לידיו את רישיון הנהיגה המיוחל. יהודה מאפשר לבנו לנהוג ברכב חרף קיומה של מגבלת הגיל האמורה. בחלוף כמה שבועות, נסיבות כאלו ואחרות מובילות לכך שבנו של יהודה כבר אינו יכול לנהוג ברכב. האם יוכל יהודה לפנות לחברת הביטוח בדרישה להפחתת דמי הביטוח לפי סעיף 20 לחוק, מן הטעם ש'הופחת הסיכון' להתרחשות מקרה ביטוח? ברי כי התשובה על כך שלילית, שהרי מלכתחילה הכיסוי הביטוחי לא חל על בנו של יהודה. במילים אחרות, הסיכון לא הופחת, שכן הסיכון לא כוסה בפוליסה מלכתחילה ולא היה חלק מהסיכון המוסכם, וממילא לא שולמה בגינו כל פרמיה. כך לגבי הפחתת סיכון, וכך בתמונת הראי במצב של החמרת סיכון: משעה שהסיכון המוסכם לא כלל כיסוי ביטוחי עבור נהג צעיר, ממילא אין לומר שנהיגת הרכב בידי נהג צעיר החמירה את הסיכון המוסכם.

לעומת זאת, אילו רכש יהודה מלכתחילה כיסוי ביטוחי עבור נהג צעיר, ובהמשך התרחשו נסיבות שבגינן הנהג הצעיר לא יוכל לנהוג ברכב, או-אז יוכל יהודה להודיע לחברת הביטוח על הפחתת הסיכון ולזכות בתמורה בהפחתת דמי הביטוח. בדומה, במצב ההפוך, אילו רכש יהודה מלכתחילה כיסוי ביטוחי עבור בנו הצעיר, ולאחר כריתת חוזה הביטוח חלה החמרה בסיכון הקשור לכיסוי הביטוחי האמור, או-אז מדובר בהחמרת סיכון כמשמעה בסעיף 18 לחוק.

50. כפי שצוין בראשית הדברים, לאור לשונה הברורה של הפוליסה במקרה דנן, המחלוקת בין הצדדים לא נסבה על פרשנותה. לפיכך, נקודת המוצא לדיוננו היא כי מדובר במגבלת גיל שעוגנה בפוליסה באופן מפורש וברור ובהתאם לדרישות הדין. כאמור, בנסיבות אלו איננו נדרשים ל"כלל הפרשנות נגד המנסח", שעל פי טיבו מוחל

במצבים של עמימות טקסטואלית (פס' 30 לעיל). אף איננו נדרשים ל"דוקטרינת הפרשנות בהתאם לציפיות הסבירות של המבוטח", שתחולתה במשפט הישראלי טרם נתבררה עד תום (עניין אלומיניום, פס' 29 והאסמכתאות שם). יצויין כי קיימות גרסאות שונות לדוקטרינה זו: האחת 'מחמירה', המאפשרת לבית המשפט לפסוק תגמולי ביטוח אף אם הדבר נוגד במפורש את לשון הפוליסה; והשנייה 'מרוככת', המתנה את השימוש בדוקטרינה למצבים שבהם לשון הפוליסה עמומה (אציין כי בע"א 4024/13 תקווה - כפר להכשרה מקצועית בגבעות זייד בע"מ נ' פינקוביץ, פס' 7 לפסק דיני (29.8.2016), הבעתי דעתי כי אין מניעה ליישם את הדוקטרינה בגרסתה המרוככת, כפי שנעשה בעבר ברע"א 3128/94 אגודה שיתופית בית הכנסת רמת-חן נ' סהר חברה לביטוח, פ"ד נ(3) 281 (1996); להתייחסויות נוספות בפסיקה ובספרות לדוקטרינה זו ראו, בין היתר, ע"א 11081/02 דולב חברה לביטוח בע"מ נ' קדוש, פס' 55-58 והאסמכתאות שם (25.6.2007); שוורץ ושליונגר, עמ' 319-340; ולד, עמ' 144-153).

אף שבנסיבות שלפנינו איננו נדרשים ליישומה של דוקטרינה פרשנית זו, דומה כי יש בה כדי להמחיש את הקושי הטמון בגישת המערער במקרה דנן. דוקטרינת הפרשנות בהתאם לציפיות הסבירות של המבוטח – אם במתכונתה המחמירה ואם בזו המרוככת – נועדה להגשים את ציפיותיו הסבירות של המבוטח, שטעה לחשוב כי יש לו כיסוי ביטוחי. זהו סוג המצבים שבהם בתי המשפט נזעקים להגן על המבוטח מפני כוחה העדיף של המבטחת, ומגלים נכונות להפעיל את הכלים הפרשניים העומדים לרשותם כדי להגשים את תכליתו הפרו-צרכנית של החוק. דא עקא, שהמקרה שלנו הפוך מעיקרו. כפי שהוסבר, מגבלת גיל, על פי טיבה, היא מגבלה הנקבעת בפוליסה על פי בחירת המבוטח. רוצה לומר, שהענקת כיסוי ביטוחי חרף אי עמידה במגבלת הגיל, לא זו בלבד שאינה משקפת את ציפיותיו הסבירות של המבוטח, אלא עומדת בניגוד להן. במילים אחרות, אין מדובר בהחלה של סעיף 18 לחוק לצורך הגשמת ציפיותו הסבירה של המבוטח; אלא בהיתלותו של המבוטח בסעיף 18 לחוק לצורך הגשמת קבלת תגמולי ביטוח להם לא ציפה מלכתחילה. לטעמי, לא אלו המקרים בהם ניתן או רצוי להרחיב את גבולות החוזה על דרך של פרשנות במטרה להגן על המבוטח מפני המבטחת, וברי כי לא לשם כך נועד סעיף 18 לחוק.

דברים אלו מתחברים לדבריו של המשנה לנשיאה רובינשטיין ברע"א 2000/17 אחים פולק טוכנויות יבוא בע"מ נ' הפניקס הישראלי חברה לביטוח בע"מ (30.4.2017), בהסבירו את הצורך בהלכת סלוצקי, הנדרשת "נוכח הצורך להגן על מבוטחים, העלולים, מפאת חוסר בקיאות באשר למשמעות אי קיומו של התנאי, למצוא עצמם, ביום פקודה, בפני שוקת שבורה" (שם, פס' טז). אכן, בכך חשיבותה של הלכת סלוצקי,

שכאמור הכתה שורשים בפסיקה. אולם צדו השני של המטבע הוא כי הצורך להגן על המבוטח, אינו מתעורר מקום בו היה זה המבוטח ששירטט בעצמו, בעת כריתת חוזה הביטוח, באופן מודע ובכובעו כמציע, את גבולותיו של הכיסוי הביטוחי, ולאחר מכן חרג ממנו. כאמור, ספק רב אם למצבים מן הסוג הזה כיוון המחוקק בחוקקו את סעיף 18 לחוק.

השלכות רוחב ושיקולי מדיניות

51. הנה כי כן, אל מול השאיפה להעניק למבוטח כיסוי ביטוחי בהתאם לציפיותיו הסבירות לגבי הסיכון המוסכם, ניצב הצורך להישמר מפני חיוב המבטחת בגין כיסוי שלא הובטח, הנמצא מעבר לציפיותיו של המבוטח, באופן החותר תחת היסוד ההסכמי שבבסיס חוזה הביטוח. דברים אלה מובילים אותנו אל שתי ההערות הבאות, שעניינן בשיקולי מדיניות ובהשלכות רוחב פוטנציאליות על שוק הביטוח.

52. תמחור דיפרנציאלי: עמדנו לעיל על המגמה של 'תמחור דיפרנציאלי' המאפיינת כיום את עולם הביטוח. בכך מתאפשר לחברות הביטוח להתאים את המוצר הביטוחי ככל הניתן למאפייניו של המבוטח הספציפי, בהתאם לסיכונים הרלוונטיים עבורו, ולהזיל את הפרמיה במקרים המתאימים. לטענת היועמ"ש, קיים חשש כי הטלת חבות על חברות הביטוח בגין סיכונים שלא נכללו בגדרו של חוזה הביטוח מלכתחילה, עלולה לפגוע במגמה זו.

אף לטעמי, חשש זה רלוונטי לסוגיה שלפנינו. אכן, אם חברות הביטוח תהיינה חשופות לתשלום תגמולי ביטוח בגין סיכונים שלא נכללו בפוליסה 'צרה' שהותאמה עבור המבוטח הספציפי, הדעת נותנת כי הן תעדפנה להימנע מנטילת סיכון שכזה, ותסתפקנה בהצעת כיסוי ביטוחי 'רחב' שעלותו למבוטח תהא גבוהה יותר. כך באופן כללי, וכך באופן ספציפי בנושא של מגבלות גיל בביטוח רכב.

53. והנה, מתברר כי חשש זה אינו חשש בעלמא. לפי האמור במסמך שהוגש על ידי היועמ"ש, תוצאה דומה כבר התרחשה בתחום ביטוח תכולת דירה, וזאת בעקבות ההלכה שנקבעה בעניין סלוצקי. כך, מדבריו של מנהל מחלקת ביטוחי רכוש ברשות שוק ההון, ביטוח וחסכון, עולה כי לעת הזו, בעקבות הלכת סלוצקי, יש לא מעט חברות ביטוח שנכונות לבטח תכשיטים בביטוח דירה, רק לאחר שווידאו כי המבוטח מחזיק בביתו כספת בה הוא מתחייב לאפסן את התכשיטים. דהיינו, הדרישה לקיומה של כספת איבדה מאופייה כאמצעי להקלת סיכון, והפכה לתנאי מוקדם לצורך כריתת

חזרה הביטוח. זאת, במטרה למנוע את תחולתם של סעיפים 21 ו-18 לחוק במקרים מן הסוג של גניבת חפצים יקרי ערך (כפי שנדונו בעניין סלוצקי), שהרי ככל שייקבע כי 'מבטחת סבירה' אינה נכונה לבטח תכשיטים מפני גניבה במקרים שהם לא יוחזקו כספת, אף לא כנגד ייקור הפרמיה, אזי חברת הביטוח תופטר לחלוטין מחובתה לשלם תגמולי ביטוח, בהתאם להוראת סעיף 18(ג)(2) לחוק.

התפתחות דומה עשויה להתרחש בתחום ביטוח הרכב, ככל שייקבע כי אי עמידה במגבלת גיל אינה שוללת את הכיסוי הביטוחי, אלא מהווה החמרת סיכון גרידא. אם חברות הביטוח תיאלצנה לקחת בחשבון כי פוליסת ביטוח הכוללת כיסוי עבור נהגים מגיל 30 ומעלה בלבד, אינה פוטרת אותן מתשלום תגמולי ביטוח (יחסיים) אף בגין נזקים שנגרמו בשעה שאדם בן 18 נהג ברכב, אין זה בלתי סביר להניח כי הן תעדפנה לצמצם מלכתחילה את האפשרות לרכוש כיסוי ביטוחי 'צר' ומוזל עבור נהגים ותיקים. כפי שצוין במסמך היועמ"ש, חשש זה מתגבר לנוכח היותו של ביטוח הרכב מוצר ביטוחי מרכזי ונפוץ בהרבה לעומת ביטוח תכולת דירה (לפי הנתונים שהובאו במסמך, כ-33% מהדירות מבוטחות בביטוח תכולה, ושכיחות הגשת תביעה בתחום זה עומדת על כ-4%; בעוד שכ-84% מסך הרכבים מבוטחים בביטוח מקיף או צד ג', ושכיחות הגשת תביעות בתחום זה עומדת על כ-17%). ובקיצור, אם על ביטוח תכולת דירה, שהוא מוצר ביטוחי הרבה פחות "מסוכן" עבור חברות הביטוח, הלכת סלוצקי היתה בעלת השפעה מרחיקת לכת כמתואר, יש טעם בסברה כי השפעות דומות עלולות להיות מנת חלקו של שוק ביטוחי הרכב. ספק רב אם תוצאה זו רצויה, ומקובלת עלי בהקשר זה עמדת היועמ"ש כי יש להישמר מפני הכוונת שוק הביטוח לכיוון שכזה.

54. התייקרות תעריפי הביטוח: השלכה נוספת הקשורה בדברים לעיל, היא התייקרות אפשרית של התעריפים בתחום ביטוח הרכב. יצויין כי ההערכה בדבר התייקרות שכזו הועלתה אף היא במפורש במסמך מטעם רשות שוק ההון, ביטוח וחסכון, ואף כאן איני סבור כי מדובר בחשש בעלמא.

כפי שעולה מהמסמך, במצב דהיום, כאשר חברות הביטוח מנפיקות פוליסות הכוללות מגבלת גיל, נקודת המוצא שלהן היא כי אי עמידה במגבלת הגיל מצד המבוטח גוררת שלילה של הכיסוי הביטוחי, וכי הסיכונים הנשקפים מנהגים שאינם עומדים במגבלת הגיל אינם מתומחרים בעת קביעת פרמיית הביטוח. מכאן האפשרות הנפתחת בפני חברות הביטוח להציע לקהל המבוטחים מגוון של מוצרים ביטוחיים, להתאים את הפוליסה בהתאם לסיכון הנשקף מהמבוטח הספציפי, ובכך להוזיל את פרמיית הביטוח. לשם הדוגמה, בהינתן שתוחלת הסיכון של נהג בן 50 נמוכה באופן

משמעותי מזו של נהג בן 18, אזי באמצעות קביעת מגבלת גיל מתאימה בפוליסה, עומדת בפני המבוטח האפשרות לרכוש פוליסת ביטוח מוזלת. מובן אפוא, כי אם מלכתחילה, בעת כריתת חוזה ביטוח עם מבוטח בן 50, המבטחת תיאלץ לקחת בחשבון שלמרות מגבלת גיל שנקבעה בפוליסה, היא תידרש לשלם תגמולי ביטוח (יחסיים) גם בגין נזקים שייגרמו על ידי נהג בן 18, התוצאה תהא ייקור הפרמיה.

55. ודוק: העובדה שסעיף 18(ג) לחוק קובע כי תגמולי הביטוח שישולמו למבוטח במקרים של החמרת סיכון הם תגמולי ביטוח יחסיים, אינה מהווה מענה לטענה בדבר ייקור הפרמיה. הטעם לכך הוא שבעת חישוב הפרמיה, סיכון זה כלל לא נלקח בחשבון.

במילים אחרות: חברות הביטוח מוציאות מדי שנה סכום מסוים בגין תגמולי ביטוח מקיף וביטוח צד ג'. כפי שהוסבר, אחד הפרמטרים המשפיעים על שיעור הפרמיה הוא גיל הנהג, ואחת ההנחות של חברות הביטוח היא שאי עמידה במגבלת גיל שוללת את הכיסוי הביטוחי. לפיכך, אם ייקבע כי חברות הביטוח תידרשנה לשלם תגמולי ביטוח בשיעור כלשהו בגין סיכונים שלא נלקחו בחשבון על ידן מלכתחילה (כגון במקרים של אי עמידה במגבלת גיל), אזי בהכרח הוצאותיהן תגדלנה; והעובדה שהוצאותיהן לא תגדלנה ב-X מיליוני ₪ מדי שנה, אלא "רק" בחלק יחסי מתוך ה-X מיליוני ₪ (בהתאם להוראת סעיף 18(ג) לחוק), אינה מרפאת את ההפסד שייגרם להן כתוצאה מהצורך לשאת בתגמולי ביטוח בגין סיכון שלא שוקלל על ידן מלכתחילה בעת קביעת גובה הפרמיה. מטבע הדברים, הדרך לגשר על הגידול בהוצאות חברות הביטוח תהא באמצעות ייקור הפרמיות והכבדה על ציבור המבוטחים הרחב.

ובקיצור, אילו חברות הביטוח היו יודעות מלכתחילה כי הן צפויות לשלם תגמולי ביטוח גם במקרים של אי עמידה במגבלת גיל, הסיכון הנשקף מכל רכב המבוטח בפוליסה הכוללת מגבלת גיל – יהא הגיל אשר יהא – היה גדל, שכן ההנחה היתה כי הפוליסה כוללת רובד ביטוחי (יחסי) נוסף עבור נהגים צעירים. בהתאם לכך, גם הפרמיה הנגבית מכלל המבוטחים בפוליסות האמורות היתה מתייקרת לצורך כיסוי הסיכון הנשקף מהם.

56. פגיעה בתמריץ המבוטח ליתן גילוי נאות וקיומו של 'סיכון מוסרי': השלכה אפשרית נוספת של אי שלילת הכיסוי הביטוחי במצבים של אי עמידה במגבלת גיל, נסבה על התנהגות צפויה מצד חלק מקהל המבוטחים. בפרט, קיים חשש שמבוטחים רבים יעדיפו לרכוש ביטוח 'צר' ומוזל הכולל מגבלת גיל, מתוך הבנה שאם יתרחש אירוע ביטוחי בשעה שנהג צעיר נוהג ברכב, הם עדיין יזכו בתגמולי ביטוח יחסיים

מתוקף טענתם כי מדובר ב'החמרת סיכון'. במילים אחרות, מבוטחים רבים יעדיפו לחסוך במועד רכישת הפוליסה (בבחינת ציפור אחת ביד), ולקחת על עצמם את הסיכון שאם אמנם תתרחש תאונה – הם לא יזכו במלוא תגמולי הביטוח אלא רק בחלק יחסי. אציין כי חשש זה הועלה פעמים רבות על ידי הערכאות הדיוניות כנימוק עקרוני בעד שלילת הכיסוי הביטוחי במצבים של אי עמידה במגבלת גיל.

אף לטעמי מדובר בחשש מבוסס, ואין להתפלא על כך שנימוק זה שזור ברבים מפסקי הדין של הערכאות הדיוניות. הפער במחירי הפרמיות יכול להגיע למאות ואף לאלפי שקלים, ובהינתן שהסיכון למבוטח הוא אובדן חלקי בלבד של תגמולי הביטוח, הדעת נותנת כי מבוטחים רבים ייאותו לטול על עצמם סיכון שכזה כנגד חיסכון מידי ומשמעותי במחיר הפרמיה. בהקשר זה, לא נעלמה מעיניי ההערכה שהביעה חברתי השופטת ברק-ארוז בעניין סלוצקי (פס' 43), כי מבוטחים לא ימהרו להימנע מנקיטת אמצעים להקלת סיכון, לנוכח החשש מפני הפחתה של תגמולי הביטוח. אלא שבכל האמור בביטוח רכב – שהוא כאמור מוצר נפוץ במיוחד הנרכש על ידי כלל האוכלוסיה – אין לי אלא להצטרף לחשש שחזרו והעלו והדגישו בתי משפט השלום, שמטבע הדברים מכירים מקרוב ומהשטח את 'תנאי הארץ ותושביה'. אשר על כן, מטעמים של מדיניות משפטית, אני סבור כי אין לפתוח פתח למבוטחים לנהוג בדרך המתוארת, וברי כי לא לשם כך נועד סעיף 18 לחוק.

[הערה: ניתן לטעון כי התנהלות מתוכננת שכזו מצד המבוטח, הכוחר במועד פוליסה הכוללת מגבלת גיל מתוך ידיעה כי בכוונתו להפר אותה, עולה כדי "כוונת מרמה" השוללת זכות לתגמולי ביטוח (סעיפים 7(ג) ו-18(ג) לחוק). מנגד, יש להניח כי רוב המבוטחים לא יודו כי התנהלו כך בכוונת מכוון בעת כריתת חוזה הביטוח, אלא יטענו כי התרשלות רגעית מצידם היא שאפשרה לנהג צעיר לנהוג ברכב (ולא למותר להזכיר בהקשר זה את הקושי הכרוך בהוכחת טענת מרמה). אותיר שאלה זו בדבר ייחוס "כוונת מרמה" בהקשר זה בצריך עיון, הגם שדעתי היא כי בנסיבות בהן הוכח כי המבוטח שיקר מלכתחילה לגבי גיל הנהג כדי ליהנות מפרמיה זולה, אכן מדובר בכוונת מרמה].

57. החשש המתואר מפני תשלום תגמולי ביטוח יחסיים למבוטחים "מתוחכמים" במצבים של אי עמידה במגבלת הגיל, הוסבר במסמך מטעם רשות שוק ההון, ביטוח וחסכון שהוגש על ידי היועמ"ש, ואביא את הדברים כלשונם:

”מכיוון שפרמיית הסיכון של נהגים בעלי תוחלת נזק גבוהה (לדוגמה נהג בן 17) יקרה יותר משל בעלי תוחלת נזק נמוכה, עלול לגדול התמריץ לאי-גילוי נאות ביחס למאפייני הנהג בעת החיתום, ולפיכך פרמיית הסיכון לנהגים בעלי תוחלת נזק נמוכה צפויה לעלות שוב (מספר הפוליסות במשק של נהגים בעלי תוחלת נזק נמוכה יגדל ואילו מספר פוליסות של בעלי תוחלת נזק גבוהה יקטן בהתאמה).”

במילים אחרות, אם אי עמידה במגבלת גיל לא תביא לשלילת הכיסוי הביטוחי, אלא תזכה את המבוטח בתגמולי ביטוח יחסיים, פירוש הדבר הוא שכיסוי ביטוחי לנהג ותיק יכיל בתוכו, מניה וביה, רובד ביטוחי (יחסי) נוסף גם עבור נהג צעיר. כאמור, במצב עולם זה, ניתן להניח כי אנשים רבים יעדיפו להסתפק בביטוח עבור נהג ותיק (דהיינו ביטוח הכולל מגבלת גיל), וזאת במקום לרכוש ביטוח עבור נהגים צעיר. כתוצאה מכך יחול גידול במספר פוליסות הביטוח המוזלות שתירכשנה עבור נהגים ותיקים, וזאת על חשבון מספר פוליסות הביטוח היקרות שאמורות לכסות נהגים צעירים. כפי שהוסבר, הדרך לגשר על פער זה היא באמצעות ייקור הפרמיות בהן נושא ציבור המבוטחים הרחב, ולפנינו הסבר נוסף להתייקרות הצפויה בתעריפי הביטוח, ככל שייקבע כי אי עמידה במגבלת גיל אינה שוללת את הכיסוי הביטוחי.

58. הנה כי כן, המסקנה כי אי עמידה במגבלת גיל אינה מהווה 'החמרת סיכון' כמובָּנָה בסעיף 18 לחוק, נובעת לא רק מעקרונות חוזה הביטוח ומניתוח הוראות החוק העוסקות ב'שינויים בסיכון'; אלא נתמכת גם בשיקולי מדיניות הקשורים בהכוונת התנהגות של מבוטחים; כמו גם בחשש מפני השלכות רוחב, בכללן התייקרות תעריפי הביטוח וצמצום המגמה של תמחור דיפרנציאלי בהתאם למאפייני המבוטח הספציפי. מדובר בהשלכות רוחב שליליות שרצוי להימנע מהן, ואף בכך יש כדי לחזק את מסקנתנו העקרונית כי אין לראות אי עמידה במגבלת גיל כהחמרת סיכון, אלא כחריגה מגבולות חוזה הביטוח המביאה לשלילת הכיסוי הביטוחי.

”מחדל רגעי” והושטת 'סעד מיוחד'

59. אין לכחד כי המסקנה לפיה אי עמידה במגבלת גיל מביאה לשלילת הכיסוי הביטוחי, עלולה להוביל לתוצאות קשות במקרים קונקרטיים, בפרט באותם מקרים שבהם "מחדל רגעי" (כלשון השופטת ברק-ארז בעניין סלוצקי בפס' 43) הוא שגרם לכך שנהג צעיר – שאינו עומד במגבלת הגיל – נהג ברכב בעת קרות מקרה הביטוח. סוג נוסף של מקרים העלולים לעורר תחושה מסוימת של אי נוחות, הם כאשר קיים פער

זעיר בין מגבלת הגיל שנקבעה בפוליסה לגילו של נהג הרכב בעת קרות מקרה הביטוח (והזכרנו לעיל דוגמאות שנדונו בפסיקה, ביניהם מקרה שבו עמד הפער על 18 יום, וכן מקרה שבו היה פער של כחודש ימים).

דומה כי על רקע זה הציג היועמ"ש את ההבחנה בין מצב שבו התרשלות המבוטח אירעה בשלב כריתת החוזה (כאשר המבוטח רכש פוליסה שאינה מתאימה לו) – שאז יישלל הכיסוי הביטוחי; לבין מצב שבו התרשלות המבוטח היא שהובילה לגרימת מקרה הביטוח – שאז יחול סעיף 18 לחוק.

60. הבחנה זו אינה נטולת היגיון כשלעצמה, אולם לא ניתן להסתייע בה לצורך פתרון הסוגיה שלפנינו. הקושי העיקרי בעמדת היועמ"ש הוא קושי עיוני-אנליטי. כפי שהוסבר באריכות, המפתח הדרוש לשם כניסה בשעריו של סעיף 18 לחוק העוסק בהחמרת סיכון, הוא הסיכון המוסכם, ומשעה שהסיכון שהתממש אינו חלק מהסיכון המוסכם, אין לדבר על החמרת הסיכון. העובדה שהתרשלותו של המבוטח היא שהובילה להתממשות סיכון שלא נכלל מלכתחילה בגדרי הפוליסה, אינה משנה בדיעבד את הסיכון המוסכם, וגם אינה מאפשרת 'לדלג' מעליו בדרך להחלת סעיף 18 לחוק.

טעמים של מדיניות משפטית מקשים גם הם על קבלת עמדת היועמ"ש. אם כל אימת שמגבלת גיל תופר, יידרש בית המשפט לבחון אם התרשלותו של המבוטח אירעה כבר בעת כריתת חוזה הביטוח, או שמא מדובר ב"מחדל רגעי" במהלך תקופת החוזה, הדבר יגרור פתח להתדיינות רבות, בהן יידרש בית המשפט לחקור ולדרוש בשאלה מה היה הלך רוחו של המבוטח בשעה שכרת את חוזה הביטוח ומה היה הלך רוחו בסמוך להתרחשות מקרה הביטוח. לא למותר לשוב ולהזכיר את הנטל הכבד שירבוץ על כתפי המבטחת לצורך ביסוס "כוונת מרמה" מצד המבוטח, ואת הקושי לסתור עדותו של מבוטח שיטען כי מחדל רגעי שאירע בהיסח הדעת הוא שהוביל לאי העמידה במגבלת הגיל (וחזקה על רבים מקהל המבוטחים שיטענו כך). הנה כי כן, לא זו בלבד שעמדת היועמ"ש תוביל לריבוי התדיינות, אלא שבמקרים רבים התוצאה עלולה להיות הכנסה של סעיף 18 לחוק בדלת האחורית במקרים בלתי מתאימים, תוך דילוג על יסוד הסיכון המוסכם העומד בבסיס הוראת החוק.

61. עם זאת, אין פירוש הדבר כי נסתם הגולל על האפשרות העומדת לבית המשפט להושיט סעד למבוטח במקרים חריגים המצדיקים זאת. בהקשר זה אפנה להוראת סעיף 29 לחוק חוזה הביטוח, הקובעת כדלקמן:

טעד מיוחד

29. היתה חבות המבטח או היקפה מותנים על פי חוק או על פי החוזה, בין לחיוב ובין לשלילה, במעשה או במחדל של המבוטח או של המוטב, שלא השפיעו השפעה של ממש על סיכון המבטח, רשאי בית המשפט, אם נראה לו צודק לעשות כן בנסיבות הענין, לחייב את המבטח בתגמולי הביטוח, כולם או מקצתם, אף אם התנאי לא קויים או הופר.

כפי שנודמן לי לומר זה לא מכבר בפרשה אחרת, "סעיף זה מקנה לבית משפט 'סמכות שביושר' להגמיש הוראות בפוליסת ביטוח שאחרת עלולות היו להיות נוקשות וחמורות מדי... ולהתעלם מהפרת חוזה שלא הסבה למבטח נזק, תוך בחינה בדיעבד של השתלשלות העניינים" (רע"א 1219/18 פרץ נ' שלמה חברה לביטוח בע"מ, פס' 26 (18.6.2018)), ההפניות הושמטו – י"ע, ואציין כי דעתי בפסק הדין נותרה במיעוט; וראו והשוו גם לדברי השופט מ'ינן בפס' 14 לפסק דינו). כפי שצינתי, מדובר ב"מעין סעיף שסתום" העומד לרשות בית המשפט, וזאת במקרים בהם אין קשר סיבתי בין מחדלו של המבוטח למקרה הביטוח וקיימות נסיבות המצדיקות הטלת אחריות על המבטח (ראו גם אצל אליאט, עמ' 697-698; כן ראו במבוא לדברי ההסבר בעמ' 21, שם מוצג סעיף 29 כמעין פתרון שיורי המאפשר לבית המשפט "לעזור" למבוטחים, במצבים בהם אין תחולה ליתר הוראות החוק שנועדו לחזק את מעמדו של המבוטח, בכללן סעיף 18(ג)).

62. במישור העקרוני, סמכות זו של בית המשפט יכולה לעמוד לו גם בנסיבות של אי עמידה במגבלת גיל מצד המבוטח. לטעמי, פתוחה בפני בית המשפט האפשרות להעניק סעד מכוח סעיף 29 לחוק גם במקרים מעין אלה, ככל שבית המשפט השתכנע כי "צודק" לעשות כן בנסיבות אותו מקרה בהתאם לדרישות הסעיף. כך לדוגמה, כאשר הפרת מגבלת הגיל היתה תוצאה של "מחדל רגעי" שלא השפיע השפעה של ממש על סיכון המבטחת, כגון הורה שאפשר לבנו או בתו, בהיסח הדעת או בשעת צורך, לנהוג ברכב עקב צורך דחוף או בלתי צפוי כלשהו (וראו בהקשר דומה את הוראת סעיף 19(3) לחוק, הקובעת כי המבוטח יהיה זכאי למלוא תגמולי הביטוח, אם השינוי (ההחמרה בסיכון) היה "תוצאה של אמצעי שננקט לשם מניעת נזק חמור לגוף או לרכוש", ובלבד שהמבוטח הודיע על כך למבטחת בכתב מיד לאחר נקיטת האמצעי או לאחר שנודע לו עליו).

חשוב להבהיר כי בהתאם להוראת הסעיף, סעד זה אין פירושו בהכרח תשלום מלוא תגמולי הביטוח למבוטח, וכי בידי בית המשפט הסמכות לפסוק גם רק מקצתם. מכאן, שבאופן תיאורטי, התוצאה האופרטיבית אף יכולה להיות זהה לזו שהיתה מתקבלת אילו היה נקבע כי מדובר בהחמרת סיכון לפי סעיף 18 לחוק (ומובן כי בית המשפט אף יכול לפסוק פחות מכך או יותר מכך ככל שימצא לנכון). פתרון זה מאפשר השגת תוצאה צודקת בהתאם לנסיבותיו של המקרה הקונקרטי. מכל מקום, יש להדגיש כי מדובר בסמכות מיוחדת שתופעל על ידי בית המשפט במקרים חריגים בלבד.

סיכום וסוף דבר

63. נסכם בקצרה את התחנות העיקריות בהן עברנו לאורך פסק הדין:

(-) חוזה הביטוח הוא בראש ובראשונה חוזה, ששורש תוקפו הוא הסכמת הצדדים. לפיכך, וכפי שהובהר בפסיקה, תנאי יסודי לצורך חיוב המבטחת בתשלום תגמולי ביטוח הוא קיומו של אירוע ביטוחי הנובע מהתממשותו של הסיכון המוסכם בין המבטחת למבוטח.

(-) יש להבחין בין הנזק לבין הסיכון המוסכם. פוליסה יכולה להעניק כיסוי מפני נזקים מסוגים שונים ויכולה להעניק כיסוי לסוג נזק אחד העלול להיגרם עקב סיכונים שונים.

(-) הוראות סימן ד' של פרק א' לחוק העוסקות ב'שינויים בסיכון' (בטלות, החמרה, הפחתה והקלה של הסיכון) נסבות גם הן על שינויים החלים בסיכון המוסכם. לפיכך, החלת סעיף 18(ג) לחוק, המזכה את המבוטח בתגמולי ביטוח יחסיים, מותנית בכך שמקרה הביטוח אירע לאחר שחלה החמרה בסיכון המוסכם.

(-) ככלל, אי עמידה במגבלת גיל אינה מהווה החמרה של הסיכון המוסכם. כפי שהוסבר, קביעת מגבלת גיל בפוליסת ביטוח רכב נעשית מכוח בחירה של המבוטח, המבקש לתפור את מידותיה של הפוליסה לצרכיו. בבחירתו של המבוטח לכלול בפוליסה מגבלת גיל, הוא מעצב את גבולות הסיכון המוסכם והכיסוי הביטוחי, ותוחם את גבול אחריותה של המבטחת.

(-) מצב זה שונה ביסודו מהמקרה שנדון בעניין סלוצקי, שם דובר בדרישה של המבטחת מהמבוטח כי ינקוט אמצעי להקלת הסיכון כתנאי לקיומו של כיסוי

ביטוחי. יובהר כי הדיון בעניין סלוצקי נסב על סעיף 21 לחוק, העוסק באי נקיטת אמצעי להקלת סיכון מוסכם, שאינו רלוונטי לסוגיה שלפנינו.

(-) גישת המערער, לפיה המבוטח זכאי לכיסוי ביטוחי (ולו יחסי) גם במצבים של אי עמידה במגבלת גיל, אף שהמבוטח בחר באופן מודע במוצר ביטוחי מוזל שאינו מעניק כיסוי שכזה – חותרת תחת היסוד ההסכמי העומד בבסיס חוזה הביטוח; אינה עולה בקנה אחד עם הוראות החוק העוסקות בשינויים בסיכון; ומטילה על כתפי חברות הביטוח אחריות לשלם תגמולי ביטוח בגין סיכונים שלא שוקללו על ידן בעת קביעת גובה הפרמיה.

(-) קבלת גישת המערער עלולה להוביל להשלכות רוחב שליליות על שוק הביטוח, בכללן התייקרות תעריפי הביטוח וצמצום מגמת הדיפרנציאציה, המאפשרת לחברות הביטוח להתאים למבוטח הספציפי את הכיסוי הביטוחי הרלוונטי עבורו ולהוזיל את הפרמיה בהתאם.

(-) שיקולי מדיניות משפטית הקשורים בהכוונת התנהגות מבוטחים, תומכים גם הם בשלילת הכיסוי הביטוחי במצבים של אי עמידה במגבלת גיל. בפרט, לנוכח החשש כי מבוטחים יעדיפו להסתפק ברכישת פוליסת ביטוח 'רזה' ומוזלת הכוללת מגבלת גיל, ובדיעבד, לאחר קרות מקרה הביטוח, יטענו כי הם זכאים לתגמולי ביטוח יחסיים בתואנה כי מדובר בהחמרת הסיכון. לא לכך נועד סעיף 18 לחוק, ואל לו לבית המשפט לפתוח פתח לתופעה שכזו.

(-) ייתכנו מקרים שבהם שלילה מוחלטת של הכיסוי הביטוחי במצבים של אי עמידה במגבלת גיל תוביל לתוצאה קשה. הפתרון למקרים אלו אינו מצוי בסעיף 18 לחוק, שכן לא ניתן לדלג על יסוד הסיכון המוסכם הנדרש לצורך החלת סעיף זה. עם זאת, לרשות בית המשפט קיים אפיק חלופי המעוגן בסעיף 29 לחוק, המאפשר לו להעניק 'סעד מיוחד' במקרים חריגים בהם השתכנע כי צודק לעשות כן בנסיבות העניין.

64. נסיים הילוכנו היכן שהתחלנו. חוק חוזה הביטוח הוא חוק פרו-צרכני, ואחת ממטרותיו היא לחזק את מעמדו של המבוטח אל מול כוחה העדיף של המבטחת. בהקשר זה הבאנו מדבריו של פרופ' ידין, ומפאת חשיבותם אשוב ואביאם בשנית:

"מגמה שניה, יותר ספציפית, של החוק היא שהמבוטח אמנם יקבל את הכיסוי שרצה לרכוש ושהמבטח הבטיח

לו; שיקבל את התגמולים שהיה זכאי לצפות להם; ושתגמולים אלה יעמדו ביחס סביר וצודק לדמי הביטוח ששילם או התחייב לשלם. במלים אחרות: שהמבטח לא יוכל להתחמק מאחריותו או להגבילה מכוח 'האותיות הקטנות' שהחכים להביא בין תנאי הפוליסה" (ידין, עמ' 19).

לטעמי, דברים אלה ממחישים את המתח בין גישתו הפרו-צרכנית של החוק, לבין גישתו של המערער בסוגיה דנן. באספקלריא של דברי פרופ' ידן המצוטטים לעיל, ניתן לומר כי איננו עוסקים במבוטח הנלחם לקבל את הכיסוי שרצה לרכוש ושהמבטח הבטיחה לו, אלא במבוטח המבקש לקבל כיסוי שהוא לא ביקש לרכוש ושהוחרג מהפוליסה באופן מפורש ובידיעתו;

איננו עוסקים במבוטח המבקש לקבל תגמולי ביטוח שהוא היה זכאי לצפות להם, אלא במבוטח שלא עמד בתנאי הפוליסה שרכש, תנאים שהוא עצמו היה מודע להם;

ואיננו עוסקים בניסיון מצד המבטחת המבקשת להתחמק מאחריותה או להגבילה מכוח 'האותיות הקטנות' שהחביאה בין שורות הפוליסה, כי אם במבוטח המבקש לעקוף את התנאים שנקבעו בפוליסה בידיעתו, ושהופיעו על גבי הפוליסה בהתאם לדרישות הדין.

אכן, תכליתו הפרו-צרכנית של חוק חוזה הביטוח היא מרכזית וחשובה, וראוי לקדמה ולפרש את הוראות החוק לאורה. אולם תכלית זו לא נועדה לקעקע את יסודותיו החוזיים של חוזה הביטוח, לפרוץ את גבולותיו, ולהטיל על חברות הביטוח אחריות בגין סיכונים שנותרו מחוץ לגבולות הפוליסה על פי בחירתו של המבוטח.

הנרה לפני סיום

65. היועמ"ש טען בעמדתו כי יש ליתן משקל לשאלת מודעותו של המבוטח להיקף הכיסוי הביטוחי שרכש. מדובר בטענה שהיא בבחינת המובן מאליו. החובה המוטלת על חברת הביטוח לפרט או להבליט כל תנאי או סייג לחבותה, היא חובה סטטוטורית המעוגנת בסעיף 3 לחוק חוזה הביטוח, והפרתה שוללת מהמבטחת את האפשרות להסתמך על התנאים והסייגים שלא עמדו בדרישה זו. על חברת הביטוח אף מוטלת החובה לוודא כי המבוטח מודע לקיומם של תניות הפטור והסייגים המופיעים בפוליסה

(פסק דינו של הנשיא שמגר בע"א 4819/92 אליהו חברה לביטוח בע"מ נ' ישר, פ"ד מט(2) 749, 773-774 (1995); עניין אלומיניום, פסק דינה של השופטת ברק-ארז; אליאס, עמ' 709-714; על חובתו של סוכן הביטוח כלפי המבוטח בהקשר זה, ראו גם רע"א 5695/06 סייף נ' מרעי, פס' 15 (21.9.2009)). ממילא, הנחת המוצא לכל הדיון בפסק דינו היא כי המבוטח מודע לטיב המוצר הביטוחי שהוא רוכש, וכי מגבלת הגיל מופיעה על גבי הפוליסה בהתאם לדרישות החוק. יצויין כי כך אף נקבע באופן קונקרטי ביחס למבוטח ולפוליסת הביטוח בערעור דנן (וראו קביעותיו של בית משפט השלום בפס' 22-32 לפסק דינו; וכן עמ' 4-6 לפסק דינו של בית המשפט המחוזי שאימץ את קביעותיו של בית משפט השלום). מובן אפוא, כי השאלה מה הדין במקרה שבו מגבלת גיל נקבעה בפוליסה שלא על דעת המבוטח, או כאשר המבוטח לא היה מודע לקיומה, חורגת ממסגרת הדיון בערעור דנן.

סוף דבר

66. סיכומו של דבר, שבמישור העקרוני, אי עמידה במגבלת גיל אינה מהווה 'החמרת סיכון' כמוכּנה בסעיף 18 לחוק חוזה הביטוח, אלא מביאה לשלילת הכיסוי הביטוחי.

לנוכח מסקנה עקרונית זו, מתייחר הצורך להידרש לנסיבותיו הקונקרטיות של הערעור דנן. עם זאת, אזכיר בקצרה כי לפי התשתית העובדתית כפי שנקבעה על ידי בית משפט השלום ואומצה על ידי בית המשפט המחוזי, לא זו בלבד שהמבוטח היה מודע היטב לקיומה של מגבלת הגיל ולטיב המוצר הביטוחי שרכש, אלא שלאחר התאונה הוא אף מסר לנציגת סוכנות הביטוח מידע שאינו נכון בנוגע לגילו של האדם שנהג ברכב בעת קרות התאונה. מכאן, שגם במישור הפרטני מדובר במקרה מובהק שאינו מצדיק פסיקת תגמולי ביטוח יחסיים ("מקרה קצה", כלשון היועמ"ש), לא מכוח סעיף 18(ג) לחוק ואף לא מכוח סעיף 29 לחוק.

67. אשר על כן, אין מקום להתערב בפסק דינו של בית המשפט המחוזי, ודין הערעור להידחות. בהינתן שבקשת רשות הערעור עוררה סוגיה משפטית שהצריכה העמדת הלכה על מכונה, אציע לחבריי שלא לעשות צו להוצאות.

68. משהונחו לפניי חוות דעתם החולקות של חבריי, השופטת ברק-ארז והשופט גרוסקופף, אתייחס אל עיקריהן. תחילה אתייחס ל"שלוש ההצדקות" שמוצא חברי כתימוכין לגישתו; אמשיך בהתייחסותו של חברי להשלכות הרוחב הפוטנציאליות עליהן עמדתי בפסק דיני (בפרט התייקרות תעריפי הביטוח); ואסיים בהתייחסות לעמדותיהם השונות של חבריי בנוגע ל"סייג המרמה" ומקומו בערעור דנן. לנוכח רוחב היריעה שפרש חברי, אקדים בזאת מילות התנצלות בפני הקורא על אריכות הדברים.

69. חברי, השופט גרוסקופף, פרש כאמור יריעה רחבה והציג עמדה מנומקת היטב. ואולם, עיון מעמיק בעמדתו מעלה כי היא מבוססת על תפישה המבקשת להרחיק את חוזה הביטוח מעולמם של דיני החוזים, ולהחליפו במשטר חדש של מעין 'אחריות מיוחדת' של המבטח, אחריות המנתקת עצמה ממפגש הרצונות של המבטח והמבוטח. לטעמי מדובר בתפישה העומדת בניגוד למושכלות יסוד שבבסיס חוזה הביטוח, שהוא בראש ובראשונה כפי ששמו מעיד עליו – חוזה. כפי שאסביר להלן, תפישה זו, שלטעמי היא שגויה, שזורה לאורך נימוקיו של חברי.

70. אבן הראשה בחוות דעתו של חברי היא ההצדקה המכונה על ידו "ההצדקה הכלכלית". לשיטתו, אם נאמר שהכיסוי הביטוחי "מושהה" בפרק הזמן שבו הרכב נהוג בידי אדם שאינו עומד במגבלת הגיל, אזי משמעות הדבר היא שבאותו פרק זמן חברת הביטוח אינה נושאת בכל סיכון ביטוחי. מכאן מסיק חברי כי דמי הביטוח המשולמים לחברת הביטוח בגין פרק הזמן האמור, הם בגדר windfall מבחינתה. לכן, לשיטתו, יש הצדקה לחייב את חברת הביטוח להעניק "תמורה הולמת" עבור דמי הביטוח שגבתה, תמורה המתבטאת בהענקת כיסוי חלקי.

71. לטעמי, הניתוח המתואר לוקה בכיסוי, בכך שהוא מערב בין המושג windfall לבין מצבים של טעות בכדאיות העסקה או טעות בשקלול הסיכונים והסיכויים על ידי צד לחוזה. אסביר.

המונח "windfall" מוגדר במילון המשפטי באופן הבא: "An unanticipated benefit, usually in the form of a profit and not caused by the recipient" (BLACK'S LAW DICTIONARY 1631 (8th ed., 2004)). כפי שניתן לראות, אחד מיסודות ההגדרה

הוא אלמנט העדר הצפיות ("unanticipated"). דהיינו, על מנת שהטבה מסוימת תיחשב windfall, עליה ליפול לידי של הנהנה מבלי שדבר קבלתה נצפה על ידו.

כידוע, חוזה משמש מכשיר להקצאת סיכונים וסיכויים שהוגדרו ועוצבו על ידי הצדדים. ככלל, כאשר בדיעבד לאחר כריתת החוזה, מתממש סיכוי (או סיכון) שלא הוקצה על ידי הצדדים ושלא נצפה על ידם, הרי שהפירות (או הנזק) הנובעים מכך הם אכן בגדר windfall (ראו: Andrew Kull *Mistake, Frustration and the Windfall* (1991) 73 *HASTINGS L.J.* 1, 6). לעומת זאת, כאשר סיכון מסוים נלקח בחשבון על ידי הצדדים במסגרת החוזה והם בחרו להקצותו לאחד הצדדים, והסיכון התממש, אזי אין מדובר ב-windfall, כי אם בתוצאה שהתממשה בתוך גדר ציפיותיהם החוזיות של הצדדים.

אדגים תחילה בעזרת סיטואציה טריוויאלית הלקוחה מדיני החוזים "הרגילים": ראובן ושמעון, כל אחד בנפרד, נכנסים לסוכנות להשכרת רכב ומשלמים עבור רכב שכור למשך שבוע ימים. שניהם משלמים סכום זהה. בתום השבוע, שניהם מחזירים את כלי הרכב לסוכנות ההשכרה. ראובן "ניצל" את הרכב עד תום ונסע אלפי קילומטרים, ואילו שמעון הותיר את הרכב בחניה ולא השתמש בו כלל. אין חולק כי מבחינת חברת ההשכרה, הרווח שלה מהחוזה עם שמעון גדול בהרבה מהרווח שלה מהחוזה עם ראובן, בשל פערים בבילוי של שני הרכבים. אך האם משמעות הדבר היא כי הרווח של חברת ההשכרה מהחוזה עם שמעון הוא בגדר windfall? התשובה לכך שלילית. ראובן ושמעון שילמו עבור מוצר מוגדר ומוסכם – רכב שכור לשבוע – וקיבלו אותו. היתה זו בחירה שלהם כיצד להשתמש במוצר שקיבלו. מטבע הדברים, אילו שמעון ידע מלכתחילה שהוא כלל לא צפוי להשתמש ברכב, הוא לא היה שוכר אותו. היה זה סיכון שהוא נטל על עצמו במסגרת ההתקשרות החוזית, כשם שחברת ההשכרה נטלה על עצמה את הסיכון שראובן ינהג ברכב אלפי קילומטרים. במצב המתואר, איש לא זכה ב-windfall, אלא מדובר בהתממשות (או אי-התממשות) של סיכונים שנלקחו על ידי הצדדים בחשבון בעת כריתת החוזה (ואף ניתן להניח כי כאשר חברת ההשכרה קובעת את תעריף דמי השכירות, היא משקללת סוגים שונים של שוכרים, כאלה שינהגו מעט וכאלה שינהגו הרבה).

72. כך בחוזה רגיל, וכך בחוזה ביטוח. ניעזר תחילה בדוגמה דומה לזו שהובאה לעיל: ראובן ושמעון, כל אחד בנפרד, רוכשים ביטוח רכב ומשלמים פרמיה זהה. ראובן נוהג ברכבו מדי יום ביומו, מבוקר עד ליל, ממטולה ועד אילת ובחזרה, והוא אף נדרש להפעיל במשך השנה את הביטוח מספר פעמים בשל התרחשות מקרי ביטוח.

שמעון, לעומתו, הותיר את רכבו בחנייה במשך כל השנה. אין חולק כי חברת הביטוח הרוויחה מהחווה עם שמעון הרבה יותר מאשר החווה עם ראובן (שהוא מן הסתם חווה הפסד עבודה). אך רווח זה אינו בגדר windfall עבור חברת הביטוח, כשם שתגמולי הביטוח שקיבל ראובן אינם בגדר windfall עבורו. ראובן ושמעון רכשו מוצר – ביטוח רכב לשנה – וקיבלו אותו. החלטתו של שמעון לא לעשות שימוש ברכב ולהותירו בחניה, היתה בחירה שלו, והעובדה שבדיעבד מדובר עבורו בחווה הפסד, אין פירושה כי חברת הביטוח זכתה ב-windfall (נוסף, כי בדומה לחברת ההשכרה, חברת הביטוח מן הסתם לוקחת בחשבון כי ישנם נהגים שנוסעים הרבה וישנם נהגים שנוסעים מעט, ובהתאם לכך מחושבת הפרמיה הבסיסית שמשלם כל נהג). (לדוגמאות נוספות מתחום דיני החוזים הרגילים ומתחום חוזה הביטוח, ראו Christine Hurt *The Windfall Myth* 8 (GEO. J.L. & PUB. POL'Y 339 (2010)).

73. כך בחווה ביטוח – כאשר המבוטח בחר שלא "לנצל" את סיכון שהוקצה בחווה לחברת הביטוח (כמו שמעון בדוגמה לעיל, שהותיר את הרכב ללא שימוש במשך כל השנה); וכך בחווה ביטוח – כאשר המבוטח בחר לטול על עצמו סיכון שהוקצה לו בחווה הביטוח, והסיכון התממש. אסביר בעזרת דוגמה הדומה לנסיבות הערעור שלפנינו: לוי רוכש מחברת הביטוח מוצר בדמות פוליסת ביטוח שנתית לרכב. על פי החווה, מוסכם על הצדדים כי אי עמידה במגבלת הגיל תשלול את הכיסוי הביטוחי. בפני לוי עומדת ברירה. הוא יכול "לנצל" את הביטוח ולנהוג ברכב בעצמו מבוקר עד ערב (כמו ראובן בדוגמה לעיל). זהו סיכון שהוקצה לחברת הביטוח, ואם יתרחש מקרה ביטוח, יזכה לוי בתגמולי ביטוח. לחלופין, לוי יכול לאפשר לבתו הצעירה (שאינה עומדת במגבלת הגיל) לנהוג ברכב, ובכך לטול על עצמו סיכון שהוקצה לו בחווה הביטוח. אם יעשה כן, ימצא עצמו ללא כיסוי ביטוחי בעת התרחשות מקרה ביטוח, ואז החווה יהפוך להיות חווה הפסד עבורו. כך או כך, הבחירה כיצד לפעול היא בידי לוי. העובדה שבחלופה השנייה, חווה הביטוח הפך רווחי עבור חברת הביטוח בשל בחירתו של לוי לטול על עצמו סיכון שהוקצה לו בחווה, אין פירושה שחברת הביטוח זכתה ב-windfall. זאת, כשם שבחלופה הראשונה, העובדה שחווה הביטוח הפך רווחי עבור לוי, אין פירושה כי הוא זכה ב-windfall, שכן היה זה סיכון שהוקצה בחווה לחברת הביטוח.

ובקיצור: לוי רכש מוצר – ביטוח רכב עם מגבלת גיל – וקיבל אותו; הבחירה לפעול בניגוד לתנאי הפוליסה, ובכך לטול על עצמו סיכון שהוקצה לו בחווה, שהתממשותו תוביל לשלילת זכותו לקבל תגמולי ביטוח – היתה בחירה שלו; ומשעה שאנו מצויים בתוך גבולותיהם של הסיכונים שנצפו על ידי הצדדים והוקצו על ידם

בעת כריתת החוזה, התממשותו של הסיכון אינה בגדר windfall עבור מי מהם (ראו גם Gideon Parchomovsky, Peter Siegelman & Steve Thel *Of Equal Wrongs and Half "windfall"* 82 N.Y.U.L. REV. 738, 755-757 (2007), שם מגדירים המחברים "windfall" כאירוע שתוחלת הרווח הצפוי בגינו נמוכה משמעותית מהעלות הכרוכה במניעתו או בהתמודדות חוזית עמו: דהיינו, כאשר ההסתברות להתממשות הסיכון/סיכוי כה זניחה, שלא משתלם לצדדים להתייחס אליו ולהקצותו במסגרת החוזה. מכאן, שכאשר סיכון מסוים נלקח בחשבון על ידי הצדדים והוקצה לאחד מהם במסגרת חוזה, כלל אין מדובר ב-windfall).

74. אציין כי בתי משפט במדינות אחרות נקלעו גם הם בעבר, שלא בטובתם, לתפישה מוטעית זו המתייחסת ל"רווח" המתואר של חברת הביטוח כאל windfall. תפישה שגויה זו גררה ביקורת נוקבת בספרות מלומדים, ואביא לעניין זה מדבריו של Eric Kades *Windfalls* 108 YALE L.J. 1489, 1506-1507 (1999), היפים לענייננו:

"More egregious outcomes result when courts ignore clear contractual terms to avoid outcomes they find unfair ex post and therefore deem windfalls. The unfairness vanishes when we focus on the ex ante bargain made by the parties. [...]

A moment's reflection reveals that this is a contingency that the insurer anticipated ex ante and addressed in an explicit contractual term. It is hard to imagine a case for more thoughtful planning. Presumably the decedent paid less for personal auto coverage in return for sacrificing double coverage in those instances in which he was injured by an uninsured motorist while working. Labeling this a windfall is nonsensical; the whole point of contractual terms is to allocate risk as a part of the total bargain between the parties".

אציין כי פסק הדין שבעזרתו מדגים המחבר את טענתו (*Brunmeier v. Farmers Insurance Exchange* 208 N.W.2d 860 (Minn., 1973), אמנם נסב על כיסוי ביטוחי מסוג אחר בהשוואה לפוליסה מושא דיוננו. ואולם, ביקורתו נאמרה במישור העקרוני והיא עומדת במלוא תוקפה גם ביחס לסוגיה שלפנינו: גם אצלנו מדובר בתנייה שזכתה להתייחסות מפורשת בחוזה הביטוח; וגם אצלנו המבוטח נהנה מפרמיה מוזלת בגין תניה זו. ובקיצור, הטענה כי אכיפת תנייה חוזית מוסכמת - שהקצתה במפורש סיכון למבוטח כנגד קבלת תמורה - היא בגדר windfall עבור חברת הביטוח, היא טענה מוקשית המבטאת התרחקות ממושכלות יסוד בדיני החוזים. משנשמט

הבסיס תחת טענת ה-windfall, נשמט הבסיס גם תחת מסקנתו של חברי כי יש לחייב את חברת הביטוח להעניק "תמורה הולמת" בדמות כיסוי ביטוחי חלקי.

75. הצדקה נוספת עליה ביסס חברי את חוות דעתו היא "הצדקה נורמטיבית". לשיטתו, משעה שבעניין סלוצקי נקבע כי המבוטח זכאי לתגמולי ביטוח יחסיים, אזי יש להחיל דין זהה גם במקרה של הפרת מגבלת הגיל בפוליסת ביטוח רכב. בחלקו הראשון של פסק דיני הסברתי מדוע אין להקיש מעניין סלוצקי לענייננו, ולא אשוב על הדברים. עם זאת, אומר בקצרה כי האופן בו מפרש חברי את הלכת סלוצקי מחדד את הפער בין עמדותינו.

אסביר את הדברים באמצעות דוגמה דומה, אך שונה, מהמקרה שנדון בעניין סלוצקי: טול מקרה בו אדם פונה לחברת הביטוח כדי לרכוש פוליסת ביטוח לתכולת דירתו. חברת הביטוח מעמידה בפניו שתי אפשרויות: פוליסה מוזלת, המעניקה כיסוי ביטוחי לתכשיטים בתנאי שהם מאופסנים בתוך כספת; ופוליסה יקרה, המעניקה כיסוי ביטוחי לתכשיטים ללא תלות במקום הימצאם בדירה. נניח כי המבוטח בוחר בפוליסה המוזלת, אף שכלל אין ברשותו כספת. לפי גישתו של חברי, אם ייגנבו התכשיטים, המבוטח יזכה בתגמולי ביטוח יחסיים. לגישתי, במקרה כזה המבוטח לא יזכה לתגמולים כלל, משום שהוא בחר בעצמו את המוצר התואם לצרכיו, ובכך תחם את גדרו של הסיכון המוסכם. ודוק: דוגמה זו שונה מהמקרה שנדון בעניין סלוצקי, שם חברת הביטוח היא שהוסיפה מיוזמתה תנייה לפוליסה שחייבה את המבוטח להתקין כספת ולאפסן בה את תכשיטיו.

כפי שהסברתי לאורך פסק דיני, רכישת פוליסת ביטוח רכב הכוללת מגבלת גיל, משקפת מצב שבו עומדת בפני המבוטח ברירה אם לרכוש פוליסה מוזלת או פוליסה יקרה עם כיסוי ביטוחי רחב יותר, והוא בוחר בפוליסה המוזלת. מצב זה שונה מהנסיבות שנדונו בעניין סלוצקי, ולפיכך איני סבור כי "ההצדקה הנורמטיבית" שעליה התבסס חברי מספקת לו את התימוכין שהוא מבקש למצוא בה (וזאת אף מבלי להזכיר כי הלכת סלוצקי מבוססת על הסדר נפרד שמעוגן בסעיף 21 לחוק, שעניינו באי נקיטת אמצעי להקלת סיכון).

76. הצדקה שלישית שמצא חברי היא "הצדקה מהותית". לביסוס הצדקה זו נעזר חברי בהגדרת "מקרה הביטוח" בפוליסה, ממנה הוא מבקש להסיק כי גיל הנהג אינו משליך על טיב הסיכונים המבוטחים, אלא מהווה תנאי שנועד לצמצם סיכונים אלו. לכן, לשיטתו, נהיגה על ידי נהג שאינו עומד במגבלת הגיל אינה סיכון חדש, אלא

החמרת סיכון קיים. להדגמת ההבדל בין סיכון חדש להחמרת סיכון, הציג חברי שתי פוליסות לביטוח מבנה: אחת המכסה כל נזק שיתרחש למבנה, ושניה המכסה נזקי אש בלבד. עתה, מבקש חברי כי נניח שהסיכון לקריסת המבנה גדל בשל עבודות שיפוץ נרחבות המתבצעות בבניין. לדבריו, ביחס לפוליסה הראשונה מדובר בהחמרת סיכון, בעוד שביחס לפוליסה השניה מדובר בסיכון חדש. זאת, לגישתו, בשל ההגדרה השונה של "מקרה הביטוח" בשתי הפוליסות.

הדוגמה שהביא חברי היא דוגמה נאה, אך לטעמי היא דוגמה חסרה, ויש לערוך בה שינוי מינורי כדי לקרב אותה לענייננו: ניקח, לצורך הדיון, את הפוליסה הראשונה בדוגמה של חברי, זו המכסה כל נזק שיתרחש למבנה. כעת, נניח כי באותה הפוליסה נקבע במפורש כי הכיסוי הביטוחי לא יחול על נזקים למבנה שיתרחשו בגין עבודות שיפוץ. כמו כן, נניח כי ניתן לרכוש כיסוי ביטוחי עבור נזקים אלו תמורת פרמיה יקרה יותר. האם, לדידו של חברי, גם במצב המתואר עבודות השיפוץ הן בגדר "החמרת סיכון" גרידא?

לטעמי, ניתן להקביל את התנייה בדוגמה לעיל למגבלת הגיל העומדת לדיון בערעור שלפנינו. בשני המקרים, המבוטח יכול לבחור אם לרכוש פוליסה יקרה עם כיסוי ביטוחי מלא, או להסתפק בפוליסה זולה ו"רזה" יותר ולטול על עצמו את הסיכון להיוותר ללא כיסוי ביטוחי. ההיזקקות להגדרתו של "מקרה הביטוח" בפוליסה היא כמובן חשובה ואף נדרשת, אך אין היא חזות הכל, ואין בה לבדה כדי להכריע אם תניית פטור מהווה 'החמרת סיכון' או אם היא מתייחסת לסיכון חדש שלא כוסה בפוליסה מלכתחילה. לשון אחר: העובדה שתניית פטור אינה שלובה בתוך הגדרתו של "מקרה הביטוח", אלא מופיעה בנפרד (ובמודגש בהתאם להוראות הדין), אינה הופכת אותה לתנייה "מחמרת סיכון". על אחת כמה וכמה כאשר היה זה המבוטח שביקש להוסיף תנייה זו כנגד הוזלת הפוליסה.

77. "אדישותה" של חברת הביטוח והתייקרות תעריפי הביטוח: חברי סבור כי החלת הלכת סלוצקי בתנאים של שוק תחרותי לגבי פוליסות ביטוח רכב, לא אמורה להוביל להתייקרות בתעריפי הביטוח. זאת, משום שגם בהינתן עלייה בתוחלת הנזק (בגין הענקת כיסוי חלקי לנהגים צעירים), חבותה של חברת הביטוח היא לשלם תגמולי ביטוח יחסיים בלבד, שעלותם מבחינת חברת הביטוח "שקולה" לעלות הכיסוי המלא הניתן לנהגים העומדים במגבלת הגיל. לכן, חברת הביטוח אמורה להישאר "אדישה" בין מצב של מתן פיצוי מלא לנהג ותיק לבין מצב של מתן פיצוי חלקי לנהג צעיר.

לטעמי, ניתוחו של חברי בדבר "אדישותה" של חברת הביטוח מעורר קושי ואינו יכול להתקבל. אסביר.

78. לפי גישתו של חברי (כמו גם לגישתה של חברתי), מבוטח שרכש פוליסה עם מגבלת גיל ואפשר לבנו הצעיר לנהוג ברכב, ובאותו הזמן התרחש מקרה הביטוח – אזי מדובר בהחמרת סיכון והמבוטח יהיה זכאי לתגמולי ביטוח מופחתים; לעומת זאת, אם המבוטח אפשר לבנו הצעיר לנהוג ברכב, אולם בהמשך, בעת התרחשות מקרה הביטוח, הרכב היה נהוג בידי נהג ותיק – המבוטח יהיה זכאי לתגמולי ביטוח מלאים.

כעת נשוב ונעמיד לנגד עינינו את לשונו של סעיף 18 לחוק, ובפרט סעיף

18(ג):

תוצאות של החמרת הסיכון

18. (א) תוך שלושים ימים מהיום שנמסרה למבטח הודעה על שינוי מהותי או מהיום שנודע לו עליו בדרך אחרת, לפי המוקדם יותר, וכל עוד לא קרה מקרה הביטוח, רשאי המבטח לבטל את החוזה בהודעה בכתב למבוטח.

(ב) ביטל המבטח את החוזה מכוח סעיף זה, זכאי המבוטח להחזר דמי הביטוח ששילם בעד התקופה שלאחר הביטול, זולת אם פעל המבוטח בכוונת מרמה; לא ביטל המבטח את החוזה, רואים אותו כמסכים להמשך קיומו על אף השינוי.

(ג) קרה מקרה הביטוח לפני שנתבטל החוזה מכוח סעיף זה, אין המבטח חייב אלא בתגמולי ביטוח מופחתים בשיעור יחסי, שהוא כיחס שבין דמי הביטוח שהיו משתלמים לפי המקובל אצלו במצב שלאחר השינוי לבין דמי הביטוח המוסכמים, והוא פטור כליל בכל אחת מאלה:

(1) לא ניתנה הודעה לפי סעיף 17, והדבר נעשה

בכוונת מרמה;

(2) מבטח סביר לא היה מתקשר באותו חוזה, אף

בדמי ביטוח מרובים יותר, אילו ידע שהמצב הוא כפי שהוא לאחר השינוי; במקרה זה זכאי המבוטח להחזר דמי הביטוח ששילם בעד התקופה שלאחר השינוי.

ודוק: לפי לשונו של סעיף 18(ג), לכאורה אין דרישה לקשר סיבתי עובדתי בין

החמרת הסיכון לבין התרחשות מקרה הביטוח. דהיינו, משעה שהוחמר הסיכון של

חברת הביטוח (והחוזה לא בוטל על ידה), היא תחוב בתגמולי ביטוח מופחתים ללא

קשר לשאלה אם החמרת הסיכון היא הגורם שבעטיו אירע מקרה הביטוח. ובהשלכה

לענייננו: אם נניח כשיטת חברי וחברתי כי אי עמידה במגבלת גיל מהווה החמרת

סיכון, אזי למן הרגע שבו נהג ברכב נהג צעיר (והסיכון הוחמר), חברת הביטוח תחוב בתגמולי ביטוח מופחתים, בין אם בעת התרחשות מקרה הביטוח הנהג היה צעיר ובין אם הוא היה ותיק.

79. תוצאה זו נראית מוקשית, אולם שיטתם של חבריי לפיה מדובר בהחמרת סיכון, מובילה לתוצאה זו. כאשר חברת הביטוח מנפיקה פוליסה מוזלת עם מגבלת גיל (800 ₪), התמחור נעשה על בסיס ההנחה כי ברכב ינהג אך ורק נהג ותיק. לעומת זאת, כאשר מבוטח רוכש ביטוח ללא מגבלת גיל, הפרמיה שתיגבה ממנו למן הרגע הראשון היא הפרמיה היקרה (1,000 ₪), וזאת ללא תלות בשאלה אם מי שינהג ברכב בעת התרחשות מקרה הביטוח יהיה נהג צעיר או נהג ותיק. במילים אחרות, משעה שנרכשה פוליסה ללא מגבלת גיל, אין זה משנה כלל אם הנהג הוותיק נוהג ברכב 1% מהזמן או 100% מהזמן. כך או כך, הפרמיה שהוא ישלם תהיה הפרמיה היקרה. על כך אין חולק.

לאמור לעיל יש תמונת ראי: על מנת להבטיח את "אדישותה" של חברת הביטוח להחלת ההסדר של החמרת הסיכון, הטלת חיוב על חברת הביטוח לשלם תגמולים מופחתים לא יכולה להיות תלויה בשאלה מהו גילו של הנהג בעת התרחשות מקרה הביטוח. אם לא תאמר כן, יהא זה הנהג הוותיק שייחנה מ-windfall. זאת, משום שאם מלכתחילה הוא היה רוכש ביטוח עבור עצמו ועבור נהג צעיר, הוא היה נדרש לשלם 1,000 ₪ גם עבור הכיסוי הביטוחי שלו עצמו. ואילו כעת, לשיטת חבריי, הנהג הוותיק ינהג מכיסוי ביטוחי מלא, אף שהוא שילם פרמיה של 800 ₪ בלבד, וזאת חרף העובדה שהוא "החמיר את הסיכון" ואפשר לבנו הצעיר לנהוג ברכב.

80. הנה כי כן, ההסדר של החמרת סיכון הוא בבחינת שטר ששוברו בצדו: מחד גיסא, המבוטח זוכה בכיסוי ביטוחי אף שהסיכון המקורי שבוטח היה פחות חמור; ומאידך גיסא, משעה שהוחמר הסיכון, המבוטח יהיה זכאי לתגמולי ביטוח מופחתים בלבד, וזוהי תרופתה של חברת הביטוח ל"הרחבת" הכיסוי הביטוחי.

לכן, אם נאחז בגישה כי אי עמידה במגבלת גיל מהווה החמרת סיכון, אזי לשיטת חברי השופט גרוסקופף, על מנת להותיר את חברות הביטוח "אדישות", עלינו לקבוע כי משעה שהוחמר הסיכון, גם נהג ותיק יזכה לתגמולי ביטוח מופחתים בהתרחש מקרה ביטוח. תוצאה זו מתבקשת גם לנוכח לשונו של סעיף 18(ג) לחוק. מסופקני אם לכך כיוון חברי, ודומה כי הדברים ממחשיים את הקושי האינהרנטי הטמון בגישה המסווגת אי עמידה במגבלת גיל כהחמרת סיכון.

81. נקודה זו מחברת אותנו להערכתו של חברי, ולפיה החלת ההסדר של החמרת הסיכון על מקרים של אי עמידה במגבלת גיל, כלל לא צפויה להוביל להתייקרות תעריפי הביטוח. לטעמי, הערכה זו של חברי היא בגדר משאלת לב, וזאת מטעם נוסף המשקיף על הדברים מזווית אחרת.

כפי שכתבתי בפסק דיני, מהמסמך מטעם רשות שוק ההון ביטוח וחיסכון עולה כי במצב דהיום, חברות הביטוח מניחות שהן פטורות מתשלום דמי ביטוח במקרים שבהם הופרה מגבלת הגיל. לכן, אם חברות הביטוח תאלצנה לשלם תגמולי ביטוח, ולו חלקיים, בגין סיכונים שלא נלקחו על ידן בחשבון מלכתחילה, הרי שבהכרח הוצאותיהן תגדלנה (דומה כי אף חברי מכיר בכך שזוהי תוצאה אפשרית, אלא שלגישתו, "עלות" זו תנגוס רק ברווחיהן של חברות הביטוח, ובתנאים של שוק תחרותי הדבר אינו אמור להוביל להתייקרות של הפוליסות). חשוב לציין כי התזה של חברי והטיעונים שהוא מעלה נגד עמדתה של רשות שוק ההון ביטוח וחיסכון, לא נטענו על ידי המערער, וממילא לא ניתנה למשיבים הזדמנות להתייחס אליהן. דומה אפוא כי גם חברי יסכים שהניתוח שהציג מבוסס על תמונה חלקית ועל הנחות שלא נתלבנו כדבעי, לרבות בנוגע לאופן קביעת תעריפי הביטוח, לתנאי השוק ולהתנהגותו הצפויה של השוק. במצב דברים זה, כמענה לחברי, אף אני ארשה לעצמי, בזהירות המתבקשת, להניח הנחות בנוגע לאופן תמחור תעריפי הביטוח ותגובתו הצפויה של השוק.

82. כפי שהוסבר במסמך מטעם רשות שוק ההון ביטוח וחיסכון, נוסחת תעריף הביטוח מורכבת על פי רוב משלושה רכיבים: א. פרמיית סיכון – תוחלת הנזק המחושבת כמכפלה של שכיחות הנזק וחומרתו; ב. רכיב העמסה – רווח של חברת הביטוח והוצאות קבועות ומשתנות (כגון שיווק, שכר, עמלות וכיו"ב); ג. רכיב אי ודאות – עבור סטיות בלתי צפויות.

טיעונו של חברי בדבר "אדישות" חברת הביטוח, מבוסס על ההנחה כי תוחלת הנזק העודפת של נהג צעיר, שקולה לחלקיות הפיצוי שישולם למבוטח בהתרחש מקרה ביטוח, ולכן הענקת כיסוי חלקי לנהג צעיר לא אמורה להעלות או להוריד מבחינתה של חברת הביטוח. אחד הקשיים בטיעון זה טמון בכך שהוא מתעלם מהרכיב השלישי ממנו מורכבת נוסחת תעריף הביטוח – רכיב אי הוודאות. במילים אחרות: הנחתו של חברי, ולפיה אם נחיל את גישת הכיסוי החלקי פרמיית הסיכון לא תשתנה, אינה מחייבת את המסקנה כי תעריפי הביטוח לא ישתנו. זאת, משום שפרמיית הסיכון היא רק אחד הרכיבים שמהם נגזרים תעריפי הביטוח. רוצה לומר, ששינוי בפרמיית הסיכון אינו

תנאי הכרחי להתייקרות תעריפי הביטוח, ושינויים ביתר הרכיבים – רכיב ההעמסה ורכיב אי הוודאות – עשויים גם הם להוביל להתייקרות. ואכן, כפי שיוסבר להלן, החלת גישת הכיסוי החלקי צפויה להשפיע על רכיב אי הוודאות של חברת הביטוח, מה שעשוי להוביל להתייקרות בתעריפי הביטוח.

83. אחד הפרמטרים שחברת הביטוח נדרשת לבחון בעת קביעת תעריפי הביטוח הוא ממוצע הסיכון. אסביר בעזרת סוגיית גיל הנהג: כאשר חברת הביטוח קובעת כי פרמיה של נהג ותיק תעמוד על סך של 800 ₪ ופרמיה של נהג צעיר תעמוד על סך של 1,000 ₪ (בהתאם לדוגמה המספרית של חברי), חברת הביטוח לוקחת בחשבון את התפלגות גילאי הנהגים בקרב קבוצת המבוטחים. דהיינו, לצורך הדוגמה, כאשר חברת הביטוח מתמחרת את תעריף ביטוחי הרכב, היא מניחה כי 80% מהנהגים המבוטחים הם ותיקים ו-20% הם צעירים. תמהיל זה של גילאי המבוטחים משקף את ממוצע הסיכון לו חשופה חברת הביטוח בגין פרמטר זה של גיל הנהג.

שינוי של ממוצע הסיכון, פירושו שינוי בחשיפה של חברת הביטוח להסתברות התרחשותם של מקרי ביטוח. ככל שאחוז הנהגים הצעירים המבוטחים יגדל על חשבון הנהגים הוותיקים המבוטחים, ממוצע הסיכון של חברת הביטוח יעלה, מה שיוביל בתורו להתייקרות הפרמיות (ראו אצל ולד בעמ' 48-49, המציין כי תופעה של "נשירת מבוטחים נמוכי סיכון מקבוצת המבוטחים", תוביל להאמרת הפרמיות בהתאם לעלייה בממוצע הסיכון של הקבוצה (יצויין כי דבריו של ולד נאמרו במסגרת התייחסותו לתופעה של "ברירה שלילית" (adverse selection) ולתופעת ה"היפרדות", העלוות להתרחש במצבים של א-סימטריה במידע)).

נדגים: נניח כי חברת ביטוח מבטחת מיליון נהגים שהתפלגות הגילאים שלהם היא נורמלית (80% ותיקים ו-20% צעירים). כעת נפנה לחברת הביטוח ונציע לה להחליף את כל הנהגים הוותיקים שלה בנהגים צעירים, כך ש-100% ממבוטחיה יהיו נהגים צעירים, וכל נהג ישלם פרמיה של נהג צעיר בסך 1,000 ₪. האם חברת הביטוח תישאר אדישה להצעה זו? התשובה לכך שלילית. הסיבה לכך היא שככל שאחוז הנהגים הצעירים מקרב הנהגים המבוטחים יגדל, וככל שהסטייה מההתפלגות הנורמלית תהיה משמעותית יותר, ממוצע הסיכון של חברת הביטוח יגדל, וחברת הביטוח תהיה חשופה ליותר מקרי ביטוח בפרק זמן נתון. עצם העובדה שכל מבוטחיה ישלמו פרמיה יקרה של נהג צעיר, לא בהכרח תאיין את הסיכון הנוסף שאליו תיחשף חברת הביטוח בעקבות העלייה בממוצע הסיכון. במילים אחרות, הנחה בדבר התפלגות גילי הנהגים המבוטחים היא אחד הפרמטרים שעל בסיסם נקבע מלכתחילה שיעור

הפרמיה; וככל שחוסר הוודאות לגבי התפלגות זו יגבר, כך יקשה על חברת הביטוח להעריך את ממוצע הסיכון שאליו היא חשופה. חוסר ודאות זה יילקח על ידה בחשבון בעת קביעת מחירי הביטוח, מה שצפוי להוביל לייקור של הפרמיות המשולמות על ידי כלל הנהגים.

84. החלת גישת הכיסוי היחסי בתחום ביטוח הרכב ברוח הלכת סלוצקי, צפויה להעמיד את חברות הביטוח במצב של חוסר ודאות לגבי מאפייני הנהגים המבוטחים על ידן. זאת, משום שחברות הביטוח תאלצנה להניח שכל פוליסה של נהג ותיק כוללת בתוכה כיסוי (יחסי) גם עבור נהג צעיר. ודוק: בניגוד לדברי חברי, גילו וניסיונו של הנהג המבוטח אינו "מידע גלוי לכל", ולטעמי מדובר בסיטואציה מובהקת של א-סימטריה במידע בין המבוטח לבין חברת הביטוח. זאת, שהרי חברת הביטוח לא תוכל לדעת אם הנהג הוותיק שרכש את הפוליסה המוזלת, עתיד לאפשר לילדיו הצעירים לנהוג ברכב. בכך תישלל מחברת הביטוח היכולת להעריך כיאות את אופן התפלגות גילאי הנהגים המבוטחים, מה שצפוי לגרור עליה ב"רכיב אי הוודאות", שהוא כאמור אחד הרכיבים המרכיבים את נוסחת תעריף הביטוח. דומה כי לכך כיוונה רשות שוק ההון ביטוח וחיסכון, כאשר ציינה כי –

"תיק הביטוח של חברת הביטוח עשוי להיות חשוף לסיכון 'אנטי סלקציה' (שיעור המבוטחים אשר להם תוחלת נזק גבוהה יותר בפועל מהתוחלת הצפויה במסגרת הליך הצירוף לביטוח). על מנת למנוע מצב זה, חברת ביטוח עשויה להגדיל את רכיב אי הוודאות שמשמעותו העלאת תעריף הביטוח לכלל המבוטחים בתיק הביטוח" (פס' 5 (ג) למסמך מטעם רשות שוק ההון ביטוח וחיסכון).

איני שותף אפוא לתזה של חברי כי החלת הלכת סלוצקי על תחום ביטוח הרכב, לא תגרור כל שינוי בתעריפי הביטוח. כאמור, אף עמדתה של רשות שוק ההון ביטוח וחיסכון היא כי תעריפי הביטוח צפויים להתייקר בעקבות כך, ולא מצאתי טעם משכנע להתעלם מהערכה זו, שהיא על פניה הגיונית ומתבקשת. באשר להערכתו של חברי כי ככל שהחלת הלכת סלוצקי אמנם תשית על חברות הביטוח עלויות נוספות, אזי עלויות אלו תבואנה רק על חשבון רווחיהן של חברות הביטוח ולא תגולגלנה אל כתפי ציבור המבוטחים – הרי שמדובר בהערכה הלוקה במידה רבה של ספקולטיביות, וכשלעצמי מסופקני לגבי מידת אחיזתה במציאות (ולא למותר להזכיר כי לפי המסמך של רשות שוק ההון ביטוח וחיסכון, הרווח של חברת הביטוח הוא כמובן אחד מהרכיבים שמהם נגזרים תעריפי הביטוח).

85. סייג המרמה: חברתי, השופטת ברק-ארז, מכירה בצורך לשרטט גבולות להלכת סלוצקי ולגישת הכיסוי היחסי, ולשיטתה גבולות אלו מצויים בסעיף 18(ג)(1) לחוק. לפי סעיף זה, תישלל זכותו של המבוטח לקבל תגמולי ביטוח במצב של החמרת סיכון, וזאת כאשר המבוטח לא מסר הודעה לחברת הביטוח על אודות החמרת הסיכון "והדבר נעשה בכוונת מרמה". עם זאת, חברתי סבורה כי לא די בידיעה של המבוטח כי נהג צעיר נהג ברכב, אלא נדרש "דבר מה נוסף", כגון הורים המאפשרים לילדיהם הצעירים לנהוג ברכב מעת לעת. כן סבורה חברתי כי במצב שבו מבוטח רוכש מלכתחילה פוליסה מוזלת עם מגבלת גיל, מתוך תכנון לאפשר לנהג צעיר לעשות שימוש ברכב – הרי שמדובר ב"כוונת מרמה".

חברי, השופט גרוסקופף, סבור כי פרשנותה של השופטת ברק-ארז לסייג המרמה היא מרחיבה מדי. לגישתו, "לחברת הביטוח אין לא זכות, ולא אינטרס מוגן, שהורים ירכשו בעבור בנם הצעיר ביטוח מקיף המכסה באופן מלא את חבותו", ולכן "החלטתם שלא לרכוש ביטוח נוסף בעבור הבן, ולהסתפק בכיסוי חלקי, איננה יכולה להיות 'כוונת מרמה' השוללת את הכיסוי הביטוחי באופן מוחלט". נאמן לגישתו בדבר "אדישותה" של חברת הביטוח, חברי מוסיף כי "הימנעות ממסירת הודעה לחברת הביטוח לפיה מעת לעת נוהג אדם שגילו או הוותק שלו נמוכים מההגבלה אינה צפויה, כמובהר, לגרום לנזק כלשהו לחברת הביטוח (שהרי חבותה תצומצם בהתאם). אם כך, מה הטעם להפעיל סנקציה כה חמורה בגין הפרת חובת הדיווח?". עם זאת, חברי אינו שולל את תחולתו של סייג המרמה, אלא מצמצם אותו למצבים מובהקים של מרמה כדוגמת המקרים הבאים: כאשר לאחר התרחשות מקרה הביטוח, המבוטח נמנע מלמסור לחברת הביטוח כי נהג הרכב היה נהג צעיר, וזאת במטרה לגבות דמי ביטוח מלאים; או כאשר לפני כריתת חוזה הביטוח, המבוטח מוסר במכוון מידע מטעה בנוגע לגיל או לוותק של אדם מסוים, מתוך מטרה להשיג בעבורו ביטוח בתנאים שאינם משקפים את הסיכון הנשקף ממנו.

86. אכן, כדברי חברי, לחברת הביטוח אין זכות שהורים ירכשו ביטוח עבור בנם הצעיר. על כך איש לא יחלוק. ברם, לטעמי יש להסתכל על הדברים במהופך: לא שאלת זכותה של חברת הביטוח לחייב מבוטח לרכוש כיסוי ביטוחי היא העומדת לדיון; אלא שאלת זכותו של המבוטח לקבל תגמולי ביטוח בגין סיכון שהוצא במפורש מגדרי הפוליסה, זו השאלה העומדת להכרעתנו. למקרא חוות דעתו של חברי, עשוי להתקבל הרושם כי נתעמעמה העובדה הפשוטה שאנו מצויים בתוך דלת אמותיו של חוזה, הכולל תנייה מפורשת שנקבעה לבקשת המבוטח, ושבעבורה הוא זכה להנחה במחיר

הפרמיה. התרחקותו של חברי מתחום דיני החוזים, נשקפת אפוא היטב מדבריו אלו בנוגע לסייג המרמה.

זאת ועוד. הנחתו של חברי כי הימנעות המבוטח ממסירת הודעה לחברת הביטוח בדבר החמרת הסיכון, לא צפויה לגרום נזק כלשהו לחברת הביטוח, היא שגויה. הטעם לכך כפול: ראשית, לפי סעיף 18(א) לחוק, זוהי חובתו החוקית של המבוטח למסור הודעה לחברת הביטוח על אודות שינוי מהותי שהביא להחמרת הסיכון, והודעה זו מקנה לחברת הביטוח את הזכות לבטל את חוזה הביטוח. מכאן, שהימנעות המבוטח מלמסור הודעה כנדרש, שוללת מחברת הביטוח את זכות הביטול המוקנית לה בחוק. שנית, וכפי שהוסבר לעיל, על מנת להותיר את חברת הביטוח "אדישה", זכותה לשלם תגמולי ביטוח מופחתים מתגבשת כבר במועד החמרת הסיכון, ללא תלות בשאלת גילו של הנהג במועד התרחשות עתידית של מקרה הביטוח. לכן, אם המבוטח לא ימסור לחברת הביטוח הודעה על החמרת הסיכון, ובהמשך יתרחש מקרה ביטוח בשעה שהרכב היה נהוג בידי נהג ותיק, חברת הביטוח לא תהיה מודעת לכך שעומדת לה הזכות לשלם תגמולים מופחתים.

87. מחוות דעתם של חבריי עולה כי שניהם מסכימים שתכנון מראש של מבוטח, המוסר מידע שגוי לגבי גילו של נהג מסוים במטרה ליהנות מפרמיה מוזלת (כנגד קבלת כיסוי ביטוחי חלקי), עולה כדי כוונת מרמה. כפי שציינתי לעיל, אף אני סבור כן, אולם ספק רב בעיניי עד כמה סייג המרמה מהווה פתרון אפקטיבי למצבים מעין אלו. זאת, משום שהקושי הראייתי שיעמוד בפני חברות הביטוח להוכיח מרמה מצדו של המבוטח בעת כריתת חוזה הביטוח, יוביל הלכה למעשה להחלה כמעט אוטומטית של ההסדר המזכה את המבוטח בתגמולי ביטוח מופחתים. כפי שציינה חברתי, הסדר זה לא נועד לאפשר מלכתחילה התנהלות מפרה מצד המבוטח, אך חוששני כי זו תהיה תוצאתו.

88. גישתו של חברי, השופט גרוסקופף, המבקשת לחייב את חברת הביטוח בתשלום תגמולים מופחתים במצבים שבהם המבוטח הפר את מגבלת הגיל, מתרחקת מגבולות דיני החוזים ומתקרבת למודל של מעין 'אחריות מיוחדת', המטילה על צד לחוזה חובות המנוגדות ללשון החוזה; המנוגדות לציפיותיהם החוזיות של הצדדים; המנוגדות לאופן הקצאת הסיכונים על ידי הצדדים; והמתעלמות מהאופן בו נקבעת התמורה החוזית על ידי הצדדים.

אם מקלפים את השכבות ובוחנים את ליבת גישתו של חברי, התמונה המתקבלת היא זו: כאשר חברת ביטוח כורתת חוזה עם מבוטח ומקנה לו כיסוי ביטוחי

הכולל מגבלת גיל, הדין כופה עליה לכרות "חוזה רעיוני" עם כל הנהגים הצעירים שינהגו ברכב, וזאת מבלי ששולמה לה תמורה עבור כך, ומבלי שנתאפשר לה לשקלל את הסיכון שהיא תיחשף אליו בגין "חוזי רפאים" אלו שנכפו עליה. כפי שהסברתי באריכות בפסק דיני, גישה זו מעוררת קושי משפטי ניכר, והיא אף טומנת בחובה השלכות רוחב פוטנציאליות בעלות השפעה שלילית על שוק הביטוח. מטעמים אלו, אני סבור כי יש להותיר את פסקי הדין של בית משפט השלום ובית המשפט המחוזי על כנם, ולדחות את הערעור.

89. סוף דבר: נקודת המוצא לדיוננו היא קיומו של חוזה בין חברת הביטוח למבוטח; חוזה זה כולל מגבלת גיל שנוספה לפוליסה לבחירתו של המבוטח; וכנגד מגבלה זו זכה המבוטח להנחה במחיר הפרמיה. זוהי נקודת ההתחלה, ולטעמי זוהי גם נקודת הסיום.

עם זאת, בסופו של יום נותרה דעתי במיעוט, ושני חבריי הכריעו כי יש להשיב את הדיון לבית משפט השלום על מנת שיקבע ממצאים בשאלת קיומה של "כוונת מרמה". דא עקא, כפי שתואר לעיל, תפישותיהם של חבריי בעניין זה אינן זהות, וקיימים ביניהם ניואנסים לגבי טיבו של סייג המרמה והיקף התפרשותו. בנסיבות אלו, למען יקל על הערכאות הדיוניות ליישם את פסק דיננו, אצרף את דעתי במישור האופרטיבי לדעתה של חברתי, השופטת ברק-ארז, ככל שהדבר נוגע לבירור תחולתו של סייג המרמה.

ש ו פ ט

השופטת ד' ברק ארז:

1. האם מקרה שבו נקבע בפוליסת ביטוח כי היא חלה על נהגים מגיל מסוים ובפועל נהג ברכב נהג צעיר יותר שהיה מעורב בתאונה אינו מכוסה כלל על-ידי הפוליסה, ולכן חברת הביטוח פטורה בו כליל מפיצוי? או שמא זהו מקרה שבו הנזק מכוסה על-ידי הפוליסה אלא שהתאונה התרחשה בנסיבות של "החמרת סיכון", כך שהפיצוי לגביו יהא יחסי? זו השאלה העיקרית שבה נדרשנו להכריע. חברי השופט י' עמית בחן אותה בפסק דינו המקיף וסבר כי מדובר במקרה שבו הסיכון אינו מכוסה כלל. עמדתי בעניין זה שונה. אף-על-פי-כן, גישתי – שאותה אפרוס להלן – עשויה להוביל במקרים רבים לתוצאה מעשית דומה לזו שהגיע אליה חברי. כפי שאסביר ביתר

פירוט בהמשך, בשונה מחברי, אני סבורה שנהיגה על-ידי נהג צעיר בעת שפוליסת הביטוח אינה מכסה נהגים צעירים נחשבת, ברגיל, מקרה של החמרת סיכון. בכך, נפתחת הדלת לעבר תחולתו של עקרון הפיזיו היחסי, תוך התחשבות בעלויות היחסיות של פוליסה המכסה נהגים צעירים ושל פוליסה שאינה מכסה אותם. אולם, ואף את זאת אסביר, מקרים שבהם נרכשת פוליסה שאינה מכסה נהגים צעירים מתוך כוונה שגם נהג צעיר יעשה שימוש ברכב המבוטח כעניין שבשגרה הם מקרים מובהקים של "כוונת מרמה" ששוללת את הזכאות לפיזיו.

על "החמרת הסיכון" ושינויים בחוזה הביטוח

2. נקודות המוצא שלי ושל חברי הן דומות בכל הנוגע למעמדו של עקרון ה"מידתיות" בתגמולי ביטוח בגדרו של סעיף 18 לחוק חוזה הביטוח, התשמ"א-1981 (להלן: חוק חוזה ביטוח או החוק), כפי שפורש ויושם ברע"א 3260/10 חתמי לויטס נ' סלוצקי (15.9.2013) (להלן: עניין סלוצקי)). כידוע, באותו מקרה אי-הכנסתם של התכשיטים שבבעלותו של המבוטח לכספת, כדרישת הפוליסה, הוכרה ככזו המצדיקה את החלתו של הסדר התגמולים היחסי. לצד זאת, חברי סבור כי מקרה של נהיגת נהג צעיר תוך חריגה ממגבלת הגיל שנקבעה בפוליסה אינו מצדיק את החלת ההסדר היחסי, שכן לשיטתו אין מדובר בהחמרת סיכון אלא בשינוי של "הסיכון המוסכם" מלכתחילה. דעתי שונה.

3. בניגוד לחברי, אני סבורה שהתבוננות בשתי הדוגמאות – זו שנדונה בעניין סלוצקי וזו שנדונה במקרה שבפנינו – מובילה למסקנה שמדובר בשני מקרים שאינם שונים בתכלית, הגם שיש ביניהם שוני שיש לתת לו משמעות, כמפורט בהמשך. לשיטתי, ההבדל העיקרי בין המקרים נעוץ ב"שער הכניסה" להסדר הפיזיו היחסי הקבוע בסעיף 18 לחוק. בעניין סלוצקי סעיף 21 לחוק, שעניינו אי-נקיטת אמצעי להקלת הסיכון שנדרש המבוטח לנקוט, שימש כשער הכניסה לדיון בהסדר התגמולים היחסי. בענייננו, לעומת זאת, מדובר במקרה שנכנס "בדלת הראשית" של ההסדר – סעיף 17 לחוק, הקובע כי "נודע למבוטח שחל שינוי מהותי, עליו להודיע על כך מיד למבטח בכתב". כפי שהסביר חברי, ההסדר בחוק קובע כי לאחר מסירת ההודעה על השינוי המהותי למבטח הוא רשאי לבטל את חוזה הביטוח בהודעה למבוטח, ואם קרה מקרה הביטוח לפני שנתבטל החוזה – יחול, ככלל, הסדר התגמולים היחסי וזאת למעט שני חריגים. הראשון – מקרים בהם נמנע המבוטח ממסירת הודעה למבטח אודות השינוי "בכוונת מרמה" (סעיף 18(ג)(1) לחוק), והשני – מקרים שבהם הוכח כי

"מבטח סביר" לא היה מתקשר באותו חוזה ביטוח אילו ידע מראש על השינוי (סעיף 18(ג)(2) לחוק).

4. אם כן, השאלה המתחדדת בענייננו היא זו – האם נהיגה של נהג צעיר בפוליסה שמכסה, למשל, כמו בענייננו, נהג מגיל 30 ומעלה, מהווה "שינוי מהותי" של פוליסת הביטוח, המאפשר את החלת ההסדר היחסי, או שמא שינוי של הסיכון שהוסכם עליו מלכתחילה, אשר מוציא את המקרה הביטוחי מכלל תחולתה של הפוליסה? בניגוד לאופן שבו הוצגו הדברים בחוות דעתו של חברי, אני סבורה שהתבוננות "פשוטה" בדוגמת הכספת ובמקרה שבפנינו אינה מובילה להבחנות קטגוריאליות ברורות בהקשר זה. לטעמי, התשובה נעוצה הן בהתבוננות בלשון החוק והן בבחינת תכליתו הצרכנית של חוק חוזה ביטוח, כמו גם שיקולי מדיניות נוספים.

5. סעיף 17 לחוק חוזה ביטוח מתייחס ל"חובת הודעה על החמרת הסיכון". כאמור, הסעיף קובע כי במקרים שבהם חל "שינוי מהותי", על המבוטח להודיע על כך מיד למבטח, בכתב. הסעיף מוסיף ומפרט כי "שינוי מהותי" הוא "שינוי בענין מהותי ששאלה עליו הוצגה למבוטח לפני כריתת החוזה ושחל אחרי שניתנה תשובה לאותה שאלה"; "שינוי שחל אחרי מסירת הפוליסה למבוטח, בנושא שצוין בה במפורש כענין מהותי"; או "דבר המגלה שתשובה לשאלה בענין מהותי היתה לא נכונה ויש בכך כדי להחמיר את סיכון המבטח החמרה של ממש". עצם הניסוח מלמד על כך שאין הכוונה לשינויים מינוריים. ההפך הוא הנכון: המחוקק היה מודע לכך ששינויים מהותיים עשויים להתרחש במסגרת מערכת יחסים בין מבטח למבוטח – ואפשר זאת. אני סבורה אפוא כי יש לנקוט זהירות רבה בהגדרתם של שינויים ככאלה שחורגים מההגדרה של "שינוי מהותי" אל עבר "שינוי הסיכון המוסכם" – וכך למעשה יוצאים לחלוטין מתחולתו של חוק חוזה ביטוח.

6. על רקע זה, לשיטתי, קריאת לשונה של הוראת סעיף 17 לחוק חוזה ביטוח מלמדת כי בהחלט ניתן לראות שינוי בגיל הנהג כ"שינוי מהותי" של החוזה. על פי רוב, שאלה בעניין גיל הנהג מוצגת למבוטח לפני כריתת חוזה הביטוח, ובהתאם לתשובה שניתנת מותאם גם מחיר הפוליסה. זאת, לנוכח דרגות הסיכון השונות הנובעות מהקריטריון של גיל הנהג, בהתבסס על נתונים סטטיסטיים ואחרים. כאשר חל שינוי בגיל הנהג (למשל, כאשר ילדם הבכור של זוג מבוטחים קיבל רישיון נהיגה ומצטרף לקבוצת הנהגים במשפחה) – מוחמרת דרגת הסיכון שנטלה חברת הביטוח בפוליסה. ויובהר, כי אין עסקינן במקרה של ביטוח המוגבל לסיכון מסוים (כדוגמת, רעידת אדמה) ונעשה ניסיון להרחיבו לגבי סיכון אחר (למשל, שריפה), אלא במקרה

של ביטוח הנוגע לאותו סיכון (תאונת דרכים), אלא שדרגת הסיכון משתנה בהתאם לתנאי רקע וקריטריונים שונים, כגון גילו של הנהג.

7. עם זאת, יש להודות כי המסקנה הלשונית אינה בהכרח חד משמעית. לכך הסכים גם היועץ המשפטי לממשלה, שצייץ בעמדתו כי ההבחנה בין החמרה בסיכון לבין סיכון שכלל לא היה כלול בחוזה הביטוח היא "לא פשוטה", וכי בעת עריכתה יש להביא בחשבון מספר שיקולים – ובכלל זה את התכלית הצרכנית של חוק חוזה ביטוח; העקרונות הפרשניים החלים בתחום חוזה הביטוח על רקע התכלית האמורה; מודעותו של המבוטח לתנאי החוזה ומידת אחריותו; וכן סוג החובה החוזית שהופרה על ידו. כפי שאפרט להלן, אף אני סבורה כי השאלה הפרשנית שבפנינו נדרשת לשיקולי מדיניות שונים. בהמשך לכך, אני סבורה כי שיקולי המדיניות מובילים למסקנה זוהי לזו שאליה הובילה אותי גם לשון החוק – ושונה מזו שהגיע אליה חברי – לפיה מדובר בעניין זה בהחמרת סיכון.

שיקולי מדיניות התומכים בסיווג של "החמרת סיכון"

8. כנקודת מוצא, אני מייחסת משקל רב לתכלית הצרכנית של חוק חוזה ביטוח ו"הסביבה הפרשנית" של נושא הביטוח. כפי שציינתי בעניין סלוצקי, ההסדרים בחוק חוזה ביטוח "נובעים מטיבו המיוחד של חוזה הביטוח כחוזה המסדיר סיכונים השוכנים בחיקו של העתיד ושאינם הצדדים לו – המבוטח – סובל מנחיתות מובנית בכל הנוגע להערכתם" (ראו: שם, בפסקה 17 וההפניות המובאות בה. כן ראו סעיף 14 לחוות דעתו של חברי השופט עמית). אכן, ביסודו של חוק חוזה ביטוח מונחת גישה צרכנית מובהקת, שעניינה הגנה על ציבור המבוטחים מפני כוחם העדיף של המבטחים (ראו: ע"א 1064/03 אליהו חברה לביטוח בע"מ נ' פיאמנטה, פ"ד ס(4) 375, 386-389 (2006); ירון אליאס דיני ביטוח 123-124 (מהדורה שלישית, 2016) (להלן: אליאס, דיני ביטוח)). גישה זו הובילה במהלך השנים להטלת חובות יתרות על המבטחים (ראו: ירון אליאס "חובות אמון בתחום הביטוח המסחרי" חובות אמון בדין הישראלי 131, 132 (רות פלטו-שנער ושוקי שגב עורכים, 2016)). בין היתר נקבע כי "יש לקרוא את הפוליסה בעיניו של אדם מן היישוב החותם על מסמך שבעיניו יבטיח אותו לעת צרה, וצריכים להיות טעמים טובים כדי שרשת הביטחון תיפרם ותוסר" (ע"א 1806/05 הראל חברה לביטוח בע"מ נ' אמיתי, פ"ד סב(4) 231, 259-260 (2008)). כן נקבע כי בעניין פרשנות של חוזה ביטוח יחול כלל פרשנות מיוחדת, לפיו "במקום שהחיפוש אחר תכלית חוזה הביטוח – כפי שניתן ללמוד עליה מכוונת הצדדים, מלשון הפוליסה וממקורות חיצוניים – אינו מביא לתוצאה חד-משמעית, יש לבחור באותה תכלית המיטיבה עם

המבוטח" (ע"א 779/89 שלו נ' סלע חברה לבטוח בע"מ, פ"ד מח(1) 221, 230 (1993)). לשם השוואה, ניתן להזכיר כי בעבר נפסק – אמנם בהקשר שונה של ביטוח חובה בגין נזקי גוף – כי אין מקום לפרש תנאי בפוליסת ביטוח הקובע כי הכיסוי הביטוחי חל רק על שימוש ברכב למטרת עסקו או מקצועו של בעל הפוליסה כשולל כיסוי ביטוחי ממורשה של בעל הפוליסה שנפגע אגב נהיגה לצרכי עסקו שלו (ראו: ע"א 11081/02 דולב חברה לביטוח בע"מ נ' קדוש, פ"ד סב(2) 573, 601 (2007) (להלן: עניין דולב)).

9. על רקע זה, גם במישור התכליתי אני סבורה כי פרשנותו של המונח "החמרת סיכון" צריכה להיות מרחיבה, כך שתצומצם האפשרות להוציא אירועים ביטוחיים מסוימים מכלל תחולתה של הפוליסה.

10. אף חברי השופט עמית התייחס בחוות דעתו בהרחבה לשיקולי המדיניות הרלוונטיים לענייננו. החששות שהוא העלה בהקשר זה הם חשובים ונכונים, אולם הערכת שונה ביחס לאופן שבו יש לנתח ולבחון אותם.

11. החששות שחברי מתייחס אליהם הם אלה: החשיבות הנודעת לתמחור דיפרנציאלי של מוצרים ביטוחיים שונים והחשש כי ההיגיון הכלכלי מאחורי תמחור זה יאויץ; החשש מפני התייקרות של תעריפי הביטוח; פגיעה בתמריץ של המבוטח לתת גילוי נאות ולרכוש את הפוליסה המתאימה לו (כלומר כזו שכוללת גם כיסוי לנהגים צעירים). בעיקרו של דבר, חברי מביע את החשש לפיו צרכנים "יתפתו" לרכוש את הביטוח הזול יותר, זה שאינו כולל נהגים צעירים. בהמשך לכך, הוא מצביע על החשש שתיפגע ההרתעה של מבוטחים מפני רכישת ביטוח שאינו מתאים להם, באופן שיקרין על עליית מחירי הביטוח שכולל מגבלת גיל – כך שישקפו גם את הכיסוי החלקי עבור נהגים צעירים ממגבלת הגיל.

12. מבלי להמעט מחששות אלה, יש להזכיר כי בשלב זה הם מבוססי הערכה בלבד. חברי מעריך כי ייפגע התמריץ של חברות הביטוח להציע מוצרים מוזלים. אולם, לשיטתי אין מקום להנחה הגורפת כי חרף הבדלים במחיר בין פוליסות שכוללות מגבלת גיל לבין פוליסות שאינן כוללות הגבלה כזו אנשים יעדיפו לרכוש ביטוח שאינו מתאים לצרכיהם, באופן שיהיה לו השפעה מהותית על היקף הפיצוי שיקבלו (אולי אף בשיעורים של עשרות אחוזים) במקרה של תאונה שבה יהיה מעורב נהג צעיר. כן יש להביא בחשבון את התחרות הקיימת בשוק הביטוח, אשר משפיעה אף היא על התמריץ להציע יותר ממוצר אחד. כך או כך, אני סבורה כי הגישה המוצעת על ידי נותנת ממילא מענה מספק לחששות האמורים, כמפורט להלן.

“כוונת מרמה” והשלכותיה על הדיון

13. בשלב זה ובצד כל האמור לעיל, אבקש להבהיר: אף לשיטתי יש מקום לשרטט גבולות לגישה היחסית. עם זאת, אני סבורה כי במידה רבה הגבול מצוי בסעיף 18 עצמו, הקובע כאמור, בין היתר, כי המבטח יהא פטור כליל מתשלום תגמולי ביטוח, אף בשיעור יחסי, אם לא נמסרה לו הודעה על שינוי מהותי לפי סעיף 17 לחוק, “והדבר נעשה בכוונת מרמה”.

14. מהי כוונת מרמה בהקשר זה? אין די בכך שיהיה מדובר בשימוש ברכב על-ידי נהג צעיר בדיעה של בעל הפוליסה. הדעת נותנת שבמקרים רבים של חריגה מתנאי הפוליסה הדבר היה ידוע לבעל הפוליסה. לצורך ביסוס מרמה נדרש “דבר מה נוסף”. הכוונה היא למצבים שבהם הנהיגה ברכב הייתה לא רק בידיעתו של בעל הפוליסה אלא גם ביטוי להסכמה נמשכת שלו שכך ייעשה – בין מלכתחילה כתכנית שהייתה כבר בעת רכישת הפוליסה, ובין בהמשך במהלך חיי הפוליסה. כך למשל, ככל שמדובר בהורים המאפשרים לאחד מילדיהם הצעירים לנהוג ברכב מעת לעת, כחלק משגרת המשפחה, למשל במהלך בילויים של סוף שבוע – וחרף זאת נמנעו מרכישת פוליסה המכסה גם נהיגה של נהג צעיר – מדובר בכוונת מרמה. לעומת זאת, נהיגה חד-פעמית של אותו נהג צעיר כמי שמחליף הורה שלא חש בטוב במהלך הנהיגה – אינה מצב של מרמה.

15. בתמצית, הכלל של פיצוי מידתי אמור לפעול במקרה הטיפוסי לטובת הרשולן, ולא לטובת מי שמתכוון לנהוג במרמה כלפי חברת הביטוח. ניתן אפוא להבחין בין שני מצבים: מצב שבו המבוטח קונה במכוון ובמתוכנן ביטוח שאינו מתאים לו, משיקולי תועלת ואף ניתן לומר – בשפה פורמאלית פחות – ב“שיטת המצליח”, לבין מצב שבו המבוטח קונה ביטוח שמתאים לו, ואז בשל טעות רגעית או הזנחה אינו ממלא את תנאי הפוליסה. יש מקום לסבור כי המקרה השני הוא מקרה של “החמרת הסיכון” בעוד המקרה הראשון חורג מעבר לו, משום שהוא גולש אל מעבר לתקופת הביטוח.

שיקולי מדיניות בכל הנוגע ל“כוונת מרמה”

16. ההבחנה בין מצבים שבהם הייתה כוונה – מלכתחילה בעת רכישת הביטוח או בשלב מסוים במהלכו – לאפשר לנהגים שאינם נכללים בגיל שמוגדר בכיסוי הביטוחי לנהוג ברכב לבין מצבים שבהם מדובר במעידה חד-פעמית, גם אם רשלנית (ולא רק

במקרה של החלפת "חירום" של הנהג) תואמת לשיטתי את שיקולי המדיניות המרכזיים בחוק חוזה ביטוח, ואף מעניקה מענה לחששות שעליהם הצביע חברי, שהרי חריגה "שיטתית" או שגרתית מהגדרות הפוליסה לא תזכה את המבוטח בתגמולים יחסיים. משכך, יש בה כדי להרתיע מפני בחירה ברכישת ביטוח חסר כ"שיטה" באופן שאף עלול לגרום להחצנת עלויות במתכונת של השפעה על מחירי הביטוח. במתכונת זו, החשש מפני השלכות רוחב בשוק הביטוח יצומצם משמעותית. כמו כן, גישתי עולה בקנה אחד עם השיקולים הצרכניים של חוק חוזה ביטוח שעניינם מתן מענה והגנה למבוטחים ישרים – על דרך האנלוגיה לשיקול של לא לנעול דלת בפני לווים (כמסורת הפרוזבול).

17. זאת ועוד: כאשר מבוטח התכוון לרכוש ביטוח זול כך שיכסה אף נהגים צעירים (ולו בשיעור מופחת) משמעות הדברים היא, לכל צורך מעשי, השלמה עם מצב שבו נרכשו זה לצד זה שני חוזי ביטוח – האחד בכיסוי מלא עבור נהגים שאינם צעירים והאחר בכיסוי חסר (יחסי) עבור נהגים צעירים. הסדר הפיצוי היחסי לא נועד לכך, אלא למצבים שבהם בדיעבד התברר שאדם לא עמד בדרישות הביטוח. הוא לא נועד לאפשר מלכתחילה תכנון של התנהלות מפרה מצד המבוטח.

18. אכן, יש להודות כי לחברות הביטוח יש פחות כלים מעשיים לבצע בדיקות מקדימות שיכולות לסייע באיתור מראש של המקרים שבהם קיימת כוונת מרמה – בהשוואה לבדיקה מקדימה שעניינה הימצאות כספת בבית או הימצאותה של מערכת אזעקה העומדת בדרישות הביטוח. עם זאת, ניתן בהחלט לחשוב על אמצעים שיכולות חברות ביטוח לנקוט על מנת לוודא תיאום ציפיות ולצמצם את הסיכון להתנהלות מרמתית מצד מבוטחים. כך למשל, ניתן להעלות על הדעת מצב שבו מבוטח המבקש לרכוש פוליסת ביטוח שאינה מכסה נהגים צעירים יידרש לצרף לפוליסת הביטוח שלו הצהרה נפרדת לפיה הוא אינו מתכוון לאפשר לנהגים צעירים לנהוג ברכב – כמעין אמצעי מרתיע ומזהיר.

19. לבסוף, יתרון נוסף של הגישה המוצעת על-ידי, כך אני סבורה, הוא התאמתה הפוטנציאלית למצבים רבים נוספים בתחום הביטוחי – באופן שאינו מחייב קטגוריזציה מוקדמת. בצד זאת אבהיר כי עולם הביטוח הוא מגוון ומורכב, ודיון בביטוח רכב אינו תמיד זהה לדיון בביטוח מסוג אחר. העקרונות המותווים כאן הם עקרונות כלליים, והערכאות הדיוניות עוד יידרשו, מטבע הדברים, לעבודת היישום שלהם ממקרה למקרה.

20. לסיכום, עמדתי היא זו: מצב של נהיגה על-ידי נהג צעיר שגילו חורג ממגבלת הגיל הקבועה בפוליסת ביטוח הרכב הוא מקרה של החמרת סיכון ולכן תחול עליו הגישה היחסית. אולם, הדברים מסויגים לגבי מקרים שבהם מדובר בתכנון מראש לשימוש בביטוח זול ב"שיטת מצליח", או במילים אחרות: במקרים שבהם קיימת "כוונת מרמה".

21. מהי משמעות הדברים במישור המעשי? כידוע, הכלל הבסיסי לעניין נטלי ההוכחה בתביעות ביטוח קובע כי נטל השכנוע בדבר קרות מקרה הביטוח מוטל על המבוטח, בעוד שהנטל להוכיח את קיומו של סייג לחבות מוטל על המבטח (ראו: ע"א 78/04 המגן חברה לביטוח בע"מ נ' שלום גרשון הובלות בע"מ, פ"ד סא (3) 18 (2006); עניין דולב, בעמ' 601; ע"א 8349/09 גרטלר נ' M.H.WHEELER חתם לויטס, פסקה 10 (22.5.2011); אליאט, דיני ביטוח, בעמ' 1405). אין בכוונתי לשנות מכלל יסוד זה. עם זאת, מאחר ששאלת כוונת המרמה עשויה להיות, במידה רבה, עובדה שמצויה בידיעתו הבלעדית של המבוטח, ניתן לומר כי הוא נושא בנטל הבאת הראיות בקשר לעובדות המונחות ביסודו של עניין זה, הגם שנטל השכנוע בהקשר הרחב יותר נותר כל העת על כתפי המבטח (ראו: רע"א 143/98 דיב נ' הסנה – חברה ישראלית לביטוח בע"מ, פ"ד נג(1) 450 (1999) (להלן: עניין דיב); אליאט, דיני ביטוח, בעמ' 1416-1417). כך, אם המבוטח יימנע מלהביא כל ראיה בדבר שאלת המרמה (למשל, תצהירים של בני המשפחה שיעידו כי נהגים צעירים לא נהגו ברכב על דרך קבע), הוא עלול לשאת בסיכון שתביעתו תידחה על יסוד "כמות הוכחה מפוחתת" (ראו: עניין דיב, בעמ' 456-455). כמו כן, ניתן בהקשר זה לעשות שימוש בחזקות ובכללים ראייתיים שגורים, כך שגם אם מדובר בנטל המוטל באופן בסיסי על המבטח – אין מדובר בנטל כבד במיוחד.

22. לכאורה, חברי מכוון לתוצאה דומה בכך שהוא מצייין כי עבור חריגה מתנאי הפוליסה בשל נהיגה במקרים דחופים ומיוחדים ימצא מענה בגדרו של סעיף 29 לחוק חוזה הביטוח. סעיף זה מאפשר לתת סעד במקרה שבו היה מדובר "במעשה או במחדל של המבוטח או של המוטב שלא השפיעו השפעה של ממש על סיכון המבטח". לדעתי, התוצאה שאליה מכוון חברי עשויה להיות רצויה, אולם סעיף 29 לחוק חוזה ביטוח אינו מתאים לבעיה שלה הוא מבקש לתת מענה. נהיגה של נהג צעיר, בהנחה שהסיכון הכרוך בכך גדול יותר, אינה מתאימה – מעצם הגדרתה – לתחולתו של סעיף 29 לחוק חוזה ביטוח. כפי שכבר ציינתי, לשיטתי מדובר דווקא ב"שינוי מהותי" – כך שמובן שהוא אינו יכול להיכנס גם להגדרה של "שינוי שלא השפיע השפעה של ממש על

הסיכון". זאת ועוד: אף מ"מבט על" אני סבורה כי התוצאה שאליה הגעתי היא עדיפה, מאחר שלפיה המקרה שבו ישאר מבוטח ללא כיסוי יהיה המקרה החריג – ולא הכלל. התוצאה שאליה הגיע חברי היא הפוכה במוכן זה, כך שהיא תאפשר את תחולתו של ההסדר היחסי במקרים כגון המקרה שבפנינו רק כחריג הנתון לשיקול דעתו של בית המשפט.

לסיכום

23. יש לזכור כי רכישת חוזה ביטוח נועדה להגן גם על המבוטח הרשלן. למעשה, זוהי אחת מתכליותיו החשובות. אדם רוכש ביטוח גם כדי להגן על עצמו באותם מצבים שבהם בשל חוסר תשומת לב רגעית, עייפות, חולשה או היסח דעת, מזלו יבגוד בו. כך כאשר אדם שוכח להפעיל מערכת אזעקה. כך גם כאשר הוא נותן לבנו להסיעו לבית החולים, למרות שאולי נכון יותר היה באותו רגע להזמין מונית כדי לעשות כן. כל המקרים הללו נופלים לגדר מצב של החמרת סיכון.

24. אם כן, אם תתקבל עמדתי, גישת המידתיות בתגמולי הביטוח תוסיף למשול בכיפה, ויחד עם זאת, תהיה הרתעה מספקת מפני פעולות של ניצול לרעה של המוצרים השונים בשוק הביטוח, על חשבון מבוטחים אחרים.

25. באשר לתוצאה האופרטיבית במקרה שבפנינו, אני סבורה כי על רקע גישתי המוצעת יש מקום להורות על החזרת התיק לבית משפט השלום לצורך בירור שאלת כוונת המרמה במישור הראייתי במקרה זה. ככל שבית המשפט יקבע, על יסוד מכלול הראיות שיוצגו לו, כי אכן הייתה כוונה לאפשר לנהג צעיר באופן שיטתי לנהוג ברכב על אף שאין כיסוי בפוליסה (וראו בהקשר זה הערותי לעניין המישור הראייתי, בפסקה 21 לעיל) – לא יחול ההסדר היחסי הקבוע בסעיף 18 לחוק. אולם, ככל שייקבע כי מדובר ברשלנות רגעית ותו לא, יחול ההסדר היחסי (אלא אם כן יעלה בידה של המבטחת להוכיח את החריג השני להסדר היחסי, הקבוע כאמור בסעיף 18(2) לחוק). במכלול הנסיבות אציע כי כל צד יישא בהוצאותיו.

אחר הדברים האלה

26. בשלב זה, לאחר שהועברו לעיוני גם חוות דעתו של חברי השופט ע' גרוסקופף, וכן התייחסותו של חברי השופט עמית אליה, אבקש להוסיף מספר הבהרות קצרות, מבלי להקיף את היריעה הרחבה שפרסו מכל עבריה. אני סבורה כי עיון בדבר כמכלול

מלמד כי גישתי היא גישת "אמצע" במישור המעשי, גם אם לא במישור התיאורטי, ואני מבקשת לחדד משמעות זו של הדברים.

27. בעיקרו של דבר, חברי השופט גרוסקופף מצדד אף הוא בגישתי הפרשנית לפיה הסדר המידתיות שנקבע בחוק חוזה ביטוח ויושם בעניין סלוצקי חל, במישור העקרוני, אף על מקרה של נהיגה על-ידי נהג שאינו מכוסה על-ידי פוליסה המוגבלת לגילאי נהגים מסוימים. לצד זאת, הוא מחזיק בגישה שונה ביחס לפרשנות המונח "כוונת מרמה" שבסעיף 19(ג)(1) לחוק (ראו: פסקאות 14-15 לעיל ופסקאות 66-72 לחוות דעתו של חברי). על כן, במישור המעשי, גישותינו עשויות להוביל לתוצאות שונות מאד במקרים רבים – כל אותם מקרים שבהם נהג ברכב נהג שאינו נמנה עם הנהגים בגילאים המכוסים על-ידי הפוליסה, והדבר היה תולדה של "שיטה".

28. מנגד, הגם שגישתי שלי וגישתו של חברי השופט עמית הן לכאורה רחוקות בנקודת המוצא שלהן – שכן חברי השופט עמית דוחה את תחולתו של הסדר המידתיות בנסיבות כמו אלה שנדונות כאן – שנינו שותפים לגישה שנהיגה על-ידי נהג צעיר ברכב בעת שהפוליסה אינה מכסה את גילו לא תאפשר כיסוי במקרה שבו הדבר נעשה כ"שיטה". אולם, אני סבורה שתוצאה זו היא תולדה מתבקשת של החלת הסדר המידתיות, בכפוף לחריג המרמה, ואילו חברי השופט עמית מגיע לתוצאה זו על בסיס ההנחה שמדובר במקרה ללא כיסוי, בכפוף לאפשרות של הפעלת שיקול דעת בגדרו של סעיף 29 לחוק חוזה ביטוח. לכן, ובניגוד למשתמע לעתים מחוות דעתו של חברי השופט עמית, התוצאה שאני מגיעה אליה שונה מזו של חברי השופט גרוסקופף, ואין בה מה שמוגדר על-ידו ככפייתה של חברת הביטוח להתחייבות חוזית כלפי כלל הנהגים הצעירים שינהגו ברכב.

29. על כן, בסיכומי של דבר, אני סבורה כי גישתי מובילה לאיזון הולם בין שתי תוצאות שאינן רצויות – שלילה מוחלטת של תגמולי ביטוח (להבדיל מהפחתה בלבד) במקרים שבהם המבוטח אולי התרשל, אך לא פעל בכוונת מרמה, מחד גיסא, והימנעות משלילה מוחלטת של דמי הביטוח (תוך הסתפקות בהפחתה בלבד) אף במקרים שבהם המבוטח פועל באופן שיטתי ומודע בניגוד לתנאי הפוליסה, מאידך גיסא.

1. ההלכה שנקבעה ברע"א 3260/10 לויזס נ' סלוצקי (15.9.2013) (להלן: "הלכת סלוצקי") חידשה חידוש גדול בפסיקת בית המשפט העליון בדיני הביטוח. על פי הפסיקה שקדמה להלכת סלוצקי מבוטח בביטוח תכולת דירה שלא קיים את התנאים שנקבעו כדין בפוליסת הביטוח (באותו מקרה – החזקת התכשיטים בכספת) לא היה זכאי לתגמולי הביטוח. הלכת סלוצקי המירה כלל שלילת חבות מוחלט זה, בכלל של שלילת חבות חלקית, ובלשונה של חברתי, השופטת דפנה ברק-ארז, אשר כתבה את פסק הדין המרכזי בעניין סלוצקי, ב"גישת המידתיות בתגמולי ביטוח". השאלה העומדת לפנינו בהליך זה היא מהם תחומיו של חידוש זה, אשר על קליטתו במשפט הישראלי אין חולק. חברי, השופט יצחק עמית, סבור כי החידוש שנקבע בהלכת סלוצקי אינו חל כלל בסוג המקרים בו עסקינן, תביעות ביטוח מקיף של רכב שנדחו מאחר שגיל או ותק הנהג בעת התאונה היה נמוך מהגיל או מהוותק המינימאלי שנקבע כתנאי בחוזה הביטוח. לעומתו חברתי השופטת ברק-ארז, סבורה כי החידוש האמור חל כעקרון גם על ענייננו, ואולם היא מחריגה מגדרו "מקרים שבהם מדובר בתכנון מראש לשימוש בביטוח זול בשיטת מצליח".

להלן אבהיר מדוע מקובלת עלי עמדת חברתי כי יש להחיל את הלכת סלוצקי גם על המקרה שלפנינו, וזאת בכפוף לכך שהימנעות המבוטח מליידע את חברת הביטוח באשר לגיל או ותק הנהג לא נעשתה ב"כוונת מרמה". עם זאת, גישתי בעניין פרשנות המונח "כוונת מרמה" מצמצמת מזו של חברתי. לשיטתי מונח זה מתייחס לפעולה מכוונת, שתכליתה למנוע מחברת הביטוח מידע הדרוש לה לצורך בירור חבותה. יישום עקרונית אלו על ענייננו מביא אותי למסקנה כי יש להחזיר את התיק לבית משפט השלום, על מנת שיקבע האם יש בסיס לטענת המשיבה, חברת הביטוח הכשרה, כי המבוטח נמנע מליידע אותה כי נהג ברכב אדם שגילו נמוך ממגבלת הגיל "בכוונת מרמה".

2. מהלך דיוני יהיה כדלהלן: תחילה אבהיר את משמעותה של הלכת סלוצקי, ולאחר מכן אפרש מהן ההצדקות העומדות ביסודה, ואנמק מדוע הצדקות אלה יפות גם לענייננו; בהמשך אתמודד עם ההבחנות שמציג חברי, השופט עמית, המצדיקות לשיטתו שלא להרחיב את הלכת סלוצקי להקשר בו עסקינן; לאחר הדברים הללו אתייחס לסייג ההסתרה ב-"כוונת המרמה" הקבוע בחוק חוזה הביטוח, התשמ"א-1981 (להלן: "חוק חוזה ביטוח" או "החוק") ואבהיר את הפרשנות שראוי לתת לו. לסיום אנמק מדוע יש להחזיר את הדיון בתיק לערכאה הדיונית.

3. אפתח במושכלות יסוד: ביטוח הוא הסדר חוזי בין מבוטח למבטח במסגרתו רוכש המבוטח, במחיר של תשלום דמי הביטוח למבטח, את הזכות כי המוטב יפוצה על ידי המבטח בתגמולי הביטוח במקרה של התרחשות מקרה הביטוח (סעיף 1 לחוק חוזה הביטוח: "חוזה ביטוח הוא חוזה בין מבטח לבין מבוטח המחייב את המבטח, תמורת דמי ביטוח, לשלם, בקרות מקרה הביטוח, תגמולי ביטוח למוטב"). בלשון אחרת, המבוטח רוכש כיסוי ביטוחי מפני סיכון במחיר של תשלום וודאי למבטח.

4. התממשות הסיכון ("קרות מקרה הביטוח") הוא האירוע המכונן את חבות המבטח בתשלום תגמולי הביטוח. ודוק, חוזה הביטוח הוא הסכם משפטי מחייב גם בטרם התממש הסיכון, ואף אם לעולם לא יתממש – ולראיה, חובת המבוטח בתשלום דמי הביטוח אינה תלויה בהתרחשות מקרה הביטוח. ואולם, חבות המבטח בתשלום דמי הביטוח לעולם מותנית בהתקיימות מקרה הביטוח. בלשון משפטית – חוזה ביטוח אינו חוזה על תנאי (כהגדרת מונח זה בסעיף 27 לחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג–1973); ואולם חבות המבטח בתשלום דמי הביטוח היא חיוב מותנה (בקרות מקרה הביטוח). אמור מעתה – לא התקיים מקרה הביטוח, לא התממש הסיכון; לא התממש הסיכון, לא קמה חבות המבטח בתשלום דמי הביטוח.

5. ואולם, מכלל הלאו, לא ניתן ללמוד את ההן, שכן קרות מקרה הביטוח אינו מקים בהכרח את חבות המבטח. הטעם לכך הוא שחבות המבטח עשויה להיות תלויה בהגבלות הקבועות בחוזה הביטוח – תנאים או סייגים שמשמעם כי ייתכנו מצבים בהם גם בהתרחש מקרה הביטוח לא יהיה המבוטח זכאי לתגמולי הביטוח, כולם או חלקם. וראו לעניין זה סעיף 3 לחוק חוזה הביטוח, המבהיר כי "תנאי או סייג לחבות המבטח או להיקפה יפורטו בפוליסה בסמוך לנושא שהם נוגעים לו, או יצוינו בה בהבלטה מיוחדת; תנאי או סייג שלא נתקיימה בהם הוראה זו, אין המבטח זכאי להסתמך עליהם". במילים אחרות, ניתן לקבוע תנאים או סייגים (להלן: "הגבלות") לחבות המבטח או להיקפה, ואולם יש לעשות זאת בהתאם לדרישת צורה שהגדיר המחוקק – הבלטה מיוחדת בפוליסה או קביעת ההגבלה בסמוך לנושא שהיא נוגעת לו (לפרשנות הוראת סעיף 3 לחוק חוזה הביטוח ראו שחר ולר חוק חוזה הביטוח, תשמ"א–1981, 233–256 (2005) (להלן: "ולר"); ירון אליאס דיני ביטוח 669–709 (2016) (להלן: "אליאס")).

6. הלכת סלוצקי, ולשיטתי גם המקרה דנן, עוסקים במצב דברים בו מצד אחד התממש הסיכון (התרחש מקרה הביטוח), אך מצד שני התקיימה גם הגבלה על חבות המבטח. זאת ועוד, אין לא בעניין סלוצקי ולא בעניינינו טענה כי ההגבלה בה מדובר אינה עומדת בדרישת הצורה שקבע המחוקק בסעיף 3 לחוק חוזה הביטוח. עניינינו איפוא במצב דברים הבא: נערך הסכם ביטוח; נקבעה בו כדין הגבלה על חבות המבטח; התקיימו הן מקרה הביטוח והן ההגבלה; המבטח כופר בחובתו לשלם מאחר שהתקיימה ההגבלה שנקבעה כדין בחוזה הביטוח.

7. ההלכה שקדמה לחוק חוזה הביטוח הייתה חדה וברורה: בנסיבות בהן התקיימה הגבלה על חבות המבטח (דהיינו, תנאי או סייג), שנקבעה כדין בחוזה הביטוח, לא היה המבטח זכאי לתגמולי הביטוח גם אם התקיים מקרה הביטוח. במילים אחרות, התקיימות ההגבלה הייתה מביאה לשלילת הכיסוי הביטוחי מהמבטח (ראו ע"א 723/80 לה נסיונל חברה ישראלית לביטוח בע"מ נ' חיים, פ"ד לו(2) 714 (1982)). להלן תכונה גישה זו "הגישה המסורתית" או "גישת שלילת הכיסוי".

הערה: בעקבות חקיקת חוק חוזה הביטוח נוצר חוסר בהירות בדבר המשך שליטתה המלאה של גישת שלילת הכיסוי (ראו ולד, עמ' 430, 475–477 (המתייחס באהדה לפסקי הדין שסטו מהגישה המסורתית); אליאט, עמ' 897–901 (הסבור כי ככל שמדובר באמצעים להקטנת הסיכון, מרבית השופטים בבתי המשפט השלום והמחוזי סטו מהגישה המסורתית עוד לפני שניתנה הלכת סלוצקי)).

8. בעניין סלוצקי הבהיר בית המשפט העליון לראשונה כי למצער בחלק מהמצבים הללו התקיימות ההגבלה אינה שוללת כליל את זכותו של המבטח לתגמולי הביטוח, אלא רק מפעילה את הוראות סעיפים 17–19 לחוק חוזה הביטוח, הקבועות בסימן ד' בפרק א' לחוק חוזה הביטוח, שכותרתו "שינויים בסיכון", והמסדירות מצבים של החמרת הסיכון המבטח (להלן: "ההסדר בעניין החמרה בסיכון"). במילים אחרות, התקיימות ההגבלה עשויה להיתפס לא כנסיבה המצדיקה שחרור המבטח מהחבות להעניק כיסוי ביטוחי, אלא כנסיבה המהווה החמרה של הסיכון שהיה מוטל על המבטח, לגביה יש לפעול על פי ההסדר בעניין החמרה בסיכון – הסדר שעל הוראותיו לא ניתן להתנות לרעת המבטח (ראו סעיף 39(ב) לחוק חוזה הביטוח המבהיר כי על סעיפים 17–19 לחוק אין להתנות אלא לטובת המבטח או המוטב).

9. ואלה עיקרי ההסדר בעניין החמרה בסיכון שקבע המחוקק בסעיפים 17–19 לחוק חוזה הביטוח:

א. על המבוטח מוטלת חובה להודיע בכתב למבטח על "שינוי מהותי", כהגדרתו בסעיף 17(ב) לחוק חוזה הביטוח (להלן: "החמרה בסיכון") מיד כשנודע לו עליו (סעיף 17(א) לחוק).

ב. למבטח עומד הכוח לבטל את חוזה הביטוח בתוך 30 יום מהמועד בו נמסרה לו ההודעה או מהמועד שנודע לו על ההחמרה בסיכון בדרך אחרת, ובלבד שבינתיים לא קרה מקרה הביטוח (סעיף 18(א) לחוק). בוטל חוזה הביטוח, זכאי המבוטח להשבה של דמי הביטוח ששילם, זולת אם פעל בכוונת מרמה (סעיף 18(ב) לחוק). לא בוטל חוזה הביטוח בתוך התקופה האמורה, יראו את המבטח כמסכים להמשך קיומו על אף ההחמרה בסיכון (סעיף 18(ג) לחוק).

ג. קרה מקרה הביטוח בתוך התקופה האמורה (קרי, התקופה בה עמד למבטח הכוח לבטל את החוזה מחמת ההחמרה בסיכון) אך החוזה טרם בוטל, חייב המבטח בתגמולי ביטוח מופחתים, בשיעור היחס שבין דמי הביטוח ששולמו לבין דמי הביטוח שהיה גובה בעבור הסיכון המוגבר. הסדר זה אינו חל אם הפרת חובת מסירת ההודעה על ידי המבוטח נעשתה "בכוונת מרמה" (סעיף 18(ג)(1) לחוק), או אם "מבטח סביר לא היה מתקשר באותו חוזה, אף בדמי ביטוח מרובים יותר, אילו ידע שהמצב הוא כפי שהוא לאחר השינוי; במקרה זה זכאי המבוטח להחזר דמי הביטוח ששילם בעד התקופה שלאחר השינוי" (סעיף 18(ג)(2) לחוק).

ד. למרות האמור לעיל המבטח לא יהיה זכאי לתרופות האמורות לעיל (הזכות לבטל את חוזה הביטוח או לשלם תגמולי ביטוח מופחתים) בהתקיים אחד מאלה: "(1) השינוי חדל להתקיים לפני שקרה מקרה הביטוח או שלא השפיע על קרותו או על חבות המבטח או היקפה; (2) השינוי היה תוצאה של אמצעי שננקט על דעת המבטח; (3) השינוי היה תוצאה של אמצעי שננקט לשם מניעת נזק חמור לגוף או לרכוש, ובלבד שהמבוטח הודיע למבטח בכתב על נקיטת האמצעי מיד לאחר שנקט אותו או שנודע לו עליו".

הסדר זה מבהיר כי, מחד גיסא, מוטלת על המבוטח חובה ליידע את המבטח על החמרה בסיכון מיד כשנודע לו על כך; ומאידך גיסא, הסעדים העומדים לרשות המבטח במקרה של החמרה בסיכון הם שני אלה, והם בלבד: הכוח לבטל את חוזה

הביטוח מכאן ולהבא בתוך פרק זמן נקוב (30 יום מהמועד בו נודע לו על החמרת הסיכון), והפחתה של גובה תגמולי הביטוח שעליו לשלם בקרות מקרה הביטוח בתקופה העומדת לו לביטול כאמור. ודוק, סעד של שחרור המבטח באופן מלא מחבותו לשלם את תגמולי הביטוח יינתן רק במקרים חריגים, כאשר המבוטח פעל "בכוונת מרמה" או אם מבטח סביר לא היה מסכים לבטח את המבוטח לאור ההחמרה בסיכון (לסקירת ההסדר בעניין החמרה בסיכון ראו גם ולר, עמ' 443–468; אליאס, עמ' 863–887).

10. להשלמת התמונה אציין כי ההסדר בעניין החמרת הסיכון, הקבוע בסעיפים 17–19 לחוק חוזה הביטוח, הוא מקבילו של ההסדר בעניין הפרת חובת הגילוי, הקבוע בסעיפים 6–8 לחוק חוזה הביטוח. סעיפים 6–8 לחוק חוזה הביטוח עניינם "חובת הגילוי של המבוטח ערב כריתת חוזה הביטוח" בעוד שסעיפים 17–19 לחוק חוזה הביטוח עניינם "חובתו [של המבוטח] להודיע למבטח על דברים מסויימים במשך תקופת הביטוח" (אורי ידין חוק חוזה הביטוח, התשמ"א–1981 71 (התשמ"ד) (להלן: "ידין")). בין שני ההסדרים הללו קיים דמיון רב, בין השאר בכך ששניהם מאמצים תפיסה, שהייתה חדשנית בשעתו, לפיה במקרה בו המבוטח אינו עומד בחובות הגילוי המוטלות עליו, ואירוע הביטוח מתרחש לפני שבוטל החוזה, אין המבטח יכול, במקרה הרגיל, לפטור עצמו כליל מאחריות, אלא תרופתו מוגבלת להפחתת תגמולי הביטוח בהם הוא חייב בהתאם ליחס שבין דמי הביטוח שגבה בפועל לדמי הביטוח שהיה גובה אילו היה המידע בידי (ראו סעיפים 7(ג) ו-18(ג) לחוק חוזה הביטוח. ליחס בין ההסדרים ראו גם מאיר יפרח רפאלה חרל"פ ששון–דיני ביטוח 72–76 (מהדורה שנייה, 2001); ולר, עמ' 320–331, 429–430, 458–461; אליאס, עמ' 863–864).

11. משמעותה של הגישה שאומצה בעניין סלוצקי היא, אם כך, שמבוטח שלא עמד בתנאי ביטוח שנקבעו כדין בפוליסת הביטוח עשוי למצוא עצמו במצב בו אין הוא זכאי אומנם למלוא תגמולי הביטוח, ואולם הוא זכאי לתגמולי ביטוח חלקיים, כיחס שבין פרמיית הביטוח ששילם לפרמיית הביטוח שהייתה נגבית ממנו אלמלא התנאי בו לא עמד (וזאת בכפוף לשני סייגים: המבטח היה מוכן לבטח את הסיכון גם ללא התנאי, והמבוטח לא פעל בכוונת מרמה). להלן תכונה גישה זו "גישת סלוצקי" או "גישת הכיסוי החלקי".

כך למשל, על פי גישת סלוצקי, אם חברת הביטוח ביטחה תכשיטים בשווי של מיליון ש"ח, תמורת דמי ביטוח בגובה של 800 ש"ח בשנה, בתנאי שיופקדו בכספת, והציעה גם פוליסה לביטוח אותם תכשיטים באותו שווי תמורת 1,000 ש"ח, מבלי שיידרש כי יופקדו בכספת, הרי שאם נגנבו התכשיטים כשהיו בכספת, יזכה המבוטח למיליון ש"ח, ואילו אם נגנבו כשלא היו בכספת ייהנה מכיסוי חלקי בלבד, שהיקפו כשיעור היחס שבין דמי הביטוח ששילם בפועל (800 ש"ח) לדמי הביטוח שהיה נדרש לשלם בעבור הכיסוי הרחב יותר (1,000 ש"ח), דהיינו 80% מתגמולי הביטוח (בדוגמא הנוכחית, 800 אלף ש"ח).

12. ניתן לחשוב על גישת סלוצקי גם באופן הבא: המבוטח שילם למבטח סכום המהווה את מלוא דמי הביטוח בעבור כיסוי הכולל הגבלה (על התכשיטים להימצא בכספת), וחלק מדמי הביטוח בעבור כיסוי שאינו כולל את ההגבלה (התכשיטים אינם חייבים להיות בכספת). ככל שהמבוטח עומד בהגבלה הוא זכאי למלוא תגמולי הביטוח, מאחר ששילם את מלוא דמי הביטוח. לעומת זאת, ככל שהמבוטח אינו עומד בהגבלה הוא אינו זכאי למלוא תגמולי הביטוח (מאחר שלא שילם את מלוא דמי הביטוח הנדרשים), ואולם עומדת לו הזכות לחלק היחסי מתגמולי הביטוח, כשיעור דמי הביטוח ששילם בעבור הכיסוי שאינו כולל את ההגבלה.

13. קיצורו של דבר: את החידוש הטמון בגישת סלוצקי (בהשוואה לגישה המסורתית) ניתן להציג בשתי דרכים חלופיות, שהן בגדר שני צדיו של אותו מטבע: כגישה המגבילה את הסנקציה בגין אי עמידת המבוטח בהגבלה, ומעמידה אותה על שלילה חלקית של הכיסוי הביטוחי (ולא על שלילתו באופן מלא). להלן תכונה דרך הצגה זו: "תפיסת צמצום הסנקציה"; או גישה המרחיבה את היקף הכיסוי הביטוחי שרכש המבוטח בדמי הביטוח, כך שיכלול לא רק ביטוח מלא של הסיכון המוסכם אלא גם ביטוח חלקי של הסיכון המוחמר שלא הוסכם עליו. להלן תכונה דרך הצגה זו: "תפיסת הרחבת הכיסוי הביטוחי".

14. הלכת סלוצקי התייחסה לביטוח רכוש, בו נקבע תנאי לפיו על התכשיטים המבוטחים להיות מוחזקים בכספת ביתית. בנסיבות אלה קבע בית המשפט העליון כי למרות אי העמידה בתנאי, זכאי המבוטח לכיסוי ביטוחי חלקי, המשקף את היחס שבין עלות הביטוח שרכש לעלות ביטוח שאינו כולל את ההגבלה אצל אותה חברת ביטוח (ולמצער, אצל מבטח סביר). השאלה אליה נדרשים אנו עתה היא מהו היקף התפרסותה של הלכה זו, ובאופן ממוקד האם היא חלה גם על ביטוח מקיף של רכב מנועי בו נקבע תנאי לעניין גיל הנהג או ניסיונו. על מנת לענות על כך, מן הראוי

שנמקד עתה את מבטנו בהצדקותיה של גישת הכיסוי החלקי, כפי שהופעלה בהלכת סלוצקי, על מנת שנוכל לבחון בשלב הבא האם אותן הצדקות מתקיימות גם בסוג המקרים שלפנינו.

ההצדקות לגישת הכיסוי החלקי

15. עיון בפסק הדין שניתן בעניין סלוצקי מלמד על שתי הצדקות מרכזיות שניתנו להלכה המאמצת את גישת הכיסוי החלקי:

ההצדקה הראשונה, הדוקטרינרית, הוא הוראת סעיף 21 לחוק חוזה הביטוח, המורה כדלהלן: "הותנה שעל המבוטח או על המוטב לנקוט אמצעי להקלת סיכוננו של המבוטח הקלה מהותית ואותו אמצעי לא ננקט תוך הזמן שנקבע לכך, יחולו הוראות סעיפים 18 ו-19, בשינויים המחוייבים". בית המשפט סבר כי הוראה זו יש לפרש בהרחבה, ככוללת לא רק תנאים שניתן לבדוק את מועד התגבשותם (כדוגמת התקנת אמצעי מיגון), אלא גם תנאים שקיומם משתנה חדשות לבקרים (כגון הפעלת אמצעי מיגון). מכאן קצרה הדרך למסקנה כי לא רק התקנת כספת בבית המבוטח היא תנאי שסעיף 21 לחוק חוזה הביטוח חל לגביו, אלא גם הפקדת התכשיטים בכספת זו באופן שוטף (וראו פסקאות 21–23 ו-31 לפסק דינה של השופטת דפנה ברק-ארז בעניין סלוצקי).

ההצדקה השנייה, המהותית, היא שאין זה ראוי כי מבוטח שלא עמד בהגבלה שנקבעה בחוזה הביטוח, ימצא עצמו "באופן אוטומטי, מול שוקת שבורה". הפרת המבוטח את ההגבלה, על פי גישה זו, אינה מאיינת את חוזה הביטוח, אלא רק מהווה החמרה של הסיכון, המצדיקה להפעיל נגד המבוטח סנקציה "מידתית" יותר, התואמת את אופיו הצרכני של חוק חוזה הביטוח, את תכליתו של חוזה הביטוח, ואת מידת החומרה המצומצמת שיש לייחס למחדל בו מדובר (וראו פסקאות 24–31 לפסק דינה של השופטת דפנה ברק-ארז בעניין סלוצקי). נקל להבחין כי הצדקה זו מתבססת על דרך ההתבוננות אותה כיניתי תפיסת צמצום הסנקציה (ראו פסקאות 10 ו-13 לעיל).

16. הצדקה נוספת, כלכלית, שאינה נזכרת אומנם בעניין סלוצקי, ואולם יש בה כדי לתמוך בהלכה שנקבעה שם, נשענת על גישת הרחבת הכיסוי הביטוחי (ראו פסקאות 11 ו-13 לעיל). ביסוד ההצדקה הכלכלית עומדת התובנה כי אם כתוצאה מאי עמידה בהגבלה מאבד המבוטח באופן מלא את זכותו לתגמולי ביטוח, אזי בתקופה זו (דהיינו התקופה בה לא התקיים התנאי) לא העניק המבטח כל שירות ביטוחי למבוטח, ועל כן גם אין לכאורה מקום כי ישולמו לו דמי ביטוח בגין התקופה

האמורה (לכלל לפיו אין לאפשר גביית דמי ביטוח אלא בגין מתן כיסוי ביטוחי ראו ע"א 8972/00 שלזינגר נ' הפניקס חברה לביטוח בע"מ, פ"ד נז(4) 817, פסקה 5 (2003); רע"א 3489/09 מגדל חברה לביטוח בע"מ נ' חברת ציפוי מתכות עמק זבולון, פסקה 29 (11.4.2013)). מכאן שעל מנת להצדיק את תשלום דמי הביטוח בתקופה בה לא התקיים התנאי, ראוי להעדיף פירוש המחייב את המבטח להעניק כיסוי ביטוחי חלופי בהיקף ההולם את דמי הביטוח שגבה (ודוק, כל עוד עומד חוזה הביטוח בתוקפו אין למבוטח אפשרות לתבוע השבה של דמי ביטוח ששולמו על פיו. ראו ת"צ (מרכז) 22190-01-13 נדב נ' התאגיד המנהל של המאגר לביטוח רכב חובה ("הפול") בע"מ (5.4.2016). ערעור שהוגש נמחק על פי המלצת בית המשפט העליון. ראו רע"א 4475/16 (9.10.2016)).

נמחיש זאת. כידוע, תכשיטים, בניגוד לחתול של שרדינגר, יכולים להימצא רק במצב עולם אחד בכל רגע נתון: או שהם נמצאים בכספת, או שאינם נמצאים בכספת. אם הביטוח חל רק ביחס לאותם רגעים בהם התכשיטים נמצאים בכספת, הרי שמשמעות הדבר היא שחברת הביטוח אינה נושאת בכל סיכון ביטוחי באותן תקופות בהן התכשיטים אינם נמצאים בכספת, ועל כן לכאורה אין הצדקה לכך שתגבה דמי ביטוח בגין מצב עולם זה. על מנת לחדד עניין זה, הניחו כי מבוטח פלוני נסע לחו"ל למשך חודשיים, והותיר את התכשיטים מחוץ לכספת. אם מניחים שהתנאי שולל מהמבוטח כל כיסוי ביטוחי כשהתכשיטים מחוץ לכספת, הרי שגם אין הצדקה לכך שחברת הביטוח תזכה בדמי ביטוח בגין אותם חודשיים (שהרי לא נשאה בכל סיכון ביטוחי); אם חברת הביטוח זכאית לדמי הביטוח גם בתקופה האמורה (וכאמור, על פי חוזה הביטוח היא זכאית להם), עליה להעניק כיסוי ביטוחי מסוים גם במצב בו התכשיטים מחוץ לכספת. ודוק, כיסוי זה אינו יכול להיות כיסוי מלא, שהרי המבוטח לא שילם את מלוא דמי הביטוח בגין ביטוח שאינו כולל הגבלה. ואולם אין הצדקה שלא לחייב את חברת הביטוח במתן כיסוי חלקי, המותאם ליחס שבין דמי הביטוח ששולמו בפועל על ידי המבוטח לבין הסיכון המוגבר בו נשא המבטח. ויובהר, הרחבת הכיסוי הביטוחי נדרשת, על פי הטיעון האמור, על מנת לשלול מחברת הביטוח רווח בלתי מוצדק (windfall), שכן אם מוענק לחברת הביטוח פטור מתשלום במקרה של קרות מקרה הביטוח, הרי שהיא זוכה בתשלום דמי ביטוח ללא שנשאה בכל סיכון ביטוחי. לעומת זאת אם היא מחויבת בהענקת כיסוי חלקי היא מעניקה תמורה הולמת עבור דמי הביטוח שגבתה.

17. שלוש ההצדקות שצוינו לעיל מבססות כדבעי את הלכת סלוצקי ביחס למקרה שנבחן במסגרתה – התניית הזכאות לדמי ביטוח רכוש בכך שהתכשיטים יופקדו

בכספת. הן מבהירות מדוע ראוי לסטות במקרה זה מהגישה המסורתית, לפיה מבוטח שלא עמד בהגבלה שנקבעה כדין בחוזה הביטוח קיפח את זכותו לתגמולי הביטוח; הן מצדיקות אימוץ כלל חלופי, פרו-צרכני, המצמצם את התוצאה של אי עמידה בהגבלות מסוימות, ומעמיד זכאות לדמי ביטוח חלקיים (כאמור, על פי היחס שבין דמי הביטוח ששולמו לבין דמי הביטוח שהיו משולמים אילו חוזה הביטוח לא היה כולל את ההגבלה). ויודגש, הלכת סלוצקי הופעלה על ידי בית משפט זה במקרים נוספים בהם דובר בכיטוח רכוש שהותנה בהפעלת אמצעי מיגון מסויים, ואולם המבוטח לא הפעיל את אמצעי מיגון כנדרש (רע"א 3370/14 דיין מוצרי קירור בע"מ נ' הפניקס חברה לביטוח בע"מ (23.7.2014) (להלן: "עניין דיין מוצרי קירור"); רע"א 3461/14 בר נתן נ' הפניקס הישראלי חברה לביטוח (3.7.2014). כן ראו רע"א 2000/17 אחים פולק סוכנויות יבוא בע"מ נ' הפניקס חברה לביטוח בע"מ (30.4.2017), בו נדחתה תביעת המבוטח משנקבע כי חל החריג שבסעיף 18(ג)(2) לחוק חוזה הביטוח). מכאן שביחס לקבוצת מצבים זו המדובר בהלכה מבוססת, שאינה שנויה במחלוקת.

18. השאלה אותה יש לבחון בשלב הבא היא האם שלוש ההצדקות הללו חלות גם במקרה בו עסקינן – התניית הזכאות לדמי ביטוח מקיף של רכב בכך שגיל או ותק הנהג גבוה ממינימום שהוגדר בחוזה הביטוח.

האם ההצדקות לגישת הכיסוי החלקי חלות ביחס להגבלה על גיל או ותק הנהג

19. הערעור שלפנינו עוסק במצב הדברים הבא: בין מבטח למבוטח נערך ביטוח מקיף של רכב מנועי. הביטוח מכסה, בין השאר, נזק רכוש שייגרם למבוטח או לצד ג' כתוצאה מתאונה בה יהיה הרכב מעורב. בחוזה הביטוח נקבעה כדין הגבלה לפיה "מוצהר ומוסכם בזה כי הפוליסה אינה מכסה נזק שייגרם לרכב המבוטח או לצד ג' אם בעת קרות הנזק הרכב יהיה נהוג ע"י נהג שטרם מלאו לו 30 שנה". במקרה דנן, הרכב המבוטח היה מעורב בתאונת דרכים, במסגרתה נגרמו למבוטח וכן לצד ג' (הבעלים של הרכב הנפגע) נזקי רכוש, אשר נופלים למסגרת הכיסוי של הפוליסה. עם זאת, הנהג שנהג ברכב בשעת התאונה היה בן 23 באותה עת, ולפיכך התקיימה ההגבלה שצוטטה לעיל. חברת הביטוח כפרה בחבותה על פי חוזה הביטוח בשל התקיימות ההגבלה.

20. השאלה הניצבת לפנינו היא האם ראוי להרחיב את גישת הכיסוי החלקי שנקבעה בהלכת סלוצקי, כך שתחול גם על המקרה בו עסקינן. על מנת להכריע

בשאלה זו נפנה עתה לבחון האם ההצדקות לגישת הכיסוי החלקי מתקיימות גם בעניין זה.

א. תחולת ההצדקה הדוקטרינרית

21. המחוקק קבע שני שערי כניסה להסדר בעניין החמרת הסיכון שבחוק חוזה הביטוח: שער כניסה ראשי, המוגדר בסעיף 17(ב) לחוק חוזה הביטוח; ושער כניסה משני המוגדר בסעיף 21 לחוק חוזה הביטוח. להלן יובאו הוראות החוק המסדירות כל אחד משערי הכניסה הללו.

22. שער הכניסה הראשי לתחומיו של ההסדר בעניין החמרת הסיכון קבוע בסעיף 17(ב) לחוק, ובגדרו נכללים מקרים בהם מתקיים "שינוי מהותי", כהגדרתו באותו סעיף:

לענין סימן זה, "שינוי מהותי" – כל אחד מאלה:
 (1) שינוי בענין מהותי ששאלה עליו הוצגה למבוטח לפני כריתת החוזה ושחל אחרי שניתנה תשובה לאותה שאלה;
 (2) שינוי שחל אחרי מסירת הפוליסה למבוטח, בנושא שצויין בה במפורש כענין מהותי;
 (3) דבר המגלה שתשובה לשאלה בענין מהותי היתה לא נכונה ויש בכך כדי להחמיר את סיכון המבטח החמרה של ממש.

שער כניסה נוסף לתחומי ההסדר בעניין החמרת הסיכון הוצב בסעיף 21 לחוק חוזה הביטוח, הקובע כדלהלן:

הותנה שעל המבוטח או על המוטב לנקוט אמצעי להקלת סיכונו של המבטח הקלה מהותית ואותו אמצעי לא ננקט תוך הזמן שנקבע לכך, יחולו הוראות סעיפים 18 ו-19, בשינויים המחוייבים.

הערות:

(1) סעיף 17(א) לחוק חוזה הביטוח מנוסח בלשון סביל – "נודע למבוטח שחל שינוי מהותי" – ולאור זאת ניתן להעלות את הטענה כי הכוונה רק לשינוי מהותי בסיכון שאינו מצוי בשליטתו של המבוטח. ואולם, ההגדרה של "שינוי מהותי" בסעיף 17(ב) לחוק היא הגדרה רחבה, הכוללת גם מצבים בהם החמרת הסיכון

היא תוצאה של פעולות המצויות בשליטת המבוטח. לאור הגדרה רחבה זו, אינני רואה הצדקה לתת לסעיף 17(א) לחוק פרשנות דווקנית.

(2) בעוד שעל הוראת סעיף 17(ב) ניתן להתנות, אך רק לטובת המבוטח או המוטב, על הוראת סעיף 21 נאסרה ההתניה כליל (ראו סעיף 39 לחוק חוזה הביטוח).

23. כאמור, בהלכת סלוצקי קבע בית המשפט כי יש להחיל את ההסדר בעניין החמרת הסיכון על המבוטח באמצעות מתן פרשנות מרחיבה לשער הכניסה המשני, דהיינו להוראת סעיף 21 לחוק חוזה הביטוח. חברתי, השופטת ברק-ארז, סבורה כי בענייננו ראוי לעשות מהלך דומה, של פרשנות מרחיבה, ואולם הפעם של השער הראשי, לאמור של הגדרת המונח "שינוי מהותי" בסעיף 17(ב) לחוק חוזה הביטוח. לדידה, מאחר שבמצב הדברים הרגיל נשאל מבוטח מהו הגיל והוותק של הנהגים האמורים לנהוג ברכב, ועל סמך תשובתו זו נקבעים דמי הביטוח, הרי שיש לראות במצב בו המבוטח מאפשר לאדם שגילו או הוותק שלו נמוכים מהמוצהר לנהוג ברכב משום "שינוי מהותי", כהגדרתו בסעיף 17(ב) לחוק (ראו פסקה 6 לחוות דעתה).

24. פרשנות זו למונח "שינוי מהותי" נראית בעיני ראוייה. ההגדרה של "שינוי מהותי" מתייחסת למצבים בהם המבוטח מסר למבטח מידע מהותי המשפיע על הסיכון המבוטח, ואולם התברר כי מידע זה היה שגוי בעת בה נמסר, מבלי שהמבוטח ידע על כך (סעיף 17(ב)(3) לחוק) או הפך להיות שגוי לאחר שנמסר המידע (סעיפים 17(ב)(1) ו-17(ב)(2) לחוק), וכתוצאה מכך הוחמר באופן מהותי הסיכון של המבטח (ראו ולד, עמ' 448–451; אליאס, עמ' 464–470). כאשר מבוטח מוסר למבטח מידע ביחס לנהגים שיעשו שימוש ברכב, הרי שמדובר במידע המשפיע על הסיכון של המבטח, וזאת בהינתן שוותק הנהג וגילו הם משתנים שיש להם קשר סטטיסטי מובהק לסיכון כי תתרחש תאונת דרכים. לפיכך, ככל שמתברר למבוטח כי המידע שמסר היה שגוי במועד מסירתו (כגון שהמבוטח מניח שגיל כל הנהגים המיועדים לנהוג ברכב גבוה מ-30, אולם מתברר בדיעבד כי שגה בעניין זה) או הופך להיות שגוי במהלך תקופת הביטוח (כגון, כאשר נוסף נהג חדש או צעיר האמור לנהוג ברכב), הרי שהדבר מהווה "שינוי מהותי", שהוראת סעיף 17(ב) לחוק חוזה הביטוח חלה לגביו.

טלו לדוגמא את מצב הדברים הבא: מעביד עורך ביטוח רכב מקיף למכונית המשמשת את עובדי מחלקת התובלה. במועד עריכת הביטוח, כל עובדי המחלקה הם מעל גיל 30, ועל כן המעביד מצהיר כי גיל כל הנהגים האמורים לנהוג ברכב הוא מעל

30. לימים מתקבל לעבודה נהג בן 26, האמור אף הוא לנהוג ברכב. מבחינה לשונית, דומה כי אין קושי לראות בעובדה זו משום "שינוי בענין מהותי ששאלה עליו הוצגה למבוטח לפני כריתת החוזה ושחל אחרי שניתנה תשובה לאותה שאלה", כהגדרת סעיף 17(ב)(1) לחוק (ממש כפי שניתוק אמצעי מיגון שהיה מותקן ברכב מהווה שינוי כאמור. השוו: ע"א (מחוזי ת"א) 1850/95 א.נ.צ. נ' מנורה בע"מ (9.2.1997)).

25. ודוק, גיל וותק הנהגים אינם רק עניינים לגביהם נשאלים המבוטחים שאלות עובר לכריתת חוזה הביטוח, אלא גם הגבלות המופיעות בפוליסת הביטוח. ואולם מבחינה זו אין כל שוני בין העניין דנן לבין אמצעי המיגון בביטוחי רכוש, שהיוו כזכור את ההקשר לגביו נקבעה הלכת סלוצקי. לפיכך, כשם שההגבלה כי חברת הביטוח לא תישא באחריות לתכשיטים אם ימצאו מחוץ לכספת לא היוותה טעם מספיק לשלול את תחולת ההסדר בעניין החמרת סיכון בעניין סלוצקי, כך גם אין ההגבלה כי חברת הביטוח לא תישא באחריות לתאונה אם גיל הנהג יהיה מתחת ל-30 מהווה טעם מספיק לשלילת תחולת ההסדר בעניין החמרת הסיכון במקרה בו עסקינן.

אחדד: ההסדר בעניין החמרת הסיכון הוא הסדר חוק שלא ניתן להתנות עליו אלא לטובת המבוטח או המוטב (סעיף 39(ב) לחוק חוזה הביטוח). לפיכך ככל שהוא חל בעניין מסוים לא ניתן לשלול את תחולתו באמצעות התניה הסכמית, ובכלל זה קביעה כי אותו עניין ייחשב להתניה או סייג על חבות המבטח. מטעם זה, אם נראה באי נקיטת אמצעי זהירות, או בנהיגת הרכב על ידי נהג שגילו או הוותק שלו אינם עומדים בדרישת סף, משום החמרה בסיכון לא ניתן לשלול את תחולת ההסדר שבסעיפים 17–19 לחוק חוזה הביטוח באמצעות התניה חוזית הגורעת מזכויות המבוטח והמוטב.

26. ויודגש, ההסדר בעניין החמרת סיכון מחייב את המבוטח במסירת הודעה בכתב למבטח על כך שחל שינוי מהותי מיד כשנודע הדבר למבוטח (סעיף 17(א) לחוק חוזה הביטוח). מכאן, שככל שהסדר זה חל בהקשר בו עסקינן, על המבוטח מוטלת חובה ליידע מיד ובכתב את המבטח על שימוש ברכב בידי נהג שאינו עומד במגבלת הגיל או הוותק. ככל שנמסרת הודעה כזו, רשאי המבטח לבטל את חוזה הביטוח בתוך 30 יום, אלא אם התרחש בינתיים מקרה הביטוח (סעיף 18(א) לחוק) או אם השינוי חדל להתקיים (סעיף 19(1) לחוק), ובמידה שלא ביטל בפרק הזמן האמור יראו את המבטח כמסכים לשינוי (סעיף 18(ב) לחוק).

ככל שלא נמסרה הודעה על שימוש כאמור, הרי שתרופת המבטח בגין אי העמידה בהגבלה מוגבלת לפי סעיף 18(ג) לחוק לתשלום תגמולי ביטוח מופחתים, וזאת אלא אם אי מסירת ההודעה "נעשתה בכוונת מרמה" (סעיף 18(ג)(1) לחוק. דיון במשמעות סייג זה יעשה בהמשך. ראו פסקאות 65–72 להלן). ודוק, החלופה שבסעיף 18(ג)(2) לחוק אינה רלוונטית לענייננו, שהרי חברת ביטוח סבירה לא תתנגד לבטח נהג שאינו עומד במגבלת גיל או ותק, אלא רק תדרוש כי דמי הביטוח יהיו גבוהים יותר, באופן ההולם את הסיכון הסטטיסטי המוגבר.

27. ויובהר, הנחת הדיון היא שהנהג לו ניתן היתר להשתמש ברכב הוא נהג הזכאי להחזיק ברישיון נהיגה תקף, אולם גילו או ניסיונו הם פחותים מהנדרש על פי ההגבלה שנקבעה בתנאי הביטוח. כאשר מדובר באדם שלא החזיק מעולם ברישיון נהיגה או שנפסל מלהחזיק ברישיון נהיגה, הרי שניתן להניח כי חברת ביטוח סבירה לא הייתה מוכנה לבטח את הסיכונים הכרוכים בנהיגת הרכב על ידו, ועל כן במצב דברים זה חל החריג שבסעיף 18(ג)(2) לחוק חוזה הביטוח, שמשמעותו כי חברת הביטוח פטורה מכל מאחריות.

28. סיכומה של נקודה זו: לשונו של ההסדר בעניין החמרת הסיכון מאפשרת להחילו על מצבים בהם גיל או ותק הנהג שנהג בפועל ברכב נמוך מהגיל או הוותק שנמסר לחברת הביטוח במסגרת הצעת הביטוח של המבוטח.

ב. תחולת ההצדקה המהותית

29. ההצדקה השנייה להלכת סלוצקי היא שהפרת ההגבלה על ידי המבוטח אינה מצדיקה שלילה מוחלטת של הכיסוי הביטוחי, אלא רק הגבלתו באופן מידתי לכיסוי שהיה ניתן בעבור דמי הביטוח לסיכון המוגבר. הצדקה זו חלה לטעמי גם במקרה בו עסקינן. תאונת הדרכים שהתרחשה, על מכלול תוצאותיה (נזק לרכב המבוטח ואחריות כלפי צד ג') היא בגדר "קרות מקרה הביטוח", ומכאן שהסיכון המבוטח התממש (להרחבה בעניין זה ראו פסקה 41 להלן). אכן, רמת הסיכון להתרחשות מקרה הביטוח הייתה שונה (גבוהה יותר) מזו לפיה נקבעו דמי הביטוח, ואולם הסנקציה הראויה בגין אי מסירת הודעה על כך למבטח אינה שלילת הכיסוי הביטוחי, אלא רק הפחתתו באופן מידתי.

ודוק, התוצאה של נהיגת נהג שאינו עומד בהגבלת גיל או ותק אינה היווצרותו של סיכון שלא היה קיים כלל אילו נהג ברכב אדם העומד בהגבלה – נזק לרכב עקב

תאונת דרכים ואחריות כלפי צד ג' בעקבות תאונת דרכים יכולים כידוע להתרחש הן כשנוהג ברכב אדם שגילו מעל 30 והן כשנוהג בו אדם צעיר מ-30. ההבדל בין המצבים הוא בהסתברות להתרחשות האירועים הללו – נתונים סטטיסטיים מלמדים כי ההסתברות לתאונה כאשר גיל הנהג הוא מעל 30 פחותה מההסתברות לתאונה כאשר גיל הנהג מתחת 30. התוצאה של אי העמידה בהגבלה אינה, אם כך, היווצרות של סיכון שלא היה קיים בעבר, אלא החמרה של הסיכון שחברת הביטוח נטלה על עצמה. ממילא, הנזק של חברת הביטוח מהפרת ההגבלה אינו עצם הסיכון להתרחשות תאונה, אלא החמרת הסיכון בשיעור הפער שבין הסיכון המוחמר (קרות מקרה הביטוח כשברכב נוהג נהג שגילו מתחת 30) לבין הסיכון המוסכם (קרות מקרה הביטוח כשברכב נוהג נהג שגילו מעל 30). לפיכך, גם הסנקציה הראויה אינה שלילת הכיסוי הביטוחי באופן מלא, אלא מתן כיסוי ביטוחי חלקי.

דוגמא מספרית תוכל להבהיר את הטיעון: נניח כי ההסתברות הסטטיסטית להתרחשות מקרה הביטוח כשנהג מעל גיל 30 נוהג ברכב במהלך תקופת הביטוח היא 0.8%, בעוד שההסתברות להתרחשות מקרה הביטוח בתקופת הביטוח כשנהג מתחת לגיל 30 נוהג ברכב היא 1%. בהנחה שהתרחשות מקרה הביטוח גורמת למבוטח נזק של 100 אלף ש"ח (שאינה מושפעת מגיל הנהג), הרי שכאשר נוהג ברכב נהג שגילו מתחת 30 נגרם למבוטח נזק שכן ההסתברות לנזק עלתה מ-0.8% ל-1%, ותוחלת הנזק עלתה בהתאם מ-800 ש"ח ל-1,000 ש"ח. מכאן שבכדי לפצות את חברת הביטוח על נזקה (החמרת הסיכון) לא נדרש לשחררה כליל מאחריות, אלא כל שנדרש הוא להפחית את אחריותה לתאונה, כך שתתייחס רק ל-80% מהנזק שהתרחש, באופן שמבחינה אקטוארית השיפחה תהיה זהה (במקום אחריות מלאה לנזק בתוחלת של 800, אחריות חלקית של 80% לנזק של 1,000).

ג. תחולת ההצדקה הכלכלית

30. פוליסת ביטוח מקיף של רכב אמורה להעניק כיסוי ביטוחי במשך כל תקופת הביטוח, ובהתאם לכך נקבעים גם דמי הביטוח. ואולם, אם הכיסוי הביטוחי מושהה כאשר נוהג ברכב אדם שהגיל או הוותק שלו אינו עומד בהגבלה שנקבעה, משמעות הדבר היא שבעבור התקופה בה נוהג אותו אדם ברכב אין חברת הביטוח נושאת בכל סיכון ביטוחי, וממילא אין הצדקה כלכלית שתגבה דמי ביטוח.

טלו, למשל, מצב בו זוג הורים מעבירים לבתם בת ה-26 את רכבם למשך חודשיים, מבלי שהם נותנים דעתם לכך שגילה נמוך מהגיל שנקבע בתנאי הביטוח (נהג

בן 30 לפחות). משמעות החלת הגישה המסורתית היא שהלכה למעשה, בתקופה בה הבת נסעה ברכב לא נשאה חברת הביטוח בכל סיכון ביטוחי (שכן לפי הגישה המסורתית חברת הביטוח לא חייבת בפיצוי מכוח פוליסה זו), ובמצב דברים זה אין הצדקה כלכלית שחברת הביטוח תגבה דמי ביטוח. על מנת להימנע מתוצאה זו, מן הראוי להטיל על חברת הביטוח להעניק לבת כיסוי ביטוחי ההולם את זה אותו ניתן היה לקנות בדמי הביטוח ששולמו. החלת ההסדר בדבר ביטוח חסר מביאה לתוצאה רצויה זו. אמחיש את הדברים בדוגמא מספרית: נניח כי עלות רכישת ביטוח מלא עבור הבת היא 1,000 ש"ח לחודש, בעוד שדמי הביטוח שמשלמים ההורים הם 800 ש"ח לחודש בלבד (שהיא עלות הביטוח ביחס לנהג מעל גיל 30). אם משמעות נהיגת הבת היא שאין כל כיסוי ביטוחי, הרי שחברת הביטוח גבתה דמי ביטוח בסך 1,600 ש"ח עבור החודשיים בהם נהגה הבת, ולא נתנה כל תמורה. לעומת זאת, אם יקבע שחברת הביטוח נושאת באחריות ל-80% מהנזק שייגרם (ככל שייגרם) בתקופה האמורה, שהוא היחס בין דמי הביטוח ששולמו לעלות הכיסוי הביטוחי של הסיכון שבנהיגת הבת, הרי שחברת הביטוח העניקה בחודשיים הללו כיסוי ביטוחי ששווי השוק שלו הוא 1,600 ש"ח, כגובה דמי הביטוח ששולמו לחברת הביטוח.

31. יצוין כי השימוש ברכב על ידי נהג נוסף יכולה להשפיע על ההסתברות לכך שהרכב יהיה מעורב בתאונת דרכים גם בשל כך שהדבר עשוי להגדיל את היקף הניצול של הרכב, דהיינו את הנסועה (קילומטרו') שלו. ואולם במקרה הרגיל הנסועה של הרכב אינה מהווה כלל פרמטר לקביעת דמי הביטוח שמשלם מבוטח בעבור ביטוח מקיף, ובאותם מקרים בהם יש התחשבות ברכיב זה (כגון כשניתנת הנחה לרכבים שאינם נוסעים בשבת, או כשהמבוטח מתחייב על היקף נסועה מוגבל) ממילא הדבר יובא בחשבון בין אם הנהג הנוסף הוא מעל לגיל הקבוע בפוליסה ובין אם לאו. מכאן שההחמרה בסיכון עקב נהיגת נהג שאינו עומד במגבלת גיל או ותק אינה נוגעת לנסועה של הרכב, כי אם במאפייני האדם הנוהג בו.

32. סיכומו של דבר, שלוש ההצדקות העומדות ביסוד הלכת סלוצקי חלות גם בהקשר בו עסקינן, ומצדיקות, לשיטתי, את החלת גישת הכיסוי החלקי גם כאשר מדובר על אי עמידה בהגבלת גיל או ותק שנקבעה בביטוח מקיף של רכב.

טעמים שלא להחיל את גישת הכיסוי החלקי ביחס להגבלה על גיל או ותק הנהג –
 חוות דעתו של השופט יצחק עמית

33. למרות האמור לעיל, חברי, השופט יצחק עמית, סבור כי אין מקום להחיל את גישת הכיסוי החלקי שנקבעה בהלכת סלוצקי על המקרה בו עסקינן, וטעמיו עמו: ראשית, לגישת חברי המבוטח הוא "שתפר את מידותיה של הפוליסה הרצויה לו", ועל כן אין הוא יכול להתכחש בדיעבד לבחירה שעשה, ולבקש לרכוש מוצר ביטוחי משופר; שנית, חברי מצביע על כך שהסדר בעניין החמרת הסיכון אינו חל על סיכון חדש, שאינו מכוסה כלל בפוליסת הביטוח, וטוען כי במקרה בו עסקינן, בשונה לשיטתו מהמקרה שנדון בעניין סלוצקי, המדובר בסיכון חדש שאינו מכוסה בפוליסה ולא בהחמרת סיכון מכוסה; שלישית, חברי חושש כי הרחבת הלכת סלוצקי למקרה בו עסקינן צפויה להביא לייקור דמי הביטוח הנגבים ממבוטחים, ולפיכך אין היא רצויה מנקודת המבט של ציבור המבוטחים; ולבסוף, מעבר להשפעה הצפויה של הרחבת הלכת סלוצקי על דמי הביטוח, חושש חברי כי השינוי עלול לגרום לשתי תופעות לא רצויות נוספות: א. בצד ההיצע – מעבר חברות הביטוח לגביית דמי ביטוח אחידים, שאינם מבחינים בין נהגים ותיקים ומנוסים לנהגים חדשים וצעירים; ב. בצד הביקוש – הסתפקות מבוטחים בביטוח זול, שאינו משקף את מלוא הסיכון לו הם חשופים.

להלן אבקש לבחון את הטעמים בעטיים ראוי לאבחן, לשיטת חברי, בין המקרה שנדון בעניין סלוצקי (ביטוח תכולת דירה) לבין המקרה בו עסקינן (ביטוח מקיף של רכב), והביאו אותו למסקנה כי אין להחיל את גישת הכיסוי החלקי בנסיבות המקרה דנן. אקדים ואבהיר כי מסקנתי מהדיון בחלק זה היא שהטעמים עליהם מצביע חברי אינם מצדיקים יצירת הבחנה בין שני סוגי הביטוחים.

א. המבוטח הוא שביקש כיסוי ביטוחי מוגבל

34. הטענה לפיה המבוטח הוא "שתפר את מידותיה של הפוליסה הרצויה לו" (פסקאות 29, 45–47 לחוות דעת השופט עמית) אינה יכולה לטעמי להבחין בין המקרה שלפנינו לבין המקרה שנדון בעניין סלוצקי. בשני המקרים מצוי מבוטח, אשר במטרה להוזיל את עלות הביטוח מבחינתו, בחר להסתפק בפוליסה אשר כוללת הגבלה; בשני המקרים יכול היה המבוטח בעת עריכת הביטוח לבחור בפוליסה יקרה יותר, אשר איננה כוללת את ההגבלה; בשני המקרים התברר בדיעבד כי המבוטח לא עמד בהגבלה, והשאלה הנשאלת היא מה התוצאה של עובדה זו מבחינת זכאותו לדמי הביטוח – האם הוא מאבד את זכאותו באופן מלא, או שחל ההסדר בעניין החמרת סיכון, שמשמעו כי יזכה בתגמולי ביטוח חלקיים. מכאן שאם נימוק זה נדחה בעניין סלוצקי, אין הוא יכול להצדיק תוצאה שונה בענייננו.

35. מבחינה מהותית, הטענה כי המבוטח הוא שביקש כיסוי ביטוחי מוגבל, אינה אלא טענה המבוססת על עקרון "חופש החוזים", לאמור אין מקום להתערב בתוכנו של החוזה, מאחר שהוא משקף את הרצון החופשי של שני המתקשרים (למקומו הדומיננטי של רצון הצדדים במודל הקלאסי של דיני החוזים ראו דניאל פרידמן ונילי כהן חוזים – כרך א' 16–43 (מהדורה שנייה, 2018)). ואולם, חוק חוזה הביטוח הוא חוק ה"מתערב בחופש החוזים של הצדדים באמצעות הוראות קוגנטיות המרחיבות את היקף הכיסוי הביטוחי" (ולד, עמ' 94), ולפיכך בעצם הטענה כי החלת ההסדר בעניין החמרת סיכון יש כדי להתערב בחופש החוזים אין כוח משכנע רב. זאת ועוד, כפי שראינו, קיימות הצדקות להחיל את ההסדר בדבר החמרת הסיכון גם בהקשר בו עסקינן: החלה כזו מתיישבת עם לשון ההסדר; היא מביאה לסנקציה מידתית יותר בגין הפרת ההגבלה; היא מונעת מצב בו המבטח גובה דמי ביטוח מבלי להעניק כיסוי ביטוחי. הצדקות אלה, אשר הביאו ליצירת ההסדר בעניין החמרת סיכון, ולקביעה כי אין הוא ניתן להתניה לרעת המבוטח, מבססות את המסקנה כי ראוי להחילו הן בעניין סלוצקי והן במקרה בו עסקינן.

36. זאת ועוד, כפי שמציין גם חברי, גישת שלילת הכיסוי "עלולה להביא לתוצאות קשות במקרים קונקרטיים" (פסקה 59 לחוות דעת השופט עמית), כגון כאשר אי העמידה במגבלת הגיל היא תוצאה של "מחדל רגעי" ובנסיבות נוספות בהן עמידת חברת הביטוח על ההגבלה מעוררת תחושה לא נוחה (כגון כשקיים פער זעיר בין גיל הנהג למגבלת הגיל). אימוץ גישת הכיסוי החלקי מאפשרת להימנע מתוצאות קשות אלו, תוך איזון ראוי בין האינטרס הלגיטימי של המבטח (לא לשאת בנזק בשל החמרת הסיכון נוכח נהיגת הרכב בידי נהג שאינו עומד במגבלת הגיל או הוותק), לבין האינטרס הלגיטימי של המבוטח (לזכות בתמורה הולמת בעבור דמי הביטוח ששילם).

להשלמת התמונה אציין כי חברי, השופט עמית, סבור כי ניתן לפתור קשיים אלה באמצעות שימוש בסעיף 29 לחוק חוזה הביטוח. מקובלת עלי עמדת חברתי, השופטת ברק-ארז, כי הצעת חברי בעניין זה מעוררת קשיים לא מבוטלים, במיוחד בשים לב לכך שנהיגה של נהג חדש או צעיר היא, לכאורה, בעלת השפעה של ממש על סיכון המבטח (ראו פסקאות 61 לפסק דינו של חברי ופסקה 22 לפסק דינה של חברתי). עם זאת, לאור התוצאה אליה הגעתי סברתי שאין צורך לטעת מסמרות בעניין זה.

37. וישאל השואל, ומה דינו של מבוטח המשוכנע בכך שהוא לא יזקק להרחבת הפוליסה הנכפית עליו מכוח הלכת הכיסוי החלקי, והמבקש לעצמו אך ורק כיסוי

לנהגים העומדים במגבלת הגיל או הוותק? האם מבוטח כזה אינו זכאי לרכוש לעצמו כיסוי מוגבל בלבד, מתוך הנחה כי בכך יחסוך לעצמו הוצאה אשר בעיניו היא מיותרת? התשובה על שאלה זו תלויה מטבע הדברים, בהיקף התשלום הנדרש מהמבוטח בגין הרחבת הכיסוי הביטוחי הטמונה בהלכת הכיסוי החלקי: ככל שתשלום זה הוא משמעותי, ומייצג בקירוב את עלות הרחבת הכיסוי הביטוחי, אכן נדרשות הצדקות חזקות לכפות אותו על כלל ציבור המבוטחים; ואולם, אם המדובר בהרחבה שאינה צפויה להגדיל את עלות הביטוח, אזי המדובר בהרחבה הקרובה ל"הצעה מזכה", שניתן להניח כי כל מבוטח יהיה מעוניין בה (והשוו סעיף 7 לחוק החוזים (חלק כללי), התשל"ג-1973). מהטעמים שיפורטו בהמשך (ראו פסקאות 44–52 להלן) אינני סבור כי הונחה לפנינו תשתית ראייתית המלמדת כי הרחבת גישת סלוצקי לתחום הביטוח המקיף לרכב, צפויה להביא לעליית דמי הביטוח בעבור מי מהמבוטחים. אם אכן כך, אזי ניתן להניח כי גם אותו מבוטח המשוכנע שלא יזקק להרחבה שמספקת גישת הכיסוי החלקי, לא יתנגד לה (ולמצער, לא יתנגד לה באופן נחרץ).

ב. ההבחנה בין החמרת סיכון המכוסה בפוליסה לבין סיכון חדש שאינו מכוסה בפוליסה

38. חברי, השופט עמית, מבהיר, ובדין הוא מבהיר, כי ההסדר בעניין החמרת סיכון בחוק חוזה הביטוח אינו מבקש להרחיב את קשת הסיכונים המכוסים בפוליסת הביטוח, אלא מתייחס רק למצבים בהם אין שינוי בטיב הסיכון המכוסה, אלא בהיקפו בלבד. לאור הבחנה זו הוא סובר כי כאשר פוליסת הביטוח הוצאה ביחס לנהגים מעל לגיל מסוים (נהג מעל גיל 30), או המחזיקים בוותק מוגדר (נהג ותיק), והמבוטח אינו עומד בתנאי זה, הרי שמדובר בסיכון חדש שאינו מכוסה (תאונה שתגרם על ידי נהג שגילו מתחת לגיל 30 או על ידי נהג חדש) ולא בהחמרה של סיכון קיים (המכוסה בפוליסה).

39. ההבחנה שבין החמרה של סיכון קיים (המכוסה בפוליסה) לבין היווצרות של סיכון חדש (שאינו מכוסה בפוליסה) היא הבחנה נכונה, המוכרת בדיני הביטוח. גם הטענה כי סעיפים 17–19 לחוק חוזה הביטוח מתייחסים רק להחמרה של סיכון קיים (המכוסה בפוליסה), ולא ליצירה של סיכון חדש (שאינו מכוסה בפוליסה) מקובלת עליי. חולק אני על חברי בהקשר זה רק על היישום, דהיינו על הטענה כי ההגבלה בעניין גיל הנהג או הוותק שלו בביטוח מקיף של רכב היא עניין הנוגע לסיכון חדש

(שאינו מכוסה בפוליסה) ולא לסיכון קיים (המכוסה בפוליסה). אבהיר להלן את השגותיי על הדרך בה מיישם חברי את ההבחנה האמורה בהקשר בו עסקינן.

40. השאלה מהו סיכון קיים (המכוסה בפוליסה), ומהו סיכון חדש (שאינו מכוסה בפוליסה) היא, מטבע הדברים, עניין הנקבע בהתאם להוראות חוזה הביטוח בו עסקינן. לפיכך, לא ניתן לענות על שאלה זו באופן מופשט, אלא יש להתייחס לפוליסה הקונקרטית בה עסקינן. טלו, למשל, שתי פוליסות ביטוח דירה: האחת, מכסה כל נזק שייגרם לדירה, בלא תלות בדרך התרחשותו; השנייה, מכסה את הדירה מפני נזקי אש. הניחו עתה כי הסיכון לקריסת המבנה גדל בשל עבודות שיפוצים נרחבות המתבצעות בבניין. ביחס לפוליסה הראשונה מדובר בהחמרה בסיכון. לעומת זאת, ביחס לפוליסה השנייה מדובר בסיכון חדש. נקל להבחין כי ההבדל בין המקרים הוא בהגדרת "מקרה הביטוח" – בפוליסה הראשונה, מקרה הביטוח מוגדר כ"גרימת נזק לדירה", וממילא הגדרת הסיכון אינה כוללת התייחסות לדרך התרחשות הנזק; לעומת זאת, בפוליסה השנייה, מקרה הביטוח מוגדר כ"גרימת נזקי אש לדירה", ועל כן נזק שייגרם מעבודות הבנייה אינו כלול בהגדרת הסיכון המבוטח, אלא הוא בגדר סיכון חדש.

הערה: בפסיקה התעוררה השאלה האם ניתן בכוחו של ניסוח גרידא להביא לשינוי בהגדרת "מקרה הביטוח", כך שהגבלה לפי מהותה, תהווה חלק מהגדרת מקרה הביטוח (ראו, למשל, רע"א 143/98 דיב נ' הסנה חברה לביטוח בע"מ, פ"ד נג(1) 450 (1999). כן ראו ולר, עמ' 498–499; אליאט, עמ' 672–674). לאור מסקנתי, שתפורט להלן, כי במקרה בו עסקינן לא נעשה כל ניסיון מצד חברת הביטוח להגדיר את הגבלת הגיל כחלק מהגדרת אירוע הביטוח, אין צורך להרחיב בסוגיה זו, ודי אם אציין כי מדובר בסוגיה מורכבת, שניתן וראוי להותירה לעת מצוא.

41. במקרה דנן עוסקים אנו בפוליסת ביטוח מקיף של רכב. בכדי לעמוד על טיב הסיכון המכוסה בפוליסה שכזו, על מנת שניתן יהיה להכריע מהי החמרה של סיכון קיים (המכוסה בפוליסה) ומהו סיכון חדש (שאינו מכוסה בפוליסה), יש לבחון את הגדרת "מקרה הביטוח". עיון בפוליסה הסטנדרטית של המשיבה (חברת הכשרה) מלמד כי מקרה הביטוח מוגדר בשני הפרקים הראשונים של הפוליסה, וכי הוא כולל סיכונים שונים המכוסים במסגרתה.

הפרק הראשון עוסק ב"ביטוח רכב" כאשר, "מקרה הביטוח" במסגרתו מתייחס ל"אובדן או נזק שנגרם לרכב כתוצאה מאחד הסיכונים המפורטים להלן, בתקופת

הביטוח ובלבד שלא בחרת לוותר על אחד הכיסויים לפי סעיף זה", כאשר "הסיכונים המבוטחים" מוגדרים כך: "1. אש, ברק, התפוצצות, התלקחות. 2. התנגשות מקרית, התהפכות ותאונה מכל סוג שהוא. 3. גניבה. 4. כל נזק שנגרם עקב גניבה, תוך כדי גניבה ובעת ניסיון גניבה. 5. שיטפון. סערה, שלג וברד, התפרצות הר געש. 6. מעשה זדון אלא אם כן נעשה על ידך או על ידי מישהו מטעמך במתכוון".

הפרק השני עוסק ב"ביטוח אחריות לנזקי רכוש של צד שלישי", כאשר "מקרה הביטוח" במסגרתו מוגדר כ"חבות המבוטח בשל נזק שייגרם לרכוש צד שלישי כתוצאה משימוש ברכב בתקופת הביטוח".

כן כוללת הפוליסה החרגה של סיכונים שונים, כגון הסיכון לנזק שיתרחש "מחוץ לשטח מדינת ישראל אזור יהודה ושומרון ואזור חבל עזה", הסיכון ל"נזק תוצאתי", הסיכון ל"אובדן או נזק שנגרמו בעת שהרכב היה מגויס לצה"ל" וכיו"ב (ראו הפרק החמישי לפוליסה).

(הציטוטים מתוך הפוליסה הסטנדרטית של חברת הכשרה שכותרתה "פוליסה לביטוח רכב פרטי ומסחרי עד 4 טון", המצויה בכתובת <https://www.hcsra.co.il/Policies/carpolicy.pdf>).

מדברים אלה עולה כי חוזה הביטוח בו עסקינן מכסה שורה ארוכה של סיכונים לאובדן או נזק לרכב המבוטח במגוון תרחישים, מתוכם רלוונטי לענייננו המקרה של "התנגשות מקרית, התהפכות ותאונה מכל סוג שהוא". כן מכסה הפוליסה את הסיכון לחבות כלפי צד ג' כתוצאה משימוש ברכב. "מקרה הביטוח" שהתרחש בענייננו, והנופל לגדר סיכונים אלה, הוא תאונת הדרכים והחבות כלפי הנהג האחר כתוצאה ממנה.

ודוק, בכל ההגדרות הללו של "אירוע הביטוח" לא רק שאין כל התייחסות לשאלה מיהו הנהג ברכב, אלא שאין כלל התייחסות לעובדה שיש לרכב נהג. די בכך שהרכב היה מעורב ב"התנגשות מקרית, התהפכות ותאונה מכל סוג שהוא", או כי המבוטח נושא בחבות כלפי צד ג' "כתוצאה משימוש ברכב בתקופת הביטוח", כדי לבסס את "קרות מקרה הביטוח" בהתאם לפוליסה. כך, למשל, הכיסוי הביטוחי חל גם אם הרכב נפגע כשהוא חונה, ואין במושבו כל נהג, והאחריות כלפי צד ג' תחול גם אם שוחרר בטעות המעצור מבלי שיהיה נהג ליד ההגה.

המסקנה המתבקשת מניתוח הוראות הפוליסה היא זו: בחוזה הביטוח בו עסקינן, ביטוח מקיף לרכב מנועי של חברת הכשרה, קיומו של נהג, ולא כל שכן הגיל או הוותק של הנהג, אינו מהווה חלק מהגדרת "אירוע הביטוח", וממילא אינו כלול בהגדרת הסיכון המבוטח. במילים אחרות, התרחשות של נזק לרכב בעקבות תאונת דרכים ושל היווצרות אחריות כלפי צד ג' בגין תאונת דרכים הן חלק מהסיכונים המכוסים בפוליסה זו, וזאת ללא קשר לקיומו של נהג ברכב, וממילא ללא קשר לזהותו. ההגבלה על הכיסוי הביטוחי שעניינה גיל הנהג אינה נוגעת, אם כך, לטיב הסיכונים המבוטחים (נזק מתאונה ואחריות לצד ג' כתוצאה משימוש), אלא לתנאים שנועדו לצמצם את הסיכונים הללו. במילים אחרות, הגבלה זו אינה מתייחסת להגדרת הסיכונים המכוסים, אלא מיועדת להשפיע על הסתברות התרחשותם. ובלשון ההבחנה עליה התבסס חברי: זוהי הגבלה הנוגעת להסתברות התממשות סיכון המכוסה בפוליסה, ולא הגבלה המצמצמת את היקף הסיכונים בהם עוסקת הפוליסה.

42. את הקושי בגישת חברי, המגדיר מהו "הסיכון המבוטח" באופן מופשט, מבלי להתייחס להגדרת "אירוע הביטוח" בפוליסת הביטוח הרלוונטית, ניתן להמחיש באמצעות חזרה לעניין סלוצקי. חברי סבור כי באותו מקרה דובר בהחמרה בסיכון המכוסה בפוליסה, ולא בהיווצרות של סיכון חדש שאינו מכוסה בפוליסה. ואולם, כיצד הוא ניתן לבסס מסקנה זו על פי שיטתו? נניח לרגע כי "אירוע הביטוח" היה מוגדר בפוליסה הרלוונטית כ"גניבת רכוש מתוך כספת". האם גם במקרה כזה היה חברי סבור כי כאשר התכשיטים נגנבו כשהיו מחוץ לכספת כי מדובר בהחמרה של סיכון? כשלעצמי, התשובה על השאלה ברורה: "הסיכון המבוטח" הוא הסיכון ל"קרות מקרה הביטוח", ועניין זה נבחן על פי הגדרת הפוליסה את "מקרה הביטוח". מאחר שבעניין סלוצקי הביטוח בו מדובר היה ביטוח תכולת דירה (ולא ביטוח תכולת כספת), אירוע הביטוח, וכנגזר מכך הסיכון המבוטח, כלל כל מקרה גניבה של התכשיטים מהדירה, וממילא השאלה אם הופקדו בכספת אם לאו התייחסה להסתברות שייגנבו מהדירה, ולא לשאלה האם התרחש "מקרה הביטוח".

הערה: אינני רואה מקום להתייחס לדוגמאות אחרות שמביא חברי (כגון המקרה של ביטוח נסיעות לחו"ל הנזכר בפסקאות 34–36 לחוות דעתו והמקרה של ביטוח חיים הנזכר בפסקה 36 לחוות דעתו של חברי). דוגמאות אלה עוסקות בפוליסות ביטוח שאינן לפנינו, וממילא יש לנתחן בשים לב להוראות החוק המיוחדות החלות לגביהן, ולהוראות הפוליסות הרלוונטיות (ודומה שלכך מסכים גם חברי). בשולי הדברים אציין כי ההסדר בעניין החמרה בסיכון אינו חל על כל סוגי הביטוחים, וממילא השאלה בה עסקינן אינה מתעוררת ביחס לביטוחים לגביהם אינו חל לפי

הוראת המחוקק (ראו סעיף 49 לחוק חוזה הביטוח המבהיר כי "בביטוח חיים לא יחולו הוראות סעיפים 17–19" והוראת סעיף 54 לחוק חוזה הביטוח המחיל את הוראת סעיף 49 לחוק על ביטוח תאונה, מחלה ונכות. כן ראו אליאט, עמ' 886–887).

43. לאור המובהר לעיל, עמדתי היא כי העובדה שהנהג ברכב אינו עומד בתנאי הגיל או הוותק שנקבע בפוליסת הביטוח היא עניין המהווה החמרת הסיכון המבוטח בחוזה הביטוח, ולא היווצרות של סיכון חדש שאינו מכוסה בפוליסה. אחזור ואבהיר כי עמדה זו נגזרת מהגדרת "אירוע הביטוח" בפוליסה בה עסקינן.

ג. החלת גישת הכיסוי החלקי תביא לייקור תעריפי הביטוח

44. חברי, השופט עמית, סבור כי השלכה של הרחבת הלכת סלוצקי למקרה בו עסקינן היא "התייקרות אפשרית של התעריפים בתחום ביטוח הרכב" (פסקאות 54–55 לחוות דעתו). הערכה זו הוא תומך במסמך מטעם רשות שוק ההון, ביטוח וחסכון, עליו חתום רו"ח אלעד אלקובי, מנהל מחלקת ביטוחי רכוש (להלן: "מסמך אלקובי"). מסמך זה כולל הערכה כי החלת ההסדר בעניין החמרת סיכון על ביטוח מקיף לרכב צפויה, בשלב ראשון, להביא להעלאת תעריפי הביטוח למבוטחים בעלי תחולת נזק נמוכה (מבוטחים מבוגרים או בעלי ניסיון). להלן: "מבוטחים בעלי תוחלת נזק נמוכה", שכן למבוטחים אלו נוסף רובד ביטוחי נוסף (כיסוי חלקי לנהג צעיר או חסר ניסיון).

45. ההערכה כי החלת גישת הכיסוי החלקי צפויה להוביל להתייקרות תעריפי הביטוח היא, לכאורה, הערכה מתבקשת. כאמור, משמעות החלתה של גישת סלוצקי בענייננו היא שבכל מקרה בו רוכש המבוטח כיסוי מלא לנהגים בעלי תוחלת נזק נמוכה, נכפה עליו לרכוש רובד ביטוחי נוסף המתייחס לנהגים בעלי תוחלת נזק גבוהה (רובד ביטוחי אותו לא נדרש לרכוש על פי הגישה המסורתית). מאחר שלמתן רובד ביטוחי נוסף יש עלות מבחינת המבטח, ההסקה המתבקשת היא שדמי הביטוח שיגבו ממבוטחים בעלי תוחלת נזק נמוכה יהיו גבוהים יותר תחת גישת סלוצקי מאשר תחת הגישה המסורתית.

46. כך על פני הדברים, ואולם עיון מעמיק יותר מבהיר כי ביסוד ההערכה האמורה מצויה הנחה סמויה, אשר ספק גדול אם היא מתקיימת. ההערכה הכלולה במסמך אלקובי, נסמכת על ההנחה כי תמחור פוליסות הביטוח למבוטחים בעלי תוחלת נזק נמוכה נעשה כיום באופן מדויק, המביא בחשבון את גישת שלילת הכיסוי. במילים

אחרות, ההנחה הסמויה שביסוד ההערכה האמורה היא שחברות הביטוח התחשבו עד כה בפטור המלא שניתן למבטח מאחריות במקרה בו נהג ברכב נהג שגילו או ניסיונו שונה מההגבלה, והוזילו בעקבות זאת את דמי הביטוח שנגבו ממבוטחים בעלי תוחלת נזק נמוכה. אבהיר זאת.

נניח לשם הדוגמא כי חברת הביטוח מתמחרת את דמי הביטוח בהנחה שרק נהג ותיק נוהג ברכב בסכום של 800 ש"ח לחודש, בעוד שהיא מתמחרת את דמי הביטוח במקרה שרק נהג צעיר נוהג ברכב ב-1,200 ש"ח לחודש. חברת הביטוח תוסיף לגבות מנהג ותיק סכום של 800 ש"ח גם אם יתברר לה כי במספר בלתי ידוע של מקרים נוהג ברכב נהג צעיר, ואולם שאחריותה בכל המצבים הללו תעמוד על 2/3 מדמי הביטוח בלבד (תחת ההנחות הללו, חברת הביטוח אדישה בין נהיגה של נהג ותיק ופיצוי מלא לבין נהיגה של נהג חדש ופיצוי חלקי בשיעור של 2/3 מהנזק). מכאן שייקור תעריפים במקרה של אימוץ גישת סלוצקי (גישת הכיסוי החלקי) יתרחש בשוק תחרותי רק אם בדרך כלשהי בעולם בו חלה הגישה המסורתית (גישת שלילת הכיסוי), חברת הביטוח גובה מנהג ותיק סכום הנמוך מ-800 ש"ח. ואולם מצב דברים זה אפשרי רק אם תעריפי הביטוח לנהג ותיק מביאים בחשבון את האפשרות שבחלק מהמקרים בהם הרכב יהיה מעורב בתאונה ינהג בו נהג שאינו עומד במגבלת הגיל או הוותק (כלומר משקללים את התועלת של חברת הביטוח מהחלת הגישה המסורתית). נניח לדוגמא כי ב-5% מהמקרים בהם מתרחשת תאונה בה מעורב רכב המכסה נהג ותיק בלבד, מתברר כי הנוהג ברכב לא עמד במגבלת הגיל או הוותק. כאמור, תחת גישת הכיסוי החלקי התמחור של פוליסות ביטוח אלה (המכסות נהג ותיק בלבד) יוסיף להיות 800 ש"ח לחודש; לעומת זאת, על פי ההערכה שבמסמך אלקובי, התמחור של פוליסות אלה תחת הגישה המסורתית אמור להיות נמוך יותר, ולהביא בחשבון את הפטור המוחלט שיינתן למבטח ב-5%, כך שדמי הביטוח ירדו בשוק תחרותי ל-760 ש"ח.

הערה: מסקנה נוספת מאותו טיעון הוא שתמחור מדויק של הפוליסה כאשר נוהגת גישת הכיסוי החלקי אינו דורש מהמבטח לדעת באיזה אחוז מהמקרים ינהג ברכב נהג שאינו עומד במגבלת הגיל או הוותק (וממילא תחת שיטה זו חברת הביטוח אדישה לשינוי בנתון זה). לעומת זאת, תמחור מדויק של הפוליסה כאשר נוהגת גישת שלילת הכיסוי מחייב להעריך באיזה אחוז מהמקרים תהיה חברת הביטוח פטורה מאחריות בשל אי עמידה בהגבלה (וממילא תחת שיטה זו יש חשיבות מבחינת חברת הביטוח לאחוז המקרים בהם לא יעמוד המבוטח בהגבלה).

47. במילים פשוטות, החלת גישת הכיסוי החלקי על ביטוחי רכב צפויה להביא להתייקרות ביטוחים בעלי תוחלת נזק נמוכה אם, ורק אם, חישוב התעריפים הללו כיום מביא בחשבון את גישת שלילת הכיסוי, דהיינו אם בעת קביעת דמי הביטוח לנהגים בעלי תוחלת נזק נמוכה נלקח בחשבון פטור לחברת הביטוח במקרה בו נהג ברכב נהג שאינו עומד במגבלת הגיל או הוותק. אם לא תאמר כן, המצב תחת הגישה המסורתית הוא שחברת הביטוח נהנית מחסכון בלתי צפוי (ובלתי מתומחר) בכל מקרה בו המבוטח אינו עומד בהגבלות הפוליסה, וביטול חסכון בלתי צפוי זה, באמצעות החלת גישת הכיסוי החלקי, אינו אמור להביא (בשוק תחרותי) לייקור של תעריפי הביטוח.

48. האם חברות הביטוח מתמחרות כיום את דמי הביטוח הנגבים ממבוטחים בעלי תוחלת נזק נמוכה בשים לב לגישה המסורתית, דהיינו מפחיתות את דמי הביטוח הנגבים מנהגים בעלי תוחלת סיכון נמוכה (נהגים ותיקים) מתוך הערכה כי חברת הביטוח תהנה מפטור מאחריות באחוז מסוים של מקרי הביטוח בשל כך שבהסתברות מסוימת ינהג ברכב נהג שאינו עומד במגבלת הגיל או הוותק הקבועה בפוליסה? המדובר כמובן בשאלה עובדתית, התלויה במדיניות על פיה מתמחרות חברות הביטוח פוליסות ביטוח מקיף לרכב.

49. הטיעון העובדתי שהוצג בפנינו בעניין זה היה חסר מאד, וממילא לא ניתן להגיע לכלל הערכה מושכלת ושלמה בעניין זה. כל שאוכל לומר הוא כי לא הוצגה לפנינו כל ראיה התומכת בטענה כי תמחור הפוליסות כיום מביא בחשבון את ההלכה המסורתית, ומתיאור אופן חישוב תעריף ביטוח במסמך אלקובי מתבקשת לכאורה מסקנה הפוכה. על פי האמור במסמך זה תעריף ביטוח מורכב "על פי רוב" משלושה מרכיבים: פרמיית סיכון (תוחלת הנזק המחושבת כמכפלה של שכיחות הנזק וחומרותו בהתייחס למאפיינים שונים), רכיבי העמסה (הוצאות שיווק, הנהלה וכלליות, עמלות לסוכנים ורווח) ורכיב אי וודאות עבור סטיות בלתי צפויות (התלוי במידת הדיפרנציאליות של התעריף). לכאורה, פטור מתשלום דמי ביטוח בגין אי התקיימות הגבלות אינו מהווה חלק מאף אחד מהרכיבים הללו, ואם אכן כך, אזי גישת שלילת הכיסוי אינה מהווה חלק מהתמחור, וממילא החלפתה בגישת הכיסוי החלקי אף הוא לא צפוי לשנות את תמחור הפוליסות למבוטחים בעלי תוחלת סיכון נמוכה. אם זהו אכן המצב, כי אז החלת גישת הכיסוי החלקי תביא אומנם לפגיעה ברווחיות של חברות הביטוח, מאחר שתבטל תוספת רווחיות החבויה בפער שבין שיטת התמחור הנהוגה של פוליסות ביטוח לבין המציאות (פער שגם התחרות בין חברות ביטוח לא

תביא לביטולו, בהנחה ששיטות התמחור של כל חברות הביטוח אינן מביאות בחשבון פער זה), אך לא תייקר את הפוליסות לציבור המבוטחים.

50. ודוק, אם תעריפי הביטוח מחושבים בחברת ביטוח מסוימת בצורה אחרת (למשל, על בסיס רמת רווחיות מסוימת מעל עלויות (קוסט פלוס)), הרי שיתכן כי הגישה המסורתית מתומחרת כיום במסגרת תעריפי הביטוח של אותה חברת ביטוח, באופן ששינויה יביא להתייקרותם עבור חלק מהמבוטחים. ואולם, כאמור, הנתונים שהוצגו לפנינו לא מבססים טענה לתמחור מסוג זה, ועל כן אין באפשרותנו להניח כי התמחור הוא בעל אופי שונה מזה שהוצג במסמך אלקובי.

51. בשולי הדברים אעיר כי על בסיס אותו טיעון העומד ביסוד ההערכה כי אימוץ הלכת הכיסוי החלקי צפוי להביא להעלאה בתעריפי ביטוחים בעלי תוחלת נזק נמוכה, היה מקום לצפות כי תעריפי ביטוח תכולת דירה המותנים בהפקדת התכשיטים בכספת יתייקרו בעקבות החלת הלכת סלוצקי (שהרי גם היא הביאה להוספת רוברד ביטוחי נוסף לכיסוי שמעניקות פוליסות אלה). ואולם לא הוצגה לפנינו כל טענה או ראיה בעניין זה (להבדיל מהטענה כי חברות הביטוח נוטות כיום לדרוש התקנת כספת כתנאי חיתום – טענה שהשלכתה לענייננו תבחן בהמשך הדברים).

52. סיכומו של דבר, ההערכה כי החלת גישת סלוצקי על ביטוחים מקיפים לרכב צפויה להביא לייקור דמי הביטוח למבוטחים בעלי תוחלת נזק נמוכה היא השערה, הנשענת על הנחה סמויה כי כיום נהנים נהגים אלו מהנחה בשל ההלכה המסורתית. אין לפנינו ראיות כי הנחה סמויה זו מבוססת. נהפוך הוא, הרושם שמתקבל מהמידע שנמסר לנו על מדיניות התמחור הנהוגה כיום אצל חברות הביטוח הוא הפוך. זאת ועוד, קשה לראות במה שונה מהיבט זה ביטוח רכוש של תכולת דירה וביטוח מקיף של רכב. לפיכך, בהינתן המידע שלפנינו, גם טיעון זה אינו מלמד על טעם משכנע שלא להחיל את גישת הכיסוי החלקי.

D. החלת גישת הכיסוי החלקי תביא לשינויים בהיצע בשוק הביטוח המקיף

53. טיעון אחר, משוכלל יותר, המובא על ידי חברי, והמבוסס אף הוא על האמור במסמך אלקובי, הוא שהרחבת תחולת גישת הכיסוי החלקי צפויה להביא לשינוי

במבנה ההיצע בשוק הביטוח, וזאת מהטעם שתיפגע בתמריצים של חברות הביטוח ליצור "תמחור דיפרנציאלי", המבחין בין מבוטחים בעלי תוחלת נזק נמוכה (נהגים מבוגרים ומנוסים) לבין מבוטחים בעלי תוחלת נזק גבוהה (נהגים צעירים וחדשים) (ראו פסקאות 52–53 לחוות דעתו).

54. טיעון זה אינו משכנע בעיניי, ואולם ניתוח מלא שלו חורג מהמסגרת הנוכחית. אסתפק לפיכך במספר הערות והבהרות:

ראשית, הניתוח המופיע במסמך אלקובי מבוסס על ההשערה, שבשלב הראשון לאחר החלת הלכת סלוצקי על ביטוחים מקיפים לרכב, תחול עלייה בתעריפים למבוטחים בעלי תוחלת נזק נמוכה. כפי שהובהר בפסקאות 44–52 לעיל, להשערה זו לא הונחה תשתית מספיקה. אם מסירים הנחה זו, הרי שעדיין ייתכן שהביקוש לפוליסות המעניקות ביטוח למבוטחים בעלי תוחלת נזק גבוהה יפחת (השלב השני בניתוח שבמסמך אלקובי), ואולם הדבר ינבע מכך שפוליסות אלו יהפכו להיות פחות אטרקטיביות למבוטחים (קיימת חלופה זולה יותר המעניקה ביטוח חלקי), באופן שאינו יוצר כשל שוק (וראו פסקאות 55–58 להלן). מכל מקום קשה לראות מדוע יפסיקו חברות הביטוח בשוק תחרותי להציע פוליסות ביטוח זולות יותר למבוטחים בעלי תוחלת נזק נמוכה (פוליסות שגם אם יכסו נהג בעל תוחלת נזק גבוהה, לא יעשו כן באופן המגדיל את היקף החשיפה של חברת הביטוח, ולפיכך תוחלת הנזק במסגרתן נמוכה משמעותית מזו שבפוליסות המכסות באופן מלא מבוטחים בעלי תוחלת נזק גבוהה). על כן ספק אם יש חשש כי נגיע לשלב השלישי במסמך אלקובי (שוק ביטוח בו לא מתקיימת אבחנה בין מבוטחים לפי רמת הסיכון הנשקפת מהם). זאת ועוד, אם חברות הביטוח יימנעו מהצעת פוליסות ביטוח זולות למבוטחים בעלי תוחלת נזק נמוכה בשל כשל תחרותי כלשהו, יוכל הרגולטור (המפקח על הביטוח) לתקן זאת (ככל שימצא לנכון) באמצעות הוצאת הנחיות מתאימות לחברת הביטוח.

שנית, קשה לראות כיצד ההתפתחויות המתוארות במסמך אלקובי ביחס לשוק ביטוח תכולת דירה מלמדות על הצפוי בשוק הביטוח המקיף לרכב. על פי האמור במסמך אלקובי, "בדיקה שערכה רשות שוק ההון העלתה שבעקבות הלכת סלוצקי לא מעט חברות ביטוח החליטו לבטח תכשיטים בביטוח דירה רק לאחר שנבדק כי ברשות המבוטח כספת שבה הוא מתחייב לשים את התכשיטים". אין זה ברור מהם השיקולים שביסוד מדיניות זו של חלק מחברות הביטוח (ככל שמי מהמבטחים הללו סבור כי סירובו לבטח דירה שאין בה כספת מביא לשחרורו מהלכת סלוצקי, הרי שספק אם דק פורתא בהלכה). מכל מקום, ההקבלה לענייננו אינה פשוטה. החשש אותו מעלה היועץ

המשפטי לממשלה איננו לכך שחלק מסוים משוק הביטוח יתנוון (לדוגמא, ייווצר קושי לבטח נהגים מתחת לגיל 30), אלא שלא תיווצר הבחנה בין מבוטחים בעלי רמת סיכון שונה (דהיינו, ייווצר pooling equilibrium), אשר לא יבחין בין מבוטחים על פי רמת הסיכון המאפיינת אותם). אין זה ברור כיצד בחירתן של חלק מחברות הביטוח לסרב לתת שירות למגזר מסוים של שוק ביטוחי תכולת הדירה מלמדת על סיכון לקריסה של שיווי המשקל המפריד (separating equilibrium) הקיים כיום בשוק הביטוח המקיף לרכב.

נניח, למשל, כי הסיכון למעורבות של נהג מעל לגיל 30 בתאונה במשך תקופת הביטוח הוא 0.8%, הסיכון למעורבות של נהג מתחת לגיל 30 הוא 1%, הנזק הצפוי מתאונה הוא 80,000 ש"ח לכל סוגי הנהגים, והתקורות שגובה חברת הביטוח עומדות על 25%. עוד נניח כי תחת גישת שלילת הכיסוי 5% מהתאונות המכוסות בביטוח המוגבל לנהגים מעל גיל 30 יהיו של נהגים שגילם נמוך מ-30, וכי שיעור זה יגדל ל-25% תחת גישת הכיסוי החלקי. בהנחה שהתמחור תחת הגישה המסורתית אינו משוכלל (דהיינו, אינו מביא בחשבון את הפטור מאחריות שניתן לחברת הביטוח ב-5% מהמקרים) הרי שדמי הביטוח לפוליסה הכוללת הגבלה של גיל הנהג (מעל גיל 30) לא ישתנו עם המעבר מהגישה המסורתית לגישת סלוצקי – המחיר היה ונשאר 800 (ראו פסקאות 44–52 לעיל). דמי הביטוח לפוליסה שאינה כוללת הגבלה כאמור גם הם לא ישתנו – ויעמדו על 1,000 ש"ח (תוחלת הנזק בתוספת התקורות). ההבדל היחיד יהיה בצד הביקוש, עניין אליו אתייחס בהמשך הדברים. ואולם מבחינת חברת הביטוח, קיימת לכאורה הצדקה להוסיף ולהציע את שתי פוליסות הביטוח, כל עוד ביקוש זה הוא משמעותי – דהיינו כל עוד יש די מבוטחים המעוניינים או נאלצים לרכוש כיסוי מלא לנהגים שגילם מתחת לגיל 30, ולא להסתפק בכיסוי חלקי בלבד.

שלישית, מסמך אלקובי מעלה את החשש להיווצרות בעיה של "אנטי סלקציה" (adverse selection), ואולם בעיה זו אופיינית למצב בו יש למבוטח מידע עודף על המבטח (דהיינו מצבים של א-סימטריה במידע כפי שקיים בשוק הרכבים המשומשים. ראו George Akerlo, "The Market for 'Lemons': Quality Uncertainty and the Market Mechanism" *The Quarterly Journal of Economics* 84(3) 488–500 (1970)). לא זה המקרה בו עסקינן. גילו וניסיונו של הנהג הוא מידע גלוי לכל, וככל שמבחינה אקטוארית יש הצדקה לתעריפי ביטוח שונים לנהגים בגיל שונה (קרי שתוחלת הנזק בין הקבוצות שונה משמעותית, באופן המצדיק יצירת שוני בדמי הביטוח הנגבים בעבור ביטוח מלא), אין זה ברור מדוע החלת הלכת סלוצקי תמנע זאת (ודוק, הלכת סלוצקי אינה מחייבת שהפיצוי למבוטחים ברמות סיכון שונות יהיה זהה,

אלא רק לכך שתוחלת הפיצוי תהיה זהה. דהיינו שמבוטח ברמת סיכון גבוהה יזכה לפיצוי חלקי, שתוחלת עלותו שווה לתוחלת העלות בה נושאת חברת הביטוח בגין מתן כיסוי מלא למבוטח ברמת הסיכון הנמוכה).

ה. החלת גישת הכיסוי החלקי תביא לשינויים בביקוש בשוק הביטוח המקיף

55. השפעה אפשרית אחרת של החלת הלכת סלוצקי על שוק הביטוח המקיף לרכב, אשר אף אותה מוצא חברי, השופט עמית, כבלתי רצויה, היא התמריץ שניתן בעקבותיה למבוטח "לרכוש ביטוח 'צר' ומוזל הכולל מגבלת גיל, מתוך הבנה שאם יתרחש אירוע ביטוחי בשעה שנהג צעיר נוהג ברכב, הם עדיין יזכו בתגמולי ביטוח יחסיים". לדידו כתוצאה מכך יחול גידול בביקוש לביטוחים מהסוג האחד (ביטוחים המיועדים לבעלי תוחלת נזק נמוכה) והפחתה בביקוש לפוליסות מהצד השני (ביטוחים המיועדים לבעלי תוחלת נזק גבוהה), הדבר צפוי להביא להתייקרות הביטוחים מהסוג הראשון (פסקאות 56–57 לחוות דעתו).

56. ההערכה כי הרחבת תחולתה של גישת הכיסוי החלקי לביטוח מקיף של רכב צפויה להביא לעליה באטרקטיביות של ביטוחים עם הגבלת גיל או ותק, ולירידה באטרקטיביות של ביטוחים ללא הגבלות שכאלה, היא הערכה הגיונית, ואפילו מתבקשת. אכן, כטענת היועץ המשפטי לממשלה המקובלת על חברי, יש להניח כי יימצאו מבוטחים שיסתפקו בדיעבד בכיסוי החלקי שמעניקה ההלכה למי שאינו עומד בהגבלת הגיל או הוותק, ויימנעו מההוצאה הנוספת הכרוכה בשדרוג הביטוח שבידם לביטוח המעניק כיסוי מלא. ואולם, גם אם הערכה זו נכונה, אינני סבור כי מדובר בהתפתחות שהיא שלילית באופייה, או שתוצאותיה הן בהכרח בלתי רצויות. אבהיר את עמדתי.

57. ביטוח מקיף של רכב (כמו ביטוח תכולת דירה) הוא ביטוח וולונטרי, וזאת בשונה מביטוח החובה בו חייב בעל רכב מכוח פקודת ביטוח רכב מנועי [נוסח חדש], התש"ל-1970. מכאן שעל פני הדברים אין סיבה שלא לאפשר לבעל רכב בחירה בין מגוון אפשרויות, ובכללן רכישת כיסוי ביטוחי מלא לכל הנהגים; רכישת כיסוי ביטוחי מלא לחלק מהנהגים וביטוח חלקי לנהגים אחרים; רכישת כיסוי ביטוחי חלקי לכל הנהגים או הימנעות מרכישת ביטוח. ממילא הטענה כי עצם העובדה שהחלת הלכת סלוצקי צפויה לפגוע בתמריץ לערוך ביטוח מקיף מלא לכל הנהגים, חדשים כוותיקים, צעירים כמבוגרים, היא טענה שלא ניתן לקבלה.

את חולשת הטענה כי הסטת הביקוש לביטוחים המעניקים כיסוי חלקי בלבד אינה רצויה כשלעצמה ניתן להמחיש באמצעות ההקבלה הבאה: הכיסוי החלקי שמעניק ההסדר בעניין החמרת הסיכון שקול ליצירת השתתפות עצמית בשיעור הכיסוי החסר. כך, למשל, במקום לקבוע שנהג צעיר יהיה זכאי במקרה של רכישת ביטוח הכולל הגבלת גיל רק ל-2/3 כיסוי, ניתן לקבוע כי יהיה זכאי לכיסוי מלא, בכפוף להשתתפות עצמית בשיעור 1/3 מהנזק. הניחו עתה כי חברת ביטוח פלונית מציעה ביטוח מקיף שאין בו מגבלת גיל, אך הקובע השתתפות עצמית של 1/3 מגובה הנזק במקרה של תאונה כשהרכב נהוג על ידי נהג צעיר. האם פוליסה מסוג זה מעוררת קושי עקרוני? האם נאמר כי היא מביאה להסטה בלתי רצויה של שוק הביטוח המקיף? דומני כי התשובה השלילית מתבקשת.

לא זו אף זו, הפגיעה באטרקטיביות של ביטוחים ללא הגבלות גיל או וותק עשויה לתמרץ את המבטחים להציע מוצרים חילופיים, כדוגמת הרחבות כיסוי לנהגים צעירים או חדשים לתקופות קצרות (מוצר ביטוחי שחלק מחברות הביטוח מציעות כבר כיום), ולדאוג לשווקם לציבור המבוטחים.

58. חברי, השופט עמית, סבור כי הגדלת הביקוש לביטוחים עם הגבלות גיל צפויה להביא להתייקרותם עבור כלל ציבור המבוטחים, ובכללם מבוטחים בעלי תוחלת נזק נמוכה. אני מתקשה לראות מה המנגנון שיגרום להתייקרות שכזו. דמי הביטוח נקבעים על פי שיקולים אקטואריים, וכפי שצוין בפסקאות 46–51 לעיל, לא הוצגו לפנינו ראיות מספיקות המלמדות כי הללו מושפעים מהכלל המשפטי החל (הגישה המסורתית או גישת סלוצקי). לפיכך, ובהנחה ששוק הביטוח הוא שוק תחרותי, במסגרתו מושפעים ההיצעים מהרווחיות, קשה לראות מדוע עלייה בביקוש לביטוחים מסוג מסוים, וירידה בביקוש לביטוחים מסוג אחר, לא תביא להתאמות נדרשות בצד ההיצע, באופן שישמר מחיר שוק תחרותי (המגלם אותו שיעור רווח נורמלי) למרות השינויים בביקוש.

1. יתרוונות נוספים מהמעבר לגישת הכיסוי החלקי

59. בצד ההתייחסות לעלויות האפשריות מבחינת שוק הביטוח של מעבר לגישת הכיסוי החלקי, מן הראוי להתייחס גם ליתרוונות הטמונים בהסדר זה מנקודת המבט של תמריצי הצדדים לאחר התרחשות מקרה הביטוח. חברי, השופט עמית, התייחס

בחוות דעתו בעיקר להשלכות אפשריות של שינוי ההלכה על תמריצי הצדדים בעת כריתת חוזה הביטוח. ואולם, מן הראוי לתת את הדעת גם לשאלה כיצד משפיעה ההלכה על תמריצי הצדדים לאחר שאירע מקרה הביטוח. הגישה המסורתית, לפיה אם גיל או ותק הנהג שונה מהקבוע בפוליסה פטורה חברת הביטוח כליל מאחריות, היא גישה המקצינה את האינטרסים של הצדדים, במובן זה שהצלחתם להוכיח את התקיימות או אי התקיימות ההגבלה היא בגדר "הכל או לא כלום". כנגזר מכך, מביאה גישת שלילת הכיסוי לתמריצי התדיינות משמעותיים, ועלולה אף לגרום לכך שמי מהצדדים ינהג בצורה פסולה (המבוטח, על ידי ניסיון להטעות בשאלת זהות הנהג, וחברת הביטוח באמצעות התחמקות מהכרה באחריות לאירוע הביטוח). המרתה של הגישה המסורתית בגישת סלוצקי מביאה, מהיבט זה, לצמצום הפערים באינטרסים של הצדדים, ועשויה לסייע בקידום התנהלות הוגנת וראויה הן מצד המבוטח והן מצד חברת הביטוח.

60. סיכומו של חלק זה – אינני רואה בטיעוני חברי, השופט יצחק עמית, בסיס להבחין בין המקרה בו עסקינן, החלת ההסדר בעניין החמרה בסיכון על ביטוח מקיף של רכב, למקרה אשר נידון בעניין סלוצקי, החלת אותו הסדר על ביטוח תכולת דירה.

זאת ועוד, גם לגופם של דברים אינני סבור כי טיעוניו של חברי עומדים במבחן הביקורת:

(-) הרחבת היקף הכיסוי הביטוחי מכוח הוראות החוק, באופן החורג לכאורה מהסכמות הצדדים, היא תוצאה העולה בקנה אחד עם אופיו הכופה של ההסדר בעניין החמרה בסיכון;

(-) בהינתן האופן בו מוגדר "אירוע הביטוח" בפוליסת הביטוח בה עסקינן (ביטוח מקיף לרכב), העובדה כי הנהג ברכב היה נהג שגילו או הוותק שלו אינו תואם את המגבלה הקבועה בפוליסת הביטוח מהווה רק החמרה של הסיכון לתאונת דרכים ולנשיאה באחריות כלפי צד ג', ולא התרחשות אירוע ביטוחי שונה באופיו מזה שמכוסה בחוזה הביטוח;

(-) לא הונח בסיס מספיק לטענה כי החלת ההסדר בעניין החמרה בסיכון על ביטוח מקיף של רכב צפויה להביא לעליה בדמי הביטוח הנדרשים מנהגים ותיקים, דהיינו מבוטחים בעלי תוחלת נזק נמוכה. זאת ועוד, נראה כי בהקשר

בו עסקינן דמי הביטוח נקבעים על בסיס שיקולים אקטואריים המתעלמים מההלכה המשפטית החלה, ואם אכן כך, אזי שינוי ההלכה אינו צפוי להביא לשינוי בתעריפי הביטוח (אלא רק לפגיעה ברווחים של חברות הביטוח שהם בגדר windfall).

(-) אין בסיס משכנע לטענה כי שינוי ההלכה צפוי להביא את חברות הביטוח ליצור האחדה בין הביטוחים המכסים באופן מלא נהגים חדשים, שתוחלת הנזק מהם גבוהה, לביטוחים המכסים נהגים ותיקים, שתוחלת הנזק הצפויה מהם נמוכה. גם בהקשר זה חשוב לזכור כי החלת גישת סלוצקי מקנה לנהגים שאינם עומדים במגבלת הגיל או הוותק רק כיסוי חלקי תחת ביטוח בעל תוחלת נזק נמוכה, אשר עלותו מבחינת חברת הביטוח שקולה לעלות הכיסוי המלא לנהגים העומדים בהגבלה. לפיכך, ככל שמבחינה כלכלית יש הצדקה להציע את שני סוגי הביטוחים, אין לחברות הביטוח סיבה להימנע מהצעת שני סוגי הביטוחים גם לאחר אימוץ גישת הכיסוי החלקי (ואם ימנעו מכך מסיבות שאינן כלכליות, ראוי כי הרגולטור ישקול מתן הוראות מתאימות).

(-) החלת ההסדר בעניין החמרה בסיכון על פוליסות ביטוח מקיף של רכב צפויה אומנם להעלות את האטרקטיביות של ביטוחים הכוללים מגבלת גיל או וותק, ואולם השפעה זו אינה שלילית בהכרח, בשים לב לאופיים הוולונטרי של הביטוחים בהם עסקינן, ולכך שהמבוטח משלם תעריף ההולם באופן מלא את הסיכון המכוסה על ידי חברת הביטוח.

(-) להחלת ההסדר בעניין החמרה בסיכון השפעות חיוביות על התנהלות המבוטח וחברת הביטוח, מאחר שהדבר מצמצם את התמריצים של חברת הביטוח לטעון להתקיימות ההגבלות על מנת לחמוק מאחריות, ואת התמריצים של המבוטח להתחמק מתחולתן על מנת לזכות בכיסוי ביטוחי. צמצום הרווח וההפסד של הצדדים מתחולת ההגבלות צפוי להגדיל את התמריצים של הצדדים לחוזה הביטוח לפעול בתום לב ובהגינות לאחר התרחשות מקרה הביטוח.

הסייגים להחלת גישת הכיסוי החלקי ביחס להגבלה על גיל או ותק הנהג

61. ההסדר בעניין החמרה בסיכון שבחוק חוזה הביטוח גוזר הגבלות על החלת גישת הכיסוי החלקי ביחס להגבלה על גיל או ותק הנהג. הגבלה אחת, שמשמעותה

המעשית אינה רבה, נובעת מהגדרה של המונח "שינוי מהותי" בסעיף 17(ב) לחוק חוזה הביטוח; הגבלה שנייה, שהשלכותיה עשויות להיות משמעותית בהרבה, נובעת מהסייג לתחולת גישת הכיסוי החלקי, הקבוע בסעיף 18(ג)(1) לחוק חוזה הביטוח.

א. סייג ה"שינוי המהותי"

62. אפתח בסייג הנובע מהגדרת המונח "שינוי מהותי" בסעיף 17(ב) לחוק חוזה הביטוח. כמובהר, הגדרה זו היא שער הכניסה הראשי לתחולת ההסדר בעניין החמרת הסיכון (ראו פסקה 22 לעיל). בהתאם להגדרה זו ניתן להחיל את ההסדר בדבר החמרת הסיכון רק ביחס לעניין שלגביו ניתנה תשובה שהייתה נכונה למיטב ידיעת המבוטח במועד בו הגיש את הצעת הביטוח, ושהתבררה לו כשגויה לאחר מכן (בין אם מחמת ידיעה פגומה במועד עריכת הצעת הביטוח ובין אם בשל שינוי שחל לאחר שנתן מענה לשאלה). מכאן, שאם במועד עריכת הצעת חוזה הביטוח נתן המבוטח תשובה שאינה נכונה על פי הידוע לו, כגון שלמרות שהתכוון כי הרכב ישמש נהג חדש, הצהיר כי בכוונת הרכב לשמש נהגים ותיקים בלבד, אזי אין תחולה להסדר החוק בעניין החמרה בסיכון, מהטעם שלא אירע כל "שינוי מהותי".

63. לכאורה, המדובר בהגבלה משמעותית על תחולת גישת הכיסוי החלקי, ואולם הלכה למעשה, אין זה כך. הטעם לדבר הוא שאם במועד עריכת חוזה הביטוח נתן המבוטח תשובה שגויה ביודעין, אזי חל ההסדר בעניין חובת גילוי, הקבוע בסעיפים 6–8 לחוק חוזה הביטוח. הסדר זה, כפי שכבר צוין בפסקה 10 לעיל, דומה מאוד להסדר בעניין החמרת הסיכון החוזי, שכן גם הוא מגביל את התרופות הנתונות למבטח במקרה בו "ניתנה לשאלה בענין מהותי תשובה שלא היתה מלאה וכנה" לשני אלה: ביטול חוזה הביטוח בתוך 30 יום מהיום שנודע לו על אי הגילוי, ובלבד שהדבר נעשה כל עוד לא קרה מקרה הביטוח; ולחילופין, תשלום "תגמולי ביטוח מופחתים בשיעור יחסי, שהוא כיחס שבין דמי הביטוח שהיו משתלמים כמקובל אצלו לפי המצב לאמיתו לבין דמי הביטוח המוסכמים". גם החריגים לכך, דהיינו המקרים בהם פטור המבטח כליל מאחריותו, דומים עד כדי זהות לקבוע בהסדר בעניין החמרת הסיכון, דהיינו "התשובה ניתנה בכוונת מרמה" ו-"מבטח סביר לא היה מתקשר באותו חוזה, אף בדמי ביטוח מרובים יותר, אילו ידע את המצב לאמיתו" (סעיף 7(ג) לחוק חוזה הביטוח).

64. העולה מהאמור הוא שלאור הדמיון בין הסדרי החוק לעניין הפרת חובת הגילוי (סעיפים 6–8 לחוק חוזה הביטוח) לבין הסדרי החוק בעניין החמרת הסיכון

(סעיפים 17–19 לחוק) אין משמעות רבה לשאלה איזה הסדר חל, וממילא גישת הכיסוי החלקי תחול בין אם האפשרות שנהג שאינו עומד במגבלת הגיל או הוותק הייתה ידועה למבוטח לפני כריתת חוזה הביטוח ובין אם נוצרה לאחר מכן (בכפוף לסייג "כוונת המרמה" שידון להלן).

ב. סייג "כוונת המרמה"

65. סייג אחר לתחולת גישת הכיסוי החלקי, הקבוע כאמור הן בהסדר בעניין הפרת חובת גילוי (ראו סעיף 7(ג)(1) לחוק חוזה הביטוח) והן בהסדר בעניין החמרת הסיכון החוזי (סעיף 18(ג)(1) לחוק) עניינו מקרים בהם המבוטח נתן לשאלה מהותית תשובה שאינה "מלאה וכנה", או נמנע מלמסור ההודעה על החמרת הסיכון, והכל "בכוונת מרמה". הרחבת הלכת הכיסוי החלקי למצבים בהם עסקינן, נהיגת הרכב על ידי אדם שאינו עומד במגבלת הגיל או הוותק, מעוררת מאליה את השאלה מהי "כוונת מרמה" בהקשר זה.

66. חברתי, השופטת דפנה ברק-ארז, סבורה כי ראוי לפרש מונח זה - "כוונת מרמה" - כמחייב ידיעה של בעל הפוליסה על החריגה מההגבלה, וכן "דבר מה נוסף", היכול להתבטא בהסכמה נמשכת שלו לכך שיעשה ברכב שימוש על ידי נהג שאינו עומד בתנאי ההגבלה, וזאת "בין מלכתחילה כתכנית שהייתה בעת רכישת הפוליסה, ובין במהלך חיי הפוליסה" (ראו פסקה 14 לחוות דעתה). לפיכך, לשיטתה הורים המאפשרים לילדם הצעיר לנהוג ברכב מעת לעת, כחלק משגרת המשפחה, למרות שאינו עומד במגבלת הגיל או הוותק, נוהגים בכוונת מרמה כלפי חברת הביטוח (וזאת, להבדיל מהורים המאשרים לאותו ילד נהיגה באופן חד פעמי, לצורך החלפת הורה שאינו חש בטוב במהלך נהיגה).

67. גישתה של חברתי לפרשנות המונח "כוונת מרמה" שבסעיף 18(ג)(1) לחוק נראית לי, עם כל הכבוד, מרחיקת לכת. העובדה שמבוטח נמנע מלרכוש ביטוח וולונטרי מקיף יותר מזה אותו רכש איננה מהווה, לטעמי, כוונת מרמה כלפי חברת הביטוח. לחברת הביטוח אין לא זכות, ולא אינטרס מוגן, שהורים ירכשו בעבור בנם הצעיר ביטוח מקיף המכסה באופן מלא את חבותו. ממילא החלטתם שלא לרכוש ביטוח נוסף בעבור הבן, ולהסתפק בכיסוי חלקי, איננה יכולה להוות לטעמי "כוונת מרמה" השוללת את הכיסוי הביטוחי באופן מוחלט. זאת ועוד, הימנעות ממסירת הודעה לחברת הביטוח לפיה מעת לעת נוהג אדם שגילו או הוותק שלו נמוכים מההגבלה אינה צפויה, כמובהר, לגרום נזק כלשהו לחברת הביטוח (שהרי חבותה

תצומצם בהתאם). אם כך, מה הטעם להפעיל סנקציה כה חמורה בגין הפרת חובת הדיווח?

68. חסרון נוסף הטמון בגישתה של חברתי, הוא הקושי לאתר את אותם מצבים בהם השימוש הוא במסגרת הסכמה נמשכת, כחלק משגרת פעולה, והחשש כי הדבר יביא לריבוי התדיינות משפטיות. בעניין כגון זה חשוב לקבוע כלל ברור ופשוט ליישום, והלכה המחייבת לבחון בכל מקרה ומקרה את התנהלות המבוטח לאורך זמן איננה עומדת בדרישה זו.

69. לא זו אף זו, אם לגישת חברתי "כוונת מרמה" מתגבשת בשל כך שהמבוטח נמנע ממסירת הודעה על עניין ההופך לשגרה, הרי שגם את הלכת סלוצקי ראוי לכאורה לצמצם בהתאם, ולקבוע כי היא מתייחסת רק למצבים בהם אמצעי הזהירות לא הופעל באופן מקרי וחד-פעמי, ולא ביחס למצב דברים בו אמצעי הזהירות אינו מופעל באופן שיטתי וקבוע (כגון, כאשר הכספת מתקלקלת, ועל כן לא נעשה בה שימוש לאורך זמן). ויובהר, לא זו גישתי, וספק בעיני אם הגבלה שכזו על הלכת סלוצקי מקובלת על חברתי (והשוו לעובדות עניין דיין מוצרי קירור).

70. מהי, אם כן, פרשנותו הנכונה של המונח "כוונת מרמה"? מונח זה נזכר בחוק חוזה הביטוח במספר הקשרים. בנוסף לסעיפים 7(ג) ו-18(ג) (1), בהם משמש המונח לסייג את גישת הכיסוי החלקי במקרים של הפרת חובת גילוי והחמרה בסיכון החוזי, המונח נזכר בסעיף 25 לחוק חוזה הביטוח, שעניינו "מרמה בתביעת תגמולי ביטוח". גם בהקשר זה משמש המונח על מנת לפטור את המבטח מחבות, כאשר המבוטח פעל בדרכי תרמית (ראו ולר, עמ' 541–559). כן נזכר המונח בסעיף 6(ג) לחוק חוזה הביטוח, תוך קביעה כי "הסתרה בכוונת מרמה מצד המבוטח של עניין שהוא יודע כי הוא עניין מהותי, דינה כדין מתן תשובה שאינה מלאה וכנה" (ראו ולר, עמ' 304–310). מאחר שמדובר באותו מונח ("בכוונת מרמה"), המשמש לאותה מטרה (הגנת המבטח מפני התנהלות המבוטח) באותו חוק (חוק חוזה הביטוח), מן הראוי לתת למונח זה פרשנות אחידה בארבעת ההקשרים הללו (השוו ולר, עמ' 459 ו-550 הערה 27; אליאס, עמ' 882).

71. לשיטתי, ראוי לפרש את המונח "בכוונת מרמה" בחוק חוזה הביטוח בצורה מצרה, כמתייחס לאותם מקרים בהם לא רק שהמבוטח ידע על החמרת הסיכון, אלא פעל מתוך מניע פסול, המתבטא ברצון להטעות את המבטח על מנת לקבל ממנו דבר שלא ניתן היה לקבל ממנו בלעדי ההסתרה (ראו ולר, עמ' 306–309, 459, 549–556).

ובלשונו התמציתית של פרופ' אורי ידין "התנהגות של רמאות" (ידין, עמ' 46). משמעות הדברים בהקשר של סעיף 18(ג) (1) לחוק חוזה הביטוח היא שמדובר במצב בו הסתרת המידע (ההימנעות ממסירת הודעה על ההחמרה בסיכון) נועדה למנוע מחברת הביטוח מידע הדרוש לה לצורך בירור חבותה. דוגמא מובהקת לכך היא המקרה בו לאחר אירוע התאונה נמנע מבוטח, המודע לקיומה של הגבלת גיל שהנהג אינו עומד בה, מלעדכן את המבטח על כך שברכב נהג אדם שאינו עומד במגבלת הגיל, וזאת במטרה לגבות דמי ביטוח מלאים. במצב דברים זה, הימנעות המבוטח מלקיים את חובתו לפי סעיף 17(א) לחוק חוזה הביטוח נעשית בכוונה מרמה, שכן הוא מבקש למנוע מהמבטח מידע על כך שהתאונה נגרמה בנסיבות של החמרת סיכון, המטילות על המבטח חובה בפיצויים מופחתים. במצב זה יש תחולה לסעיף 18(ג) (1) לחוק חוזה הביטוח, ולעיתים גם לסעיף 25 לחוק. דברים דומים אמורים כאשר המבוטח, לפני כריתת חוזה הביטוח, מוסר במכוון מידע מטעה ביחס לגיל או לוותק של אדם מסוים, מתוך מטרה להשיג בעבורו ביטוח בתנאים שאינם משקפים את הסיכון הנשקף ממנו. במצב דברים זה מדובר בתשובה שניתנה בכוונת מרמה, הפוטרת את המבטח כליל מכוח סעיף 7(ג) (1) לחוק חוזה הביטוח.

72. גישת הפרשנות המצרה למונח "כוונת מרמה" מתיישבת עם תכליות חוק חוזה הביטוח בהקשר בו עסקינן, כפי שאני רואה אותן. ככלל, אין מקום להרתיע מבוטח מפני הימצאות במצב בו הוא או חזו בכיסוי חלקי באופן וולנטרי. ואולם, כאשר המבוטח מונע בכוונת מכוון מהמבטח מידע הדרוש לו לצורך בירור חבותו, עלול להיווצר מצב בו המבטח לא ידע על כך שחבותו במקרה נתון היא לכיסוי חלקי בלבד, וימצא נושא באחריות העולה על הכיסוי הביטוחי שנרכש ממנו. מצב דברים זה אינו רצוי, ועל כן יש מקום ליצור הרתעה, באמצעות הטלת סנקציה על מבוטח המנסה לזכות בכיסוי מלא, מקום בו הוא נושא בתשלום בעבור כיסוי חלקי בלבד. סנקציה זו, בדמות שלילה מלאה של תגמולי הביטוח, קבע המחוקק בסעיפים 7(ג) (1) ו-18(ג) (2) לחוק חוזה הביטוח (והשוו, לעניין פרשנות המונח "בכוונת מרמה" בסעיף 25 לחוק חוזה הביטוח, רע"א 230/98 הפניקס הישראלי חברה לביטוח בע"מ נ' נסרה (19.5.1998); רע"א 1219/18 פרץ נ' שלמה חברה לביטוח בע"מ, פסקה 4 לחוות דעתו של השופט דוד מנין (18.6.2018)).

אחר הדברים הללו

73. קראתי בעניין את התייחסויותיהם של חבריי לעמדתי. הערות רבות לי על הערותיהם. בחלק מטיעוניהם קיים טעם, ואולם אין בהם לדידי כוח להטות את הכף

(כך, למשל, טיעונו של חברי בפסקאות 81 – 84 לחוות דעתו). טיעונים אחרים שהעלו אינם מציגים כהלכה את גישתי (כך למשל, טיעונו של חברי בפסקאות 79 – 80). הקושי המרכזי שנותר בעיני לא פתור בעמדותיהם הוא רצונם "לאכול את העוגה ולהותיר אותה שלמה" – להמשיך לשמור אמונים להלכת סלוצקי, אך לאבחן את המקרה שלפנינו, כך שגישת הכיסוי החלקי לא תחול בו באופן מלא (השופט עמית) או באופן מעשי (השופטת ברק-ארז).

אפס, על עניין אחד עליו עמד חברי קשה לחלוק – אריכות הדברים חורגת מהמקובל, ומצדיקה התנצלות. מטעם זה, ועל אף הפיתוי האינטלקטואלי, אמנע מלפרוט לפרוטות את הערותי להערות חבריי, ואותיר לקורא הנבון לגבש עמדה כחוכמתו.

התוצאה האופרטיבית של הערעור

74. לאור כל האמור לעיל, מקובלת עלי עמדת חברתי, השופטת דפנה ברק-ארז, כי יש מקום להחזיר את התיק לערכאה הדיונית (בית משפט השלום) על מנת שתכריע האם המערער נמנע מלמסור הודעה על החמרת הסיכון ב"כוונת מרמה", דהיינו, מתוך מטרה למנוע מחברת הביטוח מידע, אשר יש בו כדי להשליך על חבותה.

75. המערער רכש ביטוח מקיף לרכב בו צוין "מוצהר ומוסכם בזה כי הפוליסה אינה מכסה נזק שייגרם לרכב המבוטח או לצד ג' אם בעת קרות הנזק לרכב היה נהוג ע"י נהג שטרם מלאו לו 30 שנים". המבוטח טען כי לא ביקש הגבלה זו ולא היה מודע לה, ואולם טענותיו אלה נדחו על ידי שתי הערכאות הקודמות שדנו בעניין, וזאת על בסיס עובדתי. משכך אין מקום כי נתערב בהכרעה זו בגלגול שלישי. מכאן שהנחת המוצא היא שהתניה הקבועה בחוזה הביטוח היא הגבלה תקפה על חבות חברת הביטוח, שהמערער היה מודע לה. כפי שהובהר לעיל, לגישתי משמעותה של הגבלה זו, לאור גישת הכיסוי החלקי, היא שנהיגת הרכב על ידי נהג שגילו נמוך מ-30 מקנה למבוטח זכות לתגמולי ביטוח מופחתים בלבד, וזאת בכפוף לכך שלא נמנע ב"כוונת מרמה" מליידע את המבטח על הפרת ההגבלה.

76. המשיבה, חברת הכשרה, טענה כי המבוטח פעל בכוונת מרמה, וזאת על בסיס שיחה מוקלטת שניהל עם נציגת סוכנות הביטוח לאחר התאונה, בה ענה בחיוב לשאלה אם ברכב נהג אדם שגילו מעל ל-30. המבוטח, טען כי לא הבין כהלכה את שאלת הנציגה בשל בעיית קשב וריכוז ממנה הוא סובל. לדבריו לא הייתה לו כל כוונה להונות את חברת הביטוח, ולראיה הוא לא הסתיר את זהות הנהג, אלא מסר

שחברו נהג ברכב. בית משפט השלום נמנע מלהכריע במחלוקת זו, לאור התוצאה אליה הגיע (דחיית התביעה נגד הכשרה בשל ההתניה הביטוחית. ראו פסקאות 33–34 לפסק דינו). במצב דברים זה, סבורני כי אין מנוס מלהחזיר את התיק לערכאה הדיונית על מנת שתקבע ממצא בעניין זה.

דברי טיוט

77. אחד החידושים המרכזיים שהכניס המחוקק בחוק חוזה הביטוח היה אימוץ של גישת הכיסוי החלקי בהוראות סעיפים 7(ג) ו-18(ג) לחוק חוזה הביטוח. הלכת סלוצקי הרחיבה את תחולתה של גישה זו, והחילה אותה גם בנסיבות בהן המבוטח לא עמד בהגבלות שנקבעו בחוזה הביטוח. לגישה זו יתרונות וחסרונות. ישנן שיטות משפט המאמצות אותה, וישנן שיטות משפט הדבקות בגישת שלילת הכיסוי (ראו עניין סלוצקי, פסקאות 26–30). משהורחבה גישת הכיסוי החלקי לביטוחי תכולת דירה במצבים בהם המבוטח אינו עומד בתנאים הקבועים בפוליסה לעניין מיגון, אינני רואה הצדקה כי לא תורחב תכולתה גם לביטוח מקיף של רכב במצבים בהם המבוטח אינו עומד בתנאים הקבועים בפוליסה לעניין גיל וותק הנהג.

78. ויובהר היטב – על מנת שלא להטעות חס וחלילה – כל שנאמר לעיל, ביחס לביטוח המקיף של רכב נאמר (שהוא ביטוח מפני נזקי רכוש), ולא ביחס לביטוח החובה של רכב (שהוא ביטוח מפני נזקי גוף). סעיף 2(א) לפקודת ביטוח רכב מנועי [נוסח חדש], תש"ל – 1970 אוסר על שימוש ברכב על ידי אדם אשר אינו מכוסה בפוליסה בת תוקף לפי דרישות הפקודה (דהיינו פוליסת ביטוח חובה, המעניקה כיסוי בגין נזקי גוף לנהג ובגין אחריותו לנזקי גוף לצדדים שלישיים). הפרת איסור זה מהווה עבירה פלילית (סעיף 2(ב) לפקודת ביטוח רכב מנועי). מכאן שכאשר פוליסת החובה אינה מכסה נהג מסוים אסור לאותו אדם להשתמש ברכב, וזאת אף אם לרכב יש ביטוח חובה המכסה נהגים אחרים. שונים הדברים כשמדובר בנהג המכוסה במסגרת ביטוח החובה, אך אינו עומד בהגבלות גיל וותק שנקבעו בביטוח המקיף שהוצא לרכב. נהג כאמור אינו עובר עבירה פלילית, שהרי ביטוח מקיף הוא ביטוח רשות, ולאור הלכת סלוצקי יש להכיר בזכותו לכיסוי חלקי מפני נזקי רכוש במסגרת הביטוח המקיף.

79. חשוב עם זאת כי ציבור המבוטחים יבין ויפנים את משמעותה של גישת הכיסוי החלקי – אין בה כדי ללמד כי אין צורך לעמוד בהגבלות הקבועות בהסכמי ביטוח. לאי העמידה בהגבלות יש משמעות כספית נכבדה, המתבטאת בכך שתגמולי הביטוח

יהיו מופחתים בשיעור ניכר, שלעיתים קרובות יגיע לכדי עשרות אחוזים. מבוטח המבקש להגן על עצמו באופן מלא מפני נזק, ואינו מעוניין בכיסוי חלקי בלבד, טוב יעשה אם ירכוש ביטוח ההולם את צרכיו באופן שלם. לא זו אף זו, מבוטח שינסה להונות את חברת הביטוח, ויבקש לזכות בכיסוי מלא, מקום שעומדת לו הזכות לכיסוי חלקי בלבד, צפוי לשלילת זכותו לתגמולי הביטוח באופן מלא.

80. והדברים נכונים, ואף ביתר שאת, גם בהקשר בו עסקינן – ביטוח מקיף לרכב. בעל רכב המעוניין בביטוח מקיף המעניק כיסוי מלא, המגן עליו (בכפוף להשתתפות עצמית הנקובה בפוליסה) מפני נזקי רכוש העלולים להיגרם לרכב או באמצעותו, נדרש למסור תשובות מלאות וכנות לחברת הביטוח, לעמוד בהגבלות הגיל והוותק הקבועות בפוליסת הביטוח ולעדכן מראש את חברת הביטוח כאשר ברכב נוהג אדם שאינו עומד בהגבלות הגיל או הוותק. אם לא יעשה את כל אלה, יזכה לכל היותר בכיסוי חלקי בלבד, כאשר ככל שינסה חס וחלילה להונות את חברת הביטוח ביחס לזהות או גיל האדם שנהג בפועל ברכב בעת התאונה, יישלל ממנו הכיסוי הביטוחי כליל.

ש ו פ ט

הוחלט כאמור בפסק דינם של השופטים ד' ברק-ארוז וע' גרוסקופף, נגד דעתו החולקת של השופט י' עמית, כי סעיף 18 לחוק חוזה הביטוח, התשמ"א-1981, חל על עניינו של המערער ועל כן יש להחזיר את הדיון לבית משפט השלום.

באשר לאופן בחינת קיומה של "כוונת מרמה", הוחלט כאמור בפסק דינה של השופטת ד' ברק-ארוז, אליה הצטרף השופט י' עמית מטעמים אופרטיביים, נגד דעתו החולקת של השופט ע' גרוסקופף.

ש ו פ ט

ש ו פ ט ת

ש ו פ ט